

Cioran

Ispita de a exista

HUMANITAS

ISPITA DE A EXISTA

OPERA LUI CIORAN

SCRIERI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Pe culmile disperării
ediția întîi -- 1934 / prima ediție postbelică, Humanitas – 1990

Cartea amăgirilor
1936 / 1991

Schimbarea la față a României
1936 / ediție revăzută de autor – 1990

Lacrimi și sfinți
1937 / 1991

Amurgul gîndurilor
1940 / 1991

Îndreptar pătimaș
Humanitas – 1991

SCRIERI ÎN LIMBA FRANCEZĂ

Précis de décomposition Gallimard – 1949	*Tratat de descompunere* Humanitas – 1992
Syllogismes de l'amertume – 1952	*Silogismele amărăciunii* – 1992
La Tentation d'exister – 1956	*Ispita de a exista* – 1992
Histoire et utopie – 1960	*Istorie și utopie* – 1992
La Chute dans le temps – 1964	*Căderea în timp* – 1994
Le Mauvais démiurge – 1969	*Demiurgul cel rău* – 1995
De l'inconvénient d'être né – 1973	*Despre neajunsul de a te fi născut* – 1995
Écartèlement –1979	*Sfîrtecare* – 1995
Exercices d'admiration – 1986	*Exerciții de admirație* – 1993
Aveux et anathèmes – 1987	*Mărturisiri și anateme* – 1994

Mon Pays / Țara mea
Humanitas–1996

PUBLICISTICĂ, CORESPONDENȚĂ, CONVORBIRI

Singurătate și destin
Humanitas – 1992

Convorbiri
Humanitas – 1993

Scrisori către cei de-acasă
Humanitas – 1995

CIORAN

Ispita de a exista

Traducere din franceză de
EMANOIL MARCU

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta seriei
DONE STAN

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
CIORAN, EMIL
Ispita de a exista / E.M. Cioran.
trad.: Emanoil Marcu. – București: Humanitas, 2002
216 p.; 18 cm
ISBN 973-50-0224-8

I. Marcu, Emanoil (trad.)

821.135.1-4

ISBN 973-50-0224-8

A GÎNDI ÎMPOTRIVĂ-ȚI

Aproape toate revelațiile noastre le datorăm freneziei, dezechilibrului nostru împins la paroxism. Chiar și pe Dumnezeu — în măsura în care ne trezește curiozitatea — îl deslușim nu înlăuntrune, în adîncul ființei, ci la limita exterioară a febrei noastre, exact în punctul în care, furia noastră înfruntînd-o pe-a lui, are loc o ciocnire, o întîlnire la fel de pustiitoare și pentru El, și pentru noi. Lovit de blestemul inerent făptuirii, pătimașul nu-și forțează natura, nu-și iese din fire decît pentru a reveni la sine cu furie, ca agresor, urmărit de faptele sale ce vin să-l pedepsească pentru a le fi provocat. Nu există operă care să nu se întoarcă împotriva autorului ei: poemul îl va strivi pe poet, sistemul pe filozof, evenimentul pe omul de acțiune. Se nimicește cel care, asumîndu-și vocația și împlinind-o, se agită înlăuntrul istoriei; se mîntuiește doar cel ce sacrifică har și talente, pentru ca astfel, eliberat de calitatea de om, să huzurească în ființă. Dacă năzuiesc la un destin metafizic, cu nici un preț nu-mi pot păstra identitatea: orice urmă a ei se cere lichidată; dacă, din contră, mă-ncumet la un rol în spațiul istoriei, va trebui să-mi încordez resorturile lăuntrice pînă mă frîng împreună cu ele. Ne e fatal, întotdeauna, eul pentru care optăm: să porți un nume înseamnă să-ți asumi un mod precis de prăbușire.

Credincios aparențelor sale, pătimașul nu se descurajează, o ia mereu de la capăt, cu încăpățînare, căci nu se poate lipsi de suferință. Se îndîrjește să-i piardă pe ceilalți? — E un ocol ca să ajungă la propria-i pierzanie. Sub masca sfidătoare, sub ifosele lui se ascunde un împătimit al nefericirii. De aceea printre pătimași îi găsești pe cei ce-și sînt lor înșiși dușmani. Iar pătimași sîntem cu toții, niște turbați care, pierzînd formula păcii lăuntrice, nu mai avem acces decît la meșteșugul sfîșierii.

În loc să lăsăm timpul să ne macine încetul cu încetul, noi am găsit cu cale să-i sporim efectul, adăugînd la clipele lui pe ale noastre. Acest timp recent, altoit pe cel vechi, acest timp elaborat în noi și proiectat în lume avea să-și arate curînd virulența: obiectivîndu-se, avea să devină istorie, monstru asmuțit de noi înșine contra noastră, fatalitate căreia nu i-am putea scăpa nici dacă am recurge la soluțiile pasivității, la rețetele înțelepciunii.

Să încerci o cură de ineficacitate; să pătrunzi învățătura maeștrilor taoiști — doctrina renunțării, a neîmpotrivirii, a suveranității absenței; să pășești, urmîndu-le pilda, pe calea conștiinței ce nu se mai luptă cu lumea și se mulează pe orice, ca apa, elementul lor predilect, — la toate acestea noi nu vom ajunge nicicînd, oricîtă silință ne-am da. Ei condamnă și curiozitatea, și setea noastră de durere; prin asta se deosebesc de mistici, și mai ales de cei din Evul Mediu, propovăduitori abili ai tîrsînei și brîului de spini, ai geamătului, ai nopților albe și postului negru.

„Viața intensă e contrară lui Tao", ne învață Lao-zi, omul cel mai normal cu putință. Dar virusul creștin ne roade: moștenitori ai autoflagelatorilor, nu devenim conștienți de noi înșine decît rafinîndu-ne caznele. Religia e oare în declin? Noi îi perpetuăm extravaganțele, iar penitențele și gemetele

chiliilor de altădată continuă prin noi: voința noastră de a suferi nu-i mai prejos de-a mînăstirilor, din zilele lor de glorie. Biserica a pierdut monopolul infernului, dar încă îi rămîn, ca să ne stăpînească, lanțul suspinelor, cultul suferinței, al bucuriei mistuitoare și al tristeții radioase.

„Viața intensă" secătuiește deopotrivă trupul și spiritul. Maeștri în arta de a gîndi împotriva lor înșiși, Nietzsche, Baudelaire și Dostoievski ne-au învățat să punem preț pe risc, să născocim noi suferințe, să dobîndim existență prin ruperea de propria ființă. Iar ceea ce în ochii marelui chinez era simbol al decăderii, exercițiu al imperfecțiunii, constituie pentru noi unica modalitate de a ne aparține, de a intra în contact cu noi înșine.

„Omul să nu iubească nimic — va fi de neînfrînt" (Chuang-tse). Maximă pe cît de profundă, pe atît de inoperantă. Cum să ne ridicăm pe culmile indiferenței cînd pînă și apatia noastră e tensiune, conflict, agresivitate? Nici un înțelept printre străbunii noștri: doar nemulțumiți, veleitari, pătimași, ale căror decepții sau excese vom fi siliți să le purtăm mai departe.

După învățătura acelorași chinezi, doar spiritul desprins de lume pătrunde esența lui Tao; pătimașul nu-i va percepe decît efectele: cufundarea în adîncuri e cu putință doar în tăcere, suspendînd orice freamăt, orice resort lăuntric. Dar nu e oare semnificativ că aspirația noastră spre absolut se exprimă în termeni de acțiune, de luptă, că un Kierkegaard se proclamă „cavaler al credinței" și că Pascal nu e decît un pamfletar? Atacăm și ne apărăm; nu cunoaștem așadar decît efectele lui Tao. De altfel, falimentul chietismului, echivalent european al taoismului, e grăitor în privința posibilităților și perspectivelor noastre.

Deprinderea pasivității e tot ce poate fi mai opus felului nostru de a fi. (Epoca modernă începe cu doi mari isterici: Don Quijote și Luther.) Dacă generăm timp, dacă producem timp, o facem pentru că respingem hegemonia esenței și supunerea contemplativă pe care ea o presupune. Taoismul îmi apare ca primul și ultimul cuvînt al înțelepciunii: îi sînt cu toate astea refractar, instinctele mele îl refuză, la fel cum refuză să îndure orice, într-atît ne apasă ereditatea revoltei. Boala noastră? — Veacuri de veghere a timpului, de idolatrizare a devenirii. Ne vor putea elibera de ele înțelepciunea Chinei sau a Indiei?

Există forme de înțelepciune și de izbăvire pe care nu le putem percepe lăuntric, nici transforma în substanța noastră cotidiană și nici măcar încorseta într-o teorie. Eliberarea, dacă ținem cu adevărat la ea, trebuie să izvorască din noi: în nici un caz nu trebuie s-o căutăm aiurea, într-un sistem gata făcut ori în nu știu ce doctrină orientală. E totuși ceea ce li se întîmplă adesea unor spirite însetate, cum se spune, de absolut. Însă înțelepciunea lor e contrafacere, eliberarea lor — înșelăciune. Am în vedere nu doar teozofia și pe adepții ei, ci pe toți cei ce se-mpăunează cu adevăruri incompatibile cu natura lor. Nu puțini se cred cunoscători ai Indiei, închipuindu-și că i-au deslușit, pînă la una, tainele, deși nimic nu-i predispune la asta, nici caracterul, nici educația și nici neliniștile. Ce foșgăială de falși „eliberați" — și cum ne mai privesc de sus, din cerul mîntuirii lor! Ce conștiințe împăcate! Nu se pretind ei oare *deasupra* faptelor lor? Șarlatanie intolerabilă. În plus, țintesc atît de departe, încît orice religie tradițională le pare o prejudecată domestică, ce nu le-ar putea satisface „spiritul metafizic". Să ai în spate autoritatea Indiei — asta-i cu totul altceva! Ei uită însă că India postulează acordul ideii cu fapta, identitatea între

mîntuire și renunțare. Cînd „spiritul metafizic" îți aparține, puțin îți mai pasă de asemenea fleacuri.

După atîta impostură și fraudă, cît de reconfortant e să privești un cerșetor! El, cel puțin, nu minte; nici pe ceilalți și nici pe sine: își întrupează doctrina, dacă are vreuna; munca nu-i place, și o dovedește; cum nu dorește să posede nimic, cultivă sărăcia totală, condiție a libertății sale. Gîndirea și ființa lui sînt una. Nu posedă nimic, este el însuși, durează: a trăi de azi pe mîine înseamnă să trăiești de-a dreptul în eternitate. De aceea, pentru el toți ceilalți sînt robii amăgirii. Depinde de semenii săi, dar se răzbună pe ei studiindu-i, specializat cum e în dedesubturile sentimentelor „nobile". Lenea lui, de o calitate foarte specială, face din el un autentic „izbăvit", rătăcit într-o lume de nerozi și de amăgiți. Știe despre renunțare mai mult decît oricare din tomurile voastre ezoterice. Doriți să vă convingeți? Ajunge să ieșiți în stradă... Dar nu, vi-s mai pe plac *tratatele* ce propovăduiesc cerșetoria. Cum nici o consecință practică nu vă încununează meditațiile, nu-i de mirare că ultimul vagabond prețuiește mai mult decît voi. Ni l-am putea închipui pe Buddha iubindu-și adevărul *și* palatul? Nu poți, în viața aceasta, să fii și „mîntuit", și proprietar. Mă ridic împotriva generalizării minciunii, împotriva celor ce-și exhibă pretinsa „mîntuire", sprijinind-o pe o doctrină de împrumut. A-i demasca, a-i coborî de pe soclul unde sînt cocoțați, a-i pune la stîlpul infamiei — iată o luptă ce nu ar trebui să lase pe nimeni indiferent. Căci cei care au conștiința prea împăcată nu trebuie lăsați cu nici un preț să trăiască și să moară netulburați.

*

Cînd, iarăși și iarăși, ne puneți în față „absolutul", o faceți afișînd un aer grav, impenetrabil, de parcă v-ați frămînta într-o lume îndepărtată, cu lumini și

tenebre știute doar de voi, stăpîni ai unui tărîm la care nimeni în afara voastră nu va putea să ajungă. Ne aruncați și nouă, muritorilor de rînd, cîte-o fărîmitură din marile descoperiri pe care tocmai le-ați făcut, cîte un rest din prada incursiunilor voastre. Dar toată truda voastră are drept rezultat doar debitarea acestei biete vocabule, product al lecturilor, al frivolității docte, al neantului vostru livresc și al angoaselor de împrumut.

Absolutul... Toate eforturile noastre nu fac decît să macine sensibilitatea ce duce spre el. Înțelepciunea — sau mai degrabă ne-înțelepciunea noastră — îl repudiază; relativistă, ea ne propune un echilibru — în timp, și nicidecum în veșnicie. Absolutul *ce evoluează*, această erezie a lui Hegel, a devenit dogma noastră, ortodoxie tragică, *filozofie a reflexelor*. Cine-și închipuie că-i poate scăpa dă dovadă sau de superficialitate, sau de orbire. Încolțiți de aparențe, nu ne rămîne decît să adoptăm o înțelepciune incompletă, amestec de visare și maimuțăreală. Dacă India, ca să-l cităm din nou pe Hegel, reprezintă „visul spiritului infinit", pe noi rutina intelectului și a sensibilității ne constrînge să concepem spiritul incarnat, limitat la trasee istorice, spirit și nimic mai mult, ce cuprinde nu lumea, ci *momentele* lumii, timp fărîmițat, de care nu scăpăm decît cu intermitențe și doar atunci cînd ne trădăm aparențele.

Sfera conștiinței se îngustează în acțiune: cel care acționează nu poate aspira la universal, căci a făptui înseamnă să te cramponezi de proprietățile ființei în detrimentul ființei, de o formă de realitate în detrimentul realității. Gradul de eliberare al fiecăruia din noi se măsoară în numărul acțiunilor de care ne-am descătușat, ca și-n capacitatea de a converti orice obiect în non-obiect. Dar este pierdere de vreme să vorbim despre eliberarea unei lumi grăbite, care

a uitat că nu poți redobîndi viața, nici să te bucuri de ea, fără ca mai întîi să o fi abolit.

Trăim prea repede pentru a putea percepe lucrurile în esența lor ori pentru a le pune în evidență precaritatea. Precipitarea noastră le postulează și le deformează, le creează și desfigurează, ne leagă de ele. Mă agit, creez așadar o lume la fel de suspectă ca și teoria prin care o justific, adopt mișcarea, iar ea mă preschimbă în generator de ființă, în meșter de ficțiuni, și-n timpul acesta frenezia mea cosmogonică mă face să uit că, luat de vîrtejul acțiunii, nu sînt decît un acolit al timpului, un făcător de universuri perimate.

Îndopați cu senzații și cu corolarul lor, devenirea, sîntem, prin vocație și din principiu, niște ne-izbăviți, niște osîndiți de lux, mistuiți de febra vizibilului, scurmînd în aceste enigme la fel de superficiale ca deznădejdea și zbuciumul nostru.

Dacă vrem să ne redobîndim libertatea, va trebui să lepădăm povara senzației, să nu mai răspundem lumii prin simțuri, să ne tăiem legăturile. Or, legătură e fiece senzație: plăcerea ca și durerea, bucuria ca și tristețea. Se dezrobește doar spiritul care, neîntinat de atingerea cu ființe ori cu lucruri, își exersează vacuitatea.

Cei mai mulți dintre noi izbutesc să reziste ispitei fericirii; nefericirea însă e mult mai insidioasă. I-ați încercat vreodată gustul? Nu vă veți sătura de ea nicicînd, o s-o tot căutați, cu lăcomie, de preferință unde nu-i de găsit, o veți aduce acolo cu gîndul, pentru că fără ea totul vă pare inutil și searbăd. Oriunde își face apariția, nefericirea gonește misterul sau îi ridică vălurile. Parfum și cheie a lucrurilor, accident și obsesie, capriciu și necesitate, o să vă facă să iubiți aparența în tot ce are ea mai puternic, mai durabil și mai adevărat, o să vă lege de ea pe vecie, căci, „in-

tensă" prin natură, nefericirea — ca orice „intensitate" — e servitute, înrobire. Cum să se înalțe pînă la ea sufletul indiferent și golit, sufletul descătușat? Și cum să cucerim absența, libertatea absenței? Această libertate nu se va număra nicicînd printre obiceiurile noastre, cum nu se va număra nici „visul spiritului infinit".

Ca să te identifici cu o doctrină venită de departe, ar trebui s-o adopți integral. Ce noimă are să aderi la adevărurile budismului, dar să respingi metempsihoza, care e însăși baza ideii de renunțare? Să subscrii la Vedanta, să accepți doctrina irealității lucrurilor, dar să te porți ca și cum ele ar exista? Inconsecvență inevitabilă pentru orice spirit crescut în cultul fenomenului. S-o recunoaștem: avem *fenomenul* în sînge. Îl putem disprețui sau detesta — oricum el rămîne patrimoniul nostru, capitalul nostru de grimase, simbolul încrîncenării noastre în această lume. Rasă de convulsionari, în centrul unei farse de proporții cosmice, am imprimat universului stigmatele istoriei noastre, iar de acea iluminare ce îndeamnă să te stingi cu seninătate nu ne vom învrednici niciodată. Nu prin tăcerile, ci prin făptuirile noastre am ales să pierim: viitorul ni se poate citi pe rînjetul fețelor, pe chipurile de profeți tumefiați și trebăluitori. Surîsul lui Buddha, acel surîs plutind deasupra lumii, nu luminează chipurile noastre. Reușim, cel mult, să știm ce este mulțumirea; dar niciodată fericirea lăuntrică, privilegiu al civilizațiilor clădite pe ideea izbăvirii, pe refuzul de a-ți savura suferințele, de a te delecta cu ele; ci, sibariți ai durerii, descendenți ai unei tradiții masochiste, cine dintre noi ar șovăi între predica din Benares și *Heautòntimoroúmenos*? „Eu sînt și rana și cuțitul", iată absolutul nostru, veșnicia noastră.

Cît despre mîntuitorii noștri, veniți printre noi pentru osînda noastră, — iubim nocivitatea speranțelor și leacurilor ce ni le propun, zelul cu care ne înlesnesc și întărîtă suferințele, veninul pe care predicile lor ni-l picură în suflet. Dacă sîntem experți în suferința fără capăt, le-o datorăm. La ce ispite, la ce culmi ne poate înălța luciditatea! S-o părăsim ca să ne refugiem în inconștiență? Oricine se poate mîntui prin somn, oricine are geniu *cînd doarme;* nu-i nici o diferență între visele unui băcan și ale unui poet. Luciditatea noastră însă nu ar putea răbda ca o asemenea minune să dureze și nici ca inspirația să fie pusă la îndemîna tuturor: ziua ne ia înapoi darurile ce ni le-mparte noaptea. Numai nebunul are privilegiul să treacă lin de la existența nocturnă la cea diurnă: nici o diferență, la el, între vis și trezie. A renunțat la rațiunea noastră, precum — la bunurile lumii — cerșetorul. Amîndoi au găsit calea ce duce dincolo de suferință și au rezolvat toate problemele omenești; și totuși, pilda nu le-o putem urma; rămîn mîntuitori fără adepți.

Continuăm să ne scormonim durerile proprii și nu mai puțin pe ale celorlalți. În epoca biografiilor, nimeni nu-și poate ascunde rănile fără să încercăm să i le dezvelim și să le scoatem la vedere; dacă nu izbutim, îi întoarcem spatele, dezamăgiți. Cel mort pe cruce, pînă și el, contează-n ochii noștri nu fiindcă a pătimit *pentru noi*, ci fiindcă a pătimit pur și simplu, fiindcă a scos cîteva strigăte pe cît de răscolitoare, pe atît de gratuite. Căci ceea ce venerăm în zeii noștri sînt — *idealizate* — înfrîngerile noastre.

*

Sortiți unor forme degradate de înțelepciune, bolnavi ai duratei, luptînd cu această infirmitate ce ne dezgustă și ne seduce deopotrivă, luptînd cu

timpul, sîntem alcătuiți din elemente ce fac din noi niște rebeli sfîșiați între o chemare mistică lipsită de orice legătură cu istoria și un vis sîngeros care-i este simbol și nimb. O, dacă am avea o lume numai a noastră! A evlaviei sau a rînjetului — nu contează! Dar n-o vom avea niciodată, căci ne găsim, în existență, la răscrucea rugilor și sarcasmelor noastre, zonă impură în care se amestecă suspine și provocări. Luciditatea ce te împiedică să adori te va opri, tot ea, să dărîmi, ori nu-ți vei demola decît... revoltele, căci la ce bun să te revolți cînd, mai apoi, regăsești universul *intact*? Monolog derizoriu. Ne răzvrătim împotriva dreptății și a nedreptății, împotriva războiului și a păcii, împotriva semenilor și a zeilor. Pentru ca, în cele din urmă, să ne dăm seama că ultimul netot e poate mai înțelept decît Prometeu. Dar tot nu ne putem înăbuși un strigăt de revoltă, tunăm și fulgerăm mai departe, pentru orice și pentru nimic: automatism lamentabil, care explică de ce sîntem cu toții niște Luciferi de duzină.

Contaminați de superstiția făptuirii, ne închipuim că ideile noastre ar trebui *să izbîndească*. Ce poate fi mai contrar contemplării pasive a lumii? Dar asta vrea soarta să fim: incurabili care *protestează*, pamfletari pe-un pat de suferință.

Cunoștințele, ca și experiențele noastre, ar trebui să ne paralizeze, să ne facă îngăduitori chiar și față de tiranie, de vreme ce tirania e o constantă. Sîntem destul de lucizi ca să fim tentați să depunem armele; reflexul revoltei se dovedește însă mai tare decît îndoielile noastre; și, deși am putea fi niște stoici desăvîrșiți, anarhistul veghează în noi, opunîndu-se resemnării.

„Niciodată nu vom accepta istoria", iată maxima ce pare să ne exprime neputința de a fi înțelepți adevărați ori nebuni autentici. Cabotini ai înțelep-

ciunii și nebuniei? Doar asta să fim? Orice am face, în privința faptelor noastre sîntem siliți la o profundă nesinceritate.

Neîndoielnic, credinciosul se identifică pînă la un punct cu ceea ce face și cu ceea ce crede; la el nu exîstă o distanță prea mare între luciditatea sa, pe de-o parte, și faptele și gîndurile lui, pe de alta. Această distanță crește peste măsură la falsul credincios, cel care afișează convingeri fără să creadă cu adevărat în ele. Obiectul credinței sale e un erzaț. S-o spunem deschis: revolta mea e o credință pe care o îmbrățișez fără să cred în ea. Dar nici nu pot s-o resping. Niciodată nu vom putea spune că am cugetat îndeajuns la vorbele lui Kirilov despre Stavroghin: „Cînd crede, el nu crede că într-adevăr crede, iar atunci cînd nu crede, nu crede că nu crede."

*

Mai mult chiar decît stilul, însuși ritmul vieții noastre are ca fundament *onorabilitatea* revoltei. Refuzînd să admitem identitatea universală, considerăm diferențierea indivizilor, eterogenitatea, drept un fenomen primordial. Or, a te revolta înseamnă a postula această eterogenitate, a o concepe, într-un fel, ca anterioară apariției ființelor și lucrurilor. Dacă opun Unitatea, singura veridică, multiplicității, obligatoriu mincinoasă, dacă, altfel spus, îl consider pe *celălalt* o fantomă, revolta mea se golește de sens, deoarece, ca să existe, ea trebuie să pornească de la ireductibilitatea indivizilor, de la condiția lor de monade, de esențe circumscrise. Orice făptuire instituie și reabilitează pluralitatea și, conferind persoanei realitate și autonomie, recunoaște în mod implicit degradarea, fărîmițarea absolutului. De la aceasta, de la făptuire, și de la cultul ce i se consacră provine tensiunea spiritului nostru și această nevoie de a ex-

ploda, de a ne nimici *în miezul duratei*. Filozofia modernă, instaurînd superstiția Eului, a făcut din acesta motorul dramelor și placa turnantă a neliniștilor noastre. A regreta repaosul în nediferențiere, visul neutru al existenței fără atribute, nu folosește la nimic; am vrut să fim *subiecți*, și orice subiect înseamnă smulgere din pacea Unității. Cel ce încearcă să ne aline singurătatea sau sfîșierile acționează împotriva intereselor și vocației noastre. Măsurăm valoarea individului după suma dezacordurilor sale cu lucrurile, după neputința de a fi indiferent, după refuzul de a deveni obiect. De aici declasarea ideii de Bine, de aici voga Diavolului.

Cît timp am trăit în iadul unor angoase elegante, ne împăcam de minune cu Dumnezeu. Cînd alte spaime, mai sordide (căci erau mai profunde), s-au abătut peste noi, ne-a trebuit un alt sistem de referință, un alt *patron*. Diavolul era personajul visat. Totul în el se potrivește cu natura evenimentelor, pe care le generează și guvernează: *atributele lui coincid cu ale timpului*. Să ni-l facem icoană, așadar, de vreme ce, departe de a fi un produs al subiectivității noastre, o creație a nevoii de blasfemie ori de singurătate, el este Domnul îndoielilor și spaimelor noastre, instigatorul rătăcirilor omenești. Protestele, furiile sale nu-s totuși lipsite de echivoc: acest „mare Nefericit" e un rebel care se îndoiește. Dacă firea i-ar fi simplă, dintr-o bucată, nu ne-ar înduioșa deloc; dar paradoxurile, contradicțiile lui sînt ale noastre: el strînge laolaltă neputințele omului, servește de model revoltelor și urii cu care ne înfruntăm noi pe noi înșine. Definiția infernului? S-o căutăm în forma aceasta de revoltă și ură, în supliciul orgoliului rănit, în senzația de a fi o *înfricoșătoare* cantitate neglijabilă, în chinurile „eului", ale acestui „eu" cu care începe sfîrșitul nostru...

Dintre toate ficțiunile, cel mai mult ne descumpănește aceea a vîrstei de aur: cum de-a putut să ni se năzărească asemenea himeră? Din dușmănie pentru ea și pentru a o demasca a prins formă și a luat avînt istoria, *agresiune a omului contra lui însuși*; așa încît, a te consacra istoriei înseamnă să înveți să te revolți, să-l imiți pe Satan. Iar cel mai bine îl imităm atunci cînd, uzîndu-ne ființa, producem timp, îl proiectăm în afară și îl lăsăm să se convertească în evenimente. „De-acum încolo, nu va mai fi timp" — metafizicianul improvizat care e Îngerul din Apocalipsă anunță, cu aceste cuvinte, sfîrșitul Diavolului, sfîrșitul istoriei. Misticii au de aceea dreptate să-l caute pe Dumnezeu în ei înșiși sau oriunde în afara acestei lumi din care fac *tabula rasa*, fără ca pentru asta să se coboare la revoltă. Ei se avîntă dincolo de veac: sminteală de care noi ceilalți, captivi ai duratei, sîntem în stare prea arar. Măcar de-am fi la fel de vrednici de Diavol pe cît sînt ei de Dumnezeu!

Ca să te convingi că revolta se bucură de o cinstire nemeritată, e suficient să te gîndești cum sînt calificați cei ce nu sînt făcuți pentru ea. Li se spune nevolnici. Este aproape sigur că refuzăm orice gen de înțelepciune pentru că deslușim în ea o nevolnicie transfigurată. Oricît de nedreaptă ar fi o asemenea reacție, nu mi-o pot reprima nici chiar față de taoism. Știu bine că el recomandă retragerea și renunțarea în numele absolutului, și nu al lașității; cu toate astea, îl refuz în chiar clipa cînd îmi închipui că l-am adoptat; și, deși îi dau de mii de ori dreptate lui Lao-zi, îl înțeleg mai bine, totuși, pe asasin. Între seninătate și sînge, spre sînge e *firesc* să înclini. Crima presupune și încununează revolta: cel care nu cunoaște pofta de a ucide degeaba profesează opinii subversive — va rămîne, pe veci, un biet conformist.

Înțelepciune și revoltă: două otrăvuri. Inapți să le asimilăm cu nevinovăție, nu găsim în nici una din ele o cale pentru izbăvire. Ce-i drept, în aventura luciferică am dobîndit o competență pe care niciodată n-o vom avea în înțelepciune. Pentru noi, percepția însăși înseamnă burzuluire, început de transă ori de apoplexie. Pierdere de energie, voință de a ne irosi rezervele. Să te răzvrătești în orice moment presupune o necuviință față de tine însuți, față de propriile forțe. De unde să mai scoatem altele pentru contemplare, această cheltuire *statică*, această concentrare în imobilitate? Să lași lucrurile așa cum sînt, să le privești fără să vrei să le transformi, să le pătrunzi esența — nimic mai contrar felului nostru de a gîndi; tînjim, dimpotrivă, să le frămîntăm, să le torturăm, să le transmitem furiile noastre. Așa și trebuie să fie: idolatri ai gestului, ai jocului și ai delirului, îi iubim pe cei ce riscă totul, în poezie ca și-n filozofie. *Dao De Jing* merge mai departe decît *Un anotimp în infern* ori decît *Ecce Homo*. Dar Lao-zi nu ne propune nici un delir, în vreme ce Rimbaud și Nietzsche, acrobați evoluînd la limita propriei ființe, ne invită să le împărtășim riscul. Ne fascinează doar cei care s-au nimicit încercînd să dea un sens vieții lor.

*

Nu există ieșire pentru cel ce trece dincolo de timp împotmolindu-se totodată în el, pentru cel ce ajunge, cu opinteli, la limita singurătății, dar se afundă și mai mult în lumea aparențelor. Șovăitor, hărțuit, se va tîrî ca un bolnav al duratei, atras deopotrivă de devenire și de atemporal. Dacă, așa cum spune Meister Eckhart, există un „miros" al timpului, cu atît mai mult va trebui să existe un miros al istoriei. Cum am putea să nu-l simțim? Într-un plan mai apropiat, disting iluzia, nimicnicia, putrezi-

ciunea „civilizației"; și totuși, mă simt solidar cu această putreziciune: *sînt fanaticul unui cadavru*. Mi-e ciudă pe veacul acesta al nostru: ne-a înrobit într-atît, încît ne obsedează chiar și atunci cînd ne desprindem de el. Nimic viabil nu poate ieși dintr-o meditație de circumstanță, dintr-o cugetare asupra evenimentului. În alte epoci, mai fericite, oamenii puteau să bată cîmpii în voie, ca și cum nu ar fi aparținut nici unui veac, eliberați de teroarea cronologiei, cufundați într-o clipă a lumii, care, pentru ei, se confunda cu însăși lumea. Nu le păsa de relativitatea operei lor: i se consacrau fără nici o reținere. Prostie genială, pierdută pe veci, exaltare fecundă, necompromisă de conștiința sfîșiată. A simți — încă — prezența veșniciei și a ști, totodată, că *sîntem* timp și că producem timp, a înțelege ideea de veșnicie, dar a ne îndrăgi nimicul — iată deriziunea din care se nasc și revoltele noastre, dar și îndoiala cu care le privim.

Căutăm suferința pentru a ne sustrage răscumpărării, facem drumul izbăvirii în sens invers — acesta e aportul nostru în materie de religie; sîntem niște iluminați bilioși, niște Buddha și niște Cristoși ostili mîntuirii, ce propovăduiesc unor mizerabili farmecul propriei disperări. O rasă superficială, dacă vreți. Dar nu e mai puțin adevărat că primul nostru străbun ne-a lăsat, drept singură moștenire, repulsia față de paradis. Dînd nume lucrurilor, își pregătea căderea: pe a lui, dar și pe a noastră. Dacă vrem să dregem ceva, ar trebui să începem prin a dez-boteza universul, prin a desprinde eticheta care, lipită pe fiecare aparență, îi dă relief și un simulacru de sens. Pînă atunci, chiar și celulele nervoase, totul în noi refuză paradisul. Să suferi: unică modalitate de a dobîndi senzația că exiști; să exiști: singurul mod de a-ți salva pierzania. Și așa va rămîne, atîta timp cît o cură de veșnicie nu ne va dezintoxica de devenire,

atîta timp cît nu ne apropiem de acea stare în care, după cum spune un budist chinez, „clipa face cît zece mii de ani".

*

Cum absolutul corespunde unui sens pe care n-am știut să-l cultivăm, să continuăm pe calea tuturor răzvrătirilor: cu siguranță că ele vor sfîrși prin a se întoarce împotriva lor înseși, împotriva noastră... Poate atunci ne vom redobîndi puterea asupra timpului; asta de nu cumva, din contră, vrînd să scăpăm de năpasta conștiinței, ne vom întoarce lîngă animale, lîngă plante și lucruri, și la acea stupiditate primordială din care nu ne-a mai rămas, din vina istoriei, nici măcar amintirea.

DESPRE O CIVILIZAȚIE VLĂGUITĂ

Cel ce aparține organic unei civilizații nu poate identifica natura răului care o macină. Diagnosticul lui nu e de luat în seamă; în judecarea lumii sale, el este parte implicată și o va menaja, din egoism.

Mai detașat, mai liber, noul venit o cercetează fără părtinire și-i sesizează mai bine slăbiciunile. Dacă ea e pe ducă, e dispus, la nevoie, să piară și el, să constate efectele *destinului* asupra ei și asupra lui însuși. Nu posedă și nici nu propune leacuri. Știind că destinul nu se *tratează*, el nu-și atribuie rolul de vraci și nu pretinde să vindece pe nimeni. O singură ambiție are: să fie la înălțimea Incurabilului...

*

În fața reușitelor acumulate în țările sale, Occidentului nu i-a fost greu să exalte istoria, să-i atribuie o semnificație și o finalitate. Istoria îi aparținea, el îi era promotorul: ea trebuia așadar să urmeze un curs rațional... Și, rînd pe rînd, a pus-o sub patronajul Providenței, al Rațiunii, al Progresului. Simțul fatalității îi era străin; a început să-l capete cu vremea, îngrozit de spectrul absenței, de perspectiva eclipsei. Din subiect, iată-l ajuns obiect, deposedat pe veci de strălucirea, de admirabila megalomanie care pînă atunci îl făcuse opac la ireparabil. Occidentul e atît

de pătruns de acest sentiment, încît socotește un spirit cu atît mai stupid cu cît e mai preocupat de evenimente. Ce poate fi mai firesc, cîtă vreme evenimentele se consumă *altundeva*? Le dăm tributul nostru doar cînd inițiativa pornește de la noi. Dar în măsura, oricît de mică, în care păstrăm amintirea unei foste supremații, păstrăm și visul de a străluci, fie și în degringoladă.

Franța, Anglia, Germania și-au lăsat în urmă perioadele de expansiune și nebunie. E *sfîrșitul smintelii*, începutul războaielor de apărare. S-a terminat cu aventura colectivă, cu oamenii cetății, e rîndul indivizilor limfatici și fără iluzii, în stare încă să răspundă chemării unei utopii — cu condiția, totuși, ca ea să vină din afară, să nu-și dea osteneala s-o inventeze ei. Dacă mureau odinioară pentru nonsensul gloriei, azi se consacră unei furii revendicative. „Fericirea" îi ispitește; e ultima lor prejudecată, din care-și trage seva acel păcat prin exces de optimism — marxismul. A se iluziona, a sluji, a se expune ridicolului sau prostiei unei cauze iată extravaganțe de care nu mai sînt capabili. Cînd o națiune începe să-și piardă strălucirea, ea se îndreaptă spre condiția de masă. Chiar dacă ar dispune de-o mie de Napoleoni, tot nu s-ar hotărî să-și tulbure odihna, pe-a ei și pe a celorlalți. Cu asemenea reflexe împleticite, pe cine să terorizeze și cum? Dacă toate popoarele ar fi la fel de fosilizate sau lașe, ele s-ar înțelege de minune: nesiguranței i-ar urma stabilitatea unui pact între lași... A miza pe dispariția pornirilor războinice, a crede în generalizarea decrepitudinii ori a idilei înseamnă a vedea departe, foarte departe: e utopia, prezbitism al popoarelor bătrîne. Popoarele tinere, în schimb, respingînd subterfugiul amăgirii, văd lucrurile din perspectiva acțiunii: iar perspectiva le este reglată

de fapte. Sacrificînd confortul pentru aventură, tene-ricirea pentru eficacitate, ele nu admit legitimitatea ideilor contradictorii, coexistența pozițiilor antinomice: dar ce vor ele, de fapt, dacă nu să ne alunge neliniștile prin... teroare și să ne întărească zdrobindu-ne? Orice izbîndă le vine din sălbăticie, căci pentru ele importante sînt nu visurile, ci pornirile. Dacă aderă la vreo ideologie, ea le ațîță frenezia, le fructifică fondul de barbarie, le ține treze. Cînd însă popoarele bătrîne adoptă vreuna, ea le va amorți, nu fără a le dărui stropul acela de fierbințeală ce le permite să se creadă oarecum vii: o ușoară febră a iluziei...

*

O civilizație nu există și nu se afirmă decît prin acte de provocare. Începe să se cumințească? — Se va nărui în curînd. Momentele ei de glorie sînt momente de temut, în timpul cărora nu-și cruță forțele, ci dimpotrivă, și le risipește. Nerăbdătoare să secătuiască, Franța și-a propus, ca misiune, să le irosească pe ale sale; a reușit s-o facă, de ajutor fiindu-i orgoliul și zelul agresiv (n-a purtat ea, într-o mie de ani, mai multe războaie decît orice altă națiune?). Deși avea un simț acut al echilibrului — i-au reușit pînă și excesele —, ea nu putea ajunge la supremație decît în dauna substanței sale. Să ardă pînă la capăt: și-a făcut, din această chemare, punctul ei de onoare. Iubitoare de formule, de idei explozive, de scandal ideologic, și-a pus geniul și orgoliul în slujba tuturor evenimentelor din ultimele zece veacuri. Și, după ce-a fost vedetă, iat-o acum resemnată, temătoare, rumegîndu-și regretele și grijile, trăgîndu-și sufletul după efortul strălucirii, al trecutului ei. Fuge de propria-i imagine, tremură-n fața oglinzii... Ridurile unei națiuni sînt la fel de vizibile ca ale oricărui individ.

de pătruns de acest sentiment, încît socotește un spirit cu atît mai stupid cu cît e mai preocupat de evenimente. Ce poate fi mai firesc, cîtă vreme evenimentele se consumă *altundeva*? Le dăm tributul nostru doar cînd inițiativa pornește de la noi. Dar în măsura, oricît de mică, în care păstrăm amintirea unei foste supremații, păstrăm și visul de a străluci, fie și în degringoladă.

Franța, Anglia, Germania și-au lăsat în urmă perioadele de expansiune și nebunie. E *sfîrșitul smintelii*, începutul războaielor de apărare. S-a terminat cu aventura colectivă, cu oamenii cetății, e rîndul indivizilor limfatici și fără iluzii, în stare încă să răspundă chemării unei utopii — cu condiția, totuși, ca ea să vină din afară, să nu-și dea osteneala s-o inventeze ei. Dacă mureau odinioară pentru nonsensul gloriei, azi se consacră unei furii revendicative. „Fericirea" îi ispitește; e ultima lor prejudecată, din care-și trage seva acel păcat prin exces de optimism — marxismul. A se iluziona, a sluji, a se expune ridicolului sau prostiei unei cauze — iată extravaganțe de care nu mai sînt capabili. Cînd o națiune începe să-și piardă strălucirea, ea se îndreaptă spre condiția de masă. Chiar dacă ar dispune de-o mie de Napoleoni, tot nu s-ar hotărî să-și tulbure odihna, pe-a ei și pe a celorlalți. Cu asemenea reflexe împleticite, pe cine să terorizeze și cum? Dacă toate popoarele ar fi la fel de fosilizate sau lașe, ele s-ar înțelege de minune: nesiguranței i-ar urma stabilitatea unui pact între lași... A miza pe dispariția pornirilor războinice, a crede în generalizarea decrepitudinii ori a idilei înseamnă a vedea departe, foarte departe: e utopia, prezbitism al popoarelor bătrîne. Popoarele tinere, în schimb, respingînd subterfugiul amăgirii, văd lucrurile din perspectiva acțiunii: iar perspectiva le este reglată

de fapte. Sacrificînd confortul pentru aventură, fericirea pentru eficacitate, ele nu admit legitimitatea ideilor contradictorii, coexistența pozițiilor antinomice: dar ce vor ele, de fapt, dacă nu să ne alunge neliniștile prin... teroare și să ne întărească zdrobindu-ne? Orice izbîndă le vine din sălbăticie, căci pentru ele importante sînt nu visurile, ci pornirile. Dacă aderă la vreo ideologie, ea le ațîță frenezia, le fructifică fondul de barbarie, le ține treze. Cînd însă popoarele bătrîne adoptă vreuna, ea le va amorți, nu fără a le dărui stropul acela de fierbințeală ce le permite să se creadă oarecum vii: o ușoară febră a iluziei...

*

O civilizație nu există și nu se afirmă decît prin acte de provocare. Începe să se cumințească? — Se va nărui în curînd. Momentele ei de glorie sînt momente de temut, în timpul cărora nu-și cruță forțele, ci dimpotrivă, și le risipește. Nerăbdătoare să secătuiască, Franța și-a propus, ca misiune, să le irosească pe ale sale; a reușit s-o facă, de ajutor fiindu-i orgoliul și zelul agresiv (n-a purtat ea, într-o mie de ani, mai multe războaie decît orice altă națiune?). Deși avea un simț acut al echilibrului — i-au reușit pînă și excesele —, ea nu putea ajunge la supremație decît în dauna substanței sale. Să ardă pînă la capăt: și-a făcut, din această chemare, punctul ei de onoare. Iubitoare de formule, de idei explozive, de scandal ideologic, și-a pus geniul și orgoliul în slujba tuturor evenimentelor din ultimele zece veacuri. Și, după ce-a fost vedetă, iat-o acum resemnată, temătoare, rumegîndu-și regretele și grijile, trăgîndu-și sufletul după efortul strălucirii, al trecutului ei. Fuge de propria-i imagine, tremură-n fața oglinzii... Ridurile unei națiuni sînt la fel de vizibile ca ale oricărui individ.

Cine a făcut o mare revoluție nu mai pornește alta de aceeași amploare. Cel care timp îndelungat a fost arbitrul bunului gust, o dată ce și-a pierdut poziția nu mai încearcă s-o recucerească. Dacă tînjești după anonimat, ești sătul să servești de model, să fii urmat, maimuțărit: la ce bun să ții casă mare doar ca să amuzi universul?

Franța cunoaște prea bine aceste truisme ca să și le mai repete. Națiune a gestului, națiune teatrală, ea își iubea jocul, la fel cum își iubea și publicul. Acum însă a obosit și vrea să părăsească scena; nu-și mai dorește decît *decorul uitării.*

Că și-a uzat inspirația și talentul, ne este limpede, însă am fi nedrepți dacă i-am reproșa-o: ar însemna s-o acuzăm că s-a realizat și împlinit. Virtuțile care făceau din ea o națiune privilegiată și le-a tocit cultivîndu-le, fructificîndu-le, și nu din lipsă de exercițiu pălesc acum și se sting talentele ei. Idealul bunăstării (manie a epocilor crepusculare) o urmărește, o obsedează și o solicită în exclusivitate, și asta pentru că din ea n-a mai rămas decît un nume pentru o masă de indivizi, o societate — mai curînd decît o voință istorică. Dezgustul pentru fostele-i ambiții de universalitate și omniprezență atinge asemenea proporții, că doar un miracol ar putea-o salva de un destin provincial.

De cînd și-a părăsit proiectele de dominație și cuceriri, o apasă urîtul, plictisul generalizat. Flagel al națiunilor în plină defensivă, acesta le macină vitalitatea; dar în loc să-l combată, ele preferă să-l suporte — și se obișnuiesc cu el într-atît, că le devine indispensabil. Între viață și moarte, vor găsi totdeauna suficient spațiu pentru a le evita pe amîndouă, un interval în care nici să nu moară, nici să trăiască. Căzute într-o catalepsie lucidă, visînd un *statu quo*

care să țină veșnic, cum s-ar putea opune ele tenebrelor ce le asediază, înaintării civilizațiilor opace?

*

Dacă vrem să știm ce a fost un popor și pentru ce nu-și merită trecutul, nu trebuie decît să studiem figurile ce l-au marcat mai mult. Ce a fost Anglia, o spun cu prisosință portretele marilor ei bărbați. Cu ce înfiorare contempli, la National Gallery, aceste chipuri virile, uneori delicate, cel mai adesea monstruoase, energia pe care-o degajă, originalitatea trăsăturilor, aroganța și forța privirii! Apoi, cugetînd la reținerea, la bunul-simț, la politețea englezilor de azi, pricepem de ce nu mai știu să-l joace pe Shakespeare, de ce îl fac atît de searbăd și lipsit de bărbăție. Sînt tot atît de departe de el pe cît vor fi fost grecii tîrzii de Eschil. Nimic elisabetan n-a mai rămas în ei: cu rămășițele de „caracter" încearcă să salveze aparențele, să mențină fațada. Faptul de a lua în serios „civilizația", de-a o asimila cu prea mult zel se plătește întotdeauna scump.

Cine contribuie la formarea unui imperiu? Aventurierii, brutele, lichelele, toți cei care nu cunosc prejudecata „ideii de om". La ieșirea din Evul Mediu, Anglia, în preaplinu-i vital, era sălbatică și tristă: nici un scrupul de onorabilitate nu-i înfrîna dorințele de expansiune. Iradia acea melancolie a forței, atît de caracteristică personajelor shakespeariene. Să ne gîndim la Hamlet, acest pirat visător: îndoielile nu-i alterează ardoarea; nimic în el din slăbiciunea unui reflexiv. Dacă își face scrupule, e numai din exces de energie, din vocația reușitei totale, din tensiunea unei voințe *neistovit* de bolnave. Nimeni n-a fost mai liberal, mai generos cu propriile frămîntări, nici mai risipitor cu ele. Anxietăți luxuriante! Cum să le

mai atingă englezul de azi? De altfel, nici nu aspiră la așa ceva. Idealul lui este omul *cum se cuvine*: de el se și apropie, în mod primejdios. Este cam singura națiune care, într-o lume lipsită de ținută, mai stăruie să aibă „stil". Absența vulgarității ia în Anglia proporții alarmante: a fi impersonal constituie aici un imperativ, a-i plictisi pe ceilalți — e o lege. De-atîta distincție și platitudine, englezul devine din ce în ce mai impenetrabil și descumpănește prin misterul ce i se atribuie în pofida oricărei evidențe.

Reacționînd împotriva propriei sale esențe, împotriva vechilor sale apucături, subminat de prudență și modestie, el și-a creat un comportament, o regulă de viață, ce avea să-l îndepărteze de geniul său. Unde sînt demonstrațiile de obrăznicie și de trufie, provocările, aroganța lui de odinioară? Romantismul i-a prilejuit ultima tresărire de orgoliu. După aceea, spălăcit și virtuos, consimte la ruina moștenirii de cinism și insolență de care îl credeam atît de mîndru. În van am căuta o urmă a barbarului care a fost cîndva: decența îi sugrumă toate instinctele. În loc să-l îmboldească, să-i încurajeze nebunia, filozofii săi l-au împins în fundătura fericirii. S-a hotărît să fie fericit — și iată-l fericit! Din fericirea sa, lipsită de plinătate, de risc, de orice sugestie tragică, el a făcut acea mediocritate toropitoare în care se va complăcea pe veci. Să ne mai mire că a devenit un personaj pe care-l îndrăgește Nordul, un model, un ideal pentru vikingul degenerat? Cît timp a fost puternic, era temut și detestat; acum, ceilalți îl înțeleg; în curînd vor ajunge chiar să-l iubească... Englezul nu mai e un coșmar pentru nimeni. El se ferește de exces, de delir, în care vede o rătăcire sau o necuviință. Ce contrast între fostele sale dezlănțuiri și înțelepciunea-i de azi! Numai cu prețul unor mari renunțări devine *normal* un popor.

*

„Dacă soarele și luna ar începe să se îndoiască, s-ar stinge pe dată“ (Blake). Europa se îndoiește de mult... și dacă pe noi eclipsa ei ne tulbură, americanii și rușii o contemplă fie cu seninătate, fie jubilînd.

America se ridică în fața lumii ca un neant năvalnic, ca o fatalitate fără substanță. Nimic n-o pregătea pentru hegemonie, spre care tinde totuși, nu fără unele ezitări. Contrar altor națiuni, care au trebuit să treacă printr-un șir lung de umilințe și înfrîngeri, ea nu a cunoscut pînă acum decît sterilitatea unei șanse neîntrerupte. Dacă și pe viitor totul va continua să-i reușească, apariția ei va fi fost un accident lipsit de urmări. Cei care-i veghează destinul, cei cărora le pasă de interesele ei ar trebui să-i pregătească niște zile negre; ca să nu mai fie un monstru inconsistent, îi este necesară o încercare de anvergură. Poate că nici nu e departe de ea. După ce, pînă acum, a trăit în afara infernului, se pregătește și ea să-i treacă pragul. Dacă America își caută un destin, și-l va găsi doar pe ruina a tot ce a fost rațiunea ei de a fi.

În ce privește Rusia, nu-i putem examina trecutul fără să ne încerce un fior, o groază superioară. Trecut *înăbușit*, mereu în așteptare și plin de spaime subterane, trecut de cîrtițe iluminate. Năboiul rușilor va face națiunile să tremure; de pe acum au introdus în politică absolutul. E provocarea aruncată unei omeniri roase de îndoieli și căreia nu vor șovăi să-i dea lovitura de grație. Dacă noi nu mai avem suflet, ei, în schimb, au de dat și la alții. Apropiați de rădăcinile lor, de acel univers afectiv în care spiritul încă nu s-a desprins de țărînă, de sînge, de carne, ei *simt* ceea ce gîndesc; adevărurile, ca și erorile lor, sînt senzații, stimulente, acțiuni. În fapt, ei nu gîndesc, ci irump. Aflați încă în stadiul în care intelectul nu

diluează, nici nu dizolvă obsesiile, ei nu cunosc efectele nocive ale reflecției, nici acele margini ale conștiinței unde ea devine factor de dezrădăcinare și anemiere. Pot, așadar, să pornească liniștiți. Ce au de înfruntat — mai mult decît o lume limfatică? Nimic în fața lor, nimic viu care să-i poată opri, nici un obstacol: oare nu unul dintre-ai lor a folosit, cel dintîi, în plin secol al XIX-lea, cuvîntul „cimitir" vorbind despre Occident? Vor veni în masă, cît de curînd, să-i viziteze cadavrul. Urechile mai fine le percep de pe-acum tropăitul îndepărtat. Cine ar putea opune superstițiilor în marș ale rușilor măcar un simulacru de certitudine?

Începînd cu secolul Luminilor, Europa nu a contenit să-și submineze idolii în numele ideii de toleranță; cel puțin cît timp a fost puternică, a crezut în această idee și s-a bătut pentru ea. Pînă și îndoielile ei — de fapt, convingeri deghizate — erau un semn al forței, astfel încît avea și dreptul să le invoce, și mijloacele de-a le impune; acum nu mai sînt decît simptome de epuizare, vagi tresăriri ale unor instincte atrofiate.

Demolarea idolilor atrage după sine năruirea prejudecăților. Or, prejudecățile — ficțiuni organice ale unei civilizații — îi asigură acesteia dăinuirea, îi conservă fizionomia. Ea trebuie să le respecte, dacă nu pe toate, măcar pe cele care-i sînt proprii și care, în trecut, aveau pentru ea însemnătatea unei superstiții sau a unui ritual. Dacă le consideră simple convenții, se va desprinde tot mai mult de ele, fără a putea însă, prin mijloace proprii, să pună altele în loc. A consacrat Europa un cult capriciului, libertății, individului? E conformism de bună calitate. Încetează să-l mai practice? — Capriciul, libertatea, individul devin literă moartă.

E necesar un minimum de inconștiență, dacă vrem să ne menținem în istorie. Să acționezi e una; să știi că acționezi — e altceva. Cînd clarviziunea consacră fapta și o infiltrează, fapta se destramă și împreună cu ea prejudecata, a cărei funcție constă tocmai în a-i subordona, în a-i aservi faptei conștiința... Cel ce-și demască ficțiunile renunță la mobilurile sale și, parcă, la sine însuși. Drept urmare, va accepta altele, care îl neagă, pentru că-i sînt străine. Nici o ființă preocupată de echilibrul ei n-ar trebui să depășească un anume grad de luciditate și analiză. Lucru cu atît mai valabil pentru o civilizație, care începe să se clatine de îndată ce-și denunță — oricît de timid — erorile ce i-au permis dezvoltarea și strălucirea, de îndată ce pune în discuție adevărurile *sale*!

Nimeni nu abuzează fără riscuri de facultatea de a se îndoi. Cînd, din problemele și întrebările sale, scepticul nu mai extrage nici un principiu activ, nu numai că-și simte sfîrșitul aproape, ci chiar și-l caută, aleargă spre el: să-i risipească alții îndoielile, să-l ajute alții să moară! Neștiind ce să mai facă nici cu neliniștile și nici cu libertatea lui, el tînjește după călău, îl dorește, îl cheamă. Cei care n-au găsit răspuns la nici o întrebare suportă mai ușor tirania decît cei care au răspuns la toate. Așa se face că, în fața morții, diletanții nu-și dau atîta importanță ca fanaticii. În vremea Revoluției, destui dintre foștii stăpîni au înfruntat eșafodul cu surîsul pe buze; cînd le-a venit rîndul, iacobinii i-au urcat treptele neliniștiți și sumbri: mureau în numele unui adevăr, al unei prejudecăți. Astăzi, oriunde am privi în jur, nu mai vedem decît simulacre de adevăr, simulacre de prejudecăți; cei lipsiți pînă și de acestea par mai senini, însă surîsul lor e mașinal: un biet, un ultim reflex de eleganță...

*

Nici rușii, nici americanii nu erau destul de copți, nici suficient de pervertiți intelectualicește, ca să „salveze“ Europa ori ca să-i reabiliteze decadența. Germanii, mult mai corupți, i-ar fi putut asigura o aparență de dăinuire, o brumă de viitor. Dar, imperialiști în numele unui vis mărginit și al unei ideologii ostile tuturor valorilor născute din Renaștere, ei aveau să-și împlinească misiunea pe dos, iar eșecul lor avea să fie total și definitiv. Chemați să țină cîrma continentului, să-i dea o aparență de avînt măcar pentru cîteva generații (secolul al XX-lea ar fi trebuit să fie german, în sensul în care veacul al XVIII-lea a fost francez), au făcut-o cu atîta stîngăcie, încît i-au grăbit prăbușirea. După ce că au răvășit Europa, că au lăsat-o vraiște, în plus germanii au oferit-o în dar Rusiei și Americii, căci pentru cine, dacă nu pentru ele, au știut așa de bine să se războiască și să se ducă de rîpă? Astfel, eroi în folosul altora, autori ai unui haos tragic, ei și-au ratat misiunea, adevăratul rol. După ce au gîndit și elaborat temele lumii moderne, după ce i-au produs pe Hegel și Marx, ar fi fost de datoria lor să se pună în serviciul unei idei universale, și nu al unei viziuni tribale. Și totuși, chiar și această viziune, oricît de grotescă a fost, sta mărturie în favoarea lor: n-a fost ea oare dovada că numai ei, în Occident, mai păstrau rămășițe de prospețime și barbarie, că mai erau în stare de un vis grandios și de o nebunie viguroasă? Acum însă știm că nu mai au dorința și nici puterea de a începe noi aventuri, că orgoliul lor, pierzîndu-și seva, se ofilește ca și ei, că, seduși la rîndu-le de farmecul renunțării, își vor aduce modesta contribuție la falimentul general.

Așa cum îl știm, Occidentul are zile numărate: își pregătește sfîrșitul, nu fără a cunoaște o perioadă de surprize... Să ne gîndim ce a fost el în răstimpul din-

tre al cincilea și al zecelea veac. O criză mult mai gravă îl așteaptă; un alt stil se va contura, popoare noi se vor naște. Deocamdată, să fim pregătiți pentru haos. Cei mai mulți s-au și împăcat cu perspectiva aceasta. Invocînd Istoria cu gîndul de a se stinge în ea, abdicînd *în numele viitorului*, ei visează — dintr-o nevoie de a spera *împotriva lor înșiși* — să fie umiliți, călcați în picioare, „salvați"... Un sentiment asemănător împinsese Antichitatea la acea sinucidere care a fost făgăduința creștină.

Intelectualul obosit sintetizează anomaliile și viciile unei lumi în derivă. El nu acționează: îndură. Dacă se apropie de ideea de toleranță, nu găsește în ea excitantul de care are nevoie. Îl găsește însă în teroare, ca și-n doctrinele ce-o au drept corolar. Dacă îi cade victimă, primul, chiar el, nu se va plînge. Îl fascinează doar forța ce-l strivește. A vrea să fii liber înseamnă a vrea să fii tu însuți; ci el a obosit să fie el, să cutreiere printre incertitudini, să rătăcească printre adevăruri. „Puneți-mă în lanțurile Iluziei", suspină el, spunînd adio peregrinărilor Cunoașterii. Așa că se aruncă, orbește, în orice mitologie ce-i garantează protecția și tihna jugului. Refuzînd onoarea de a-și asuma propriile spaime, se va angaja în acțiuni unde speră să afle senzații pe care în el însuși nu le-ar putea găsi; astfel, excesele oboselii sale vor întări tiraniile. Biserici, ideologii, poliții — căutați-le originea în groaza pe care el o nutrește față de propria-i luciditate, mai curînd decît în stupiditatea maselor. Acest avorton se transformă, în numele unei utopii de două parale, în gropar al intelectului și, convins că face un lucru foarte necesar, prostituează acel „îndobitociți-vă", deviză tragică a unui singuratic*.

---

* E vorba de pascalianul *abêtissez-vous*. (*N. t.*)

Iconoclast redus la tăcere, lecuit de paradox și provocare, pornit în căutarea anonimatului și rutinei, pe jumătate îngenuncheat, copt pentru poncif, el renunță la unicitatea sa și își reface legăturile cu gloata. Nu mai are nimic de răsturnat, poate doar pe el însuși — ultimul idol nedărîmat... Propriul său moloz îl atrage. Contemplîndu-și-l, ciopleşte chipul noilor zei ori îi reașază pe soclu — sub nume noi — pe cei vechi. Nemaiputîndu-și permite demnitatea de a fi exigent, tot mai puțin dispus să cîntărească adevărurile, se mulțumește cu cel ce i se oferă. Subprodus al propriului eu, el merge — demolator ramolit — să se smerească în fața altarelor sau a ceea ce le ține loc. În templu sau la miting, locul lui e acolo unde se cîntă în cor, unde i se acoperă vocea, unde nu și-o mai aude nici el. Parodie de credință? Puțin îi pasă, de vreme ce nu vrea decît să se lepede de sine. Filozofia lui a eșuat în refren, orgoliul i-a apus în osanale!

Să fim totuși drepți: în situația la care s-a ajuns, ce altceva îi rămînea de făcut? Farmecul și originalitatea Europei erau de găsit în ascuțimea spiritului critic, în scepticismul ei militant, agresiv; acest scepticism și-a trăit traiul. Așa încît intelectualul, frustrat de îndoielile sale, caută compensațiile dogmei. Ajuns la limitele analizei, consternat de neantul descoperit acolo, face cale întoarsă și încearcă să se agațe de prima certitudine întîlnită; dar nu e destul de naiv ca să adere la ea cu trup și suflet: din clipa aceea, fanatic *fără convingeri*, el nu mai este decît un ideolog, un gînditor hibrid, din cei ce apar în toate perioadele de tranziție. Marcat de două stiluri diferite, el este tributar, prin tipul de inteligență, celui care dispare, iar prin ideile pe care le susține — celui care se conturează. Ca să-l înțelegem mai bine, să ne închipuim

un Sfînt Augustin convertit doar pe jumătate, nehotărît și piezis, și care de la creștinism ar fi luat doar ura pentru lumea antică. Epoca noastră nu-i oare simetrică aceleia în care s-a născut *Cetatea lui Dumnezeu*? Cu greu putem să ne imaginăm o carte mai actuală. Acum ca și atunci, spiritele au nevoie de un adevăr simplu, de un răspuns valabil pentru toate întrebările, de o evanghelie, de un mormînt.

Epocile de rafinament ascund în ele un principiu de pieire: nimic mai fragil decît subtilitatea. Abuzul de subtilitate duce la dogme, deznodămînt al jocurilor dialectice, îngenunchere a unui spirit pe care instinctul nu-l mai ajută. Împotmolită în scrupulele ei, filozofia veche deschisese cale, fără să vrea, simplismului gloatei; sectele religioase mișunau peste tot; cultele luară locul școlilor. O înfrîngere asemănătoare ne amenință: au și început să bîntuie ideologiile, mitologii degradate, care ne vor supune și anula. Nu ne vom mai putea permite mult timp fastul contradicțiilor. Mulți se pregătesc să venereze orice idol și să slujească oricărei dogme, cu condiția ca și unul, și cealaltă să le fie impuse, iar ei să fie scutiți de efortul de a-și alege rușinea sau dezastrul.

Oricare va fi lumea de mîine, occidentalii vor juca în ea rolul avut de *graeculi* în Imperiul roman. Căutați și disprețuiți de noul cuceritor, nu vor dispune, pentru a-l impresiona, decît de jongleriile inteligenței sau de fardul trecutului lor. De pe acum, ei se disting în *arta de a-și supraviețui*. Peste tot — simptome de sleire: Germania și-a arătat în muzică geniul; dar cum să credem că-și va menține strălucirea? Ea și-a epuizat resursele de profunzime, așa cum Franța și le-a consumat pe cele de eleganță. Iată-le pe amîndouă — și cu ele întreg colțul acesta de lume — ajunse la faliment, cel mai prestigios de la Antichitate

încoace. Va veni apoi lichidarea: perspectivă demnă de interes, răgaz a cărui durată nu se lasă ghicită, perioadă lipsită de griji cînd toți ca unul, în fața izbăvirii sosite, în sfîrșit, vor jubila că au lăsat în urmă chinul speranței și-al așteptării.

*

Printre îndoielile și lașitățile sale, Europa își păstrează totuși o convingere, una singură, de care nu s-ar despărți pentru nimic în lume: credința că o așteaptă un viitor de victimă, de sacrificată. Fermă și neclintită măcar de data asta, ea se crede, vrea să fie și este pierdută. De altfel, nu a fost de-atîta vreme învățată că rase tinere vor veni s-o supună și s-o umilească? Încă pe cînd părea în plin avînt, în secolul al XVIII-lea, abatele Galiani îi diagnostica și-i anunța declinul. Rousseau, pe de altă parte, profetiza și el: „Tătarii vor fi stăpînii noștri. Această evoluție îmi pare inevitabilă." Adevărat vorbea. În ce privește veacul următor, se știe ce spunea Napoleon despre cazaci, cunoaștem neliniștile profetice ale lui Tocqueville, Michelet sau Renan. Aceste presentimente au căpătat substanță, aceste intuiții au fost asimilate de gîndirea străzii. Nimeni nu abdică de la o zi la alta: sînt necesare pentru asta o atmosferă defetistă întreținută cu grijă, un mit al înfrîngerii. Atmosfera este creată, mitul la fel. Și așa cum precolumbienii, pregătiți și resemnați să îndure invazia, aveau să se supună cuceritorilor veniți de departe, la fel occidentalii, prea știutori, prea pătrunși de robia lor viitoare, nu vor face desigur nimic ca s-o preîntîmpine. Le vor lipsi de altfel și mijloacele, și dorința, și curajul. Cruciații, deveniți grădinari, s-au topit în această posteritate domestică ce nu mai păstrează nici urmă de nomadism. Dar istoria e dor de spațiu și oroare de cămin, vis vagabond și chemare de a muri pe me-

leaguri îndepărtate..., istoria e tocmai ceea ce nu mai vedem în jurul nostru.

Există o sațietate care incită la descoperirea, la născocirea de mituri, minciuni generatoare de acțiune: este pasiune neîmplinită, entuziasm morbid ce devine vitalitate de îndată ce-și găsește un obiect; există însă și o alta, care, disociind spiritul de forțele sale și viața de mobilurile ei, sărăcește și usucă. Ipostază caricaturală a plictisului, sațietatea aceasta destramă miturile ori le deturnează de la rostul lor. Într-un cuvînt, o boală. Cine vrea să-i cunoască simptomele și gravitatea ar greși căutîndu-le prea departe: e de ajuns să observe, să descopere în ce măsură Vestul e atins de ea...

*

Dacă forța este molipsitoare, slăbiciunea e tot pe atît: își are și ea farmecul ei; nu-i rezistăm prea ușor. Cînd cei slabi sînt legiune, ei te fascinează, te copleșesc: cum să te lupți cu un continent de abulici? Boala voinței fiind pe deasupra și plăcută, i te supui de bunăvoie. Nimic mai agreabil decît să te tîrăști în urma evenimentelor; și nimic mai *înțelept*. Însă fără o doză puternică de nebunie, nici o inițiativă nu e posibilă, nici o acțiune, nici un gest. Rațiunea e rugina vitalității noastre. Cel care ne împinge la aventură este nebunul din noi; dacă ne părăsește, sîntem pierduți: totul depinde de el, pînă și viața noastră vegetativă; el ne îndeamnă să respirăm, ne silește s-o facem, și tot el ne forțează sîngele să curgă prin vine. Dacă pleacă, rămînem ai nimănui! Nu poți să fii, în același timp, și *normal* și *viu*. Dacă mă mențin în poziție verticală și mă pregătesc să umplu clipa următoare, dacă, într-un cuvînt, concep viitorul, de vină este o norocoasă dereglare a spiritului meu. Supraviețuiesc și acționez în măsura în care o iau razna ori îmi realizez himerele. De cum îmi vine mintea

la cap, totul mă inhibă: alunec spre absență, înspre izvoare ce nu mai vor să curgă, înspre prostrația pe care viața va fi cunoscut-o înainte de a concepe mișcarea, pătrund — *împins de lașitate* — în esența lucrurilor, constrîns la o profunzime cu care n-am ce face, căci ea mă rupe de devenire. Un individ, la fel ca un popor ori ca un continent, se stinge atunci cînd și proiectele, și faptele necugetate îl dezgustă, atunci cînd, în loc să riște și să se năpustească spre ființă, se ascunde în ea, se reduce la ea: metafizică a regresiunii, a datului îndărăt, retragere înspre primordial! În cumplita ei cumpătare, Europa fuge de sine, de amintirea insolențelor și bravadelor sale, pînă și de acea *pasiune a inevitabilului*, ultimă onoare a înfrîngerii. Refractară la orice formă de exces, la orice formă de viață, ea deliberează și va delibera mereu, chiar și după ce va înceta să existe: nu dă de pe acum impresia unui sobor de fantome?

... Îmi aduc aminte de un amărît care, neputîndu-se dezlipi de pat la o oră tîrzie a dimineții, se tot îndemna pe un ton imperativ: „Să vrei! Să vrei, îți zic!" Comedia se repeta în fiecare zi: își impunea o sarcină peste puterile lui. Acționînd împotriva fantomei care era, el măcar disprețuia deliciile letargiei sale. Nu putem afirma același lucru despre Europa: descoperind, la capătul eforturilor ei, imperiul nonvoinței, ea jubilează, căci știe acum că ruina-i ascunde o sursă de voluptate de care înțelege să profite. Renunțarea o farmecă și-o împlinește. Se scurge timpul, iremediabil? Nu-i un motiv de alarmă; să-și bată capul alții cu asta; e treaba lor: ei nici nu bănuiesc ce ușurare e să te lași în voia unui prezent care nu duce nicăieri...

A trăi aici înseamnă moarte; altundeva — sinucidere. Încotro să te duci? Singura parte a planetei în care existența părea să aibă un rost este cuprinsă

de cangrenă. Aceste popoare supercivilizate sînt furnizorii noștri de disperare. În adevăr, ca să ne pierdem orice speranță e suficient să le privim, să le observăm intrigile și sărăcia poftelor moleșite, aproape stinse. După ce atîta timp și-au trădat obîrșia neglijînd sălbaticul și hoarda — punctul lor de plecare —, se văd acum silite să constate că nici un strop de sînge hun nu le mai curge prin vine.

Spunînd despre Roma că nu-și mai putea suporta viciile, dar nici leacurile ce-ar fi putut-o vindeca, istoricul antic își definea epoca dar, și mai mult, o anticipa pe a noastră. Mare era, desigur, oboseala Imperiului dar, neînfrînată și inventivă, ea încă mai știa, pentru a amăgi, să cultive cinismul, fastul și cruzimea; pe cînd aceea la care asistăm nu posedă, în riguroasa ei mediocritate, nimic din magia ce întreține iluzia. Prea evidentă, prea neîndoioasă, ea evocă o boală al cărei implacabil automatism îl liniștește, în mod paradoxal, și pe bolnav, și pe medic: agonie cu forme în regulă, exactă ca un contract, agonie după tipic, fără capricii, fără sfîșieri, pe măsura popoarelor care, neajungîndu-le că au respins prejudecățile ce stimulează viața, se leapădă și de aceea care îi este justificare și temei: prejudecata devenirii.

Intrare colectivă în vacuitate! Și totuși, să nu ne amăgim: acest vid moral și intelectual, diferit în toate privințele de cel pe care budismul îl numește „lăcaș al adevărului", nu e nici împlinire, nici izbăvire, nici pozitivitate exprimată în termeni negativi — și cu atît mai puțin efort meditativ, voință de renunțare și de simplitate, cucerire a mîntuirii —, ci surpare lipsită de noblețe și pasiune. Fruct al unei metafizici anemiate, el n-ar putea să fie răsplata unei căutări, nici încununarea unei neliniști. Orientul înaintează spre vidul lui, înflorește și triumfă în el, în vreme ce noi ne împotmolim în al nostru și ne pierdem în

el ultimele resurse. Neîndoielnic, totul se degradează și se corupe în conștiințele noastre: în ele, pînă și vidul este impur.

*

Atîtea cuceriri, patrimonii, idei — unde vor prinde noi rădăcini? În Rusia? În America de Nord? Și una, și cealaltă au tras deja concluziile din dezastrul Europei... America Latină? Africa de Sud? Australia? Se pare că una din acestea va prelua făclia. — Făclie derizorie.

Viitorul aparține periferiei globului.

*

Dacă, în ordinea spiritului, am vrea să cîntărim reușitele Europei de la Renaștere și pînă-n zilele noastre, izbînzile filozofiei nu ne-ar reține atenția, filozofia occidentală nefiind cu nimic superioară celei grecești, hinduse ori chineze. În cel mai bun caz, ajunge la nivelul lor în cîteva puncte. Cum nu reprezintă decît o varietate a efortului filozofic în general, am putea, la nevoie, să ne lipsim de ea, preferîndu-i meditațiile unui Sankara, Lao-zi sau Platon. Lucrurile stau altfel în ce privește muzica, această mare răscumpărare a lumii moderne, fenomen fără echivalent în nici o altă tradiție: unde mai poți întîlni un Monteverdi, un Bach sau un Mozart? Prin muzică, Occidentul își dezvăluie chipul și atinge profunzimea. Dacă nu a creat o înțelepciune, nici o metafizică numai a lui, și nici măcar o poezie absolut singulară, în schimb în creația muzicală și-a proiectat întreaga originalitate, rafinamentul, misterul și capacitatea de inefabil. A iubit rațiunea pînă la perversitate; adevăratul său geniu a fost, cu toate acestea, afectiv. Boala care-i face cinste cel mai mult? Hipertrofia sufletului.

Fără muzică, Occidentul n-ar fi produs decît un stil de civilizație oarecare, previzibil... Cînd își va face socoteala finală, doar muzica va sta mărturie că nu s-a irosit în zadar, că într-adevăr are ceva de pierdut.

*

Omului i se întîmplă uneori să scape de persecuția dorinței, de tirania instinctului de conservare. Sedus de perspectiva decăderii, își subminează voința, își cultivă apatia, se ridică împotrivă-și, își cheamă-n ajutor geniul cel rău. Mereu agitat, prins în mii de activități ce-i dăunează, descoperă un dinamism al cărui farmec nu-l bănuise, dinamismul dezagregării. E mîndru de descoperirea sa: va putea, în sfîrșit, să renască, *cu prețul propriei sale mistuiri*.

În indivizi, ca și în colectivități, sălășluiește în natura lor cea mai intimă o energie distructivă ce le permite să se năruie cu o anume virtuozitate: exaltare acidă, euforie a anihilării! Abandonîndu-i-se, ei speră desigur să se vindece de boala numită conștiință. În adevăr, orice stare conștientă ne istovește, ne stoarce de vlagă, tinde să ne macine încetul cu încetul; cu cît puterea ei asupra noastră crește, cu atît ne-ar plăcea să revenim la noaptea de dinaintea veghilor noastre, să ne cufundăm în toropeala anterioară intrigilor, agresiunii Eului. Aspirație a spiritelor istovite, care explică de ce, în anumite epoci, individul, sătul să se tot poticnească de sine, să-și tot măsoare deosebirea față de ceilalți, se întoarce către acele timpuri în care, una cu lumea fiind, încă nu se rupsese de ființe și nici nu degenerase în om. Nesaț și groază a conștiinței, Istoria exprimă simultan năzuința unui animal infirm de a-și împlini ursita — și spaima că va reuși. Spaimă îndreptățită: ce năpastă-l așteaptă la capătul aventurii sale! Nu trăim oare unul din acele momente cînd, într-un spațiu dat, ni se oferă spectacolul ultimei sale metamorfoze?

*

Cînd trec în revistă meritele Europei, ea mă înduioșează și-mi fac reproșuri că o vorbesc de rău; cînd, dimpotrivă, îi număr slăbiciunile, mă apucă furia. Aș vrea atunci să se aleagă praful de ea, să i se stingă pînă și amintirea. Alteori, cînd mă gîndesc deopotrivă la gloria și la umilințele ei, nu știu prea bine de care parte să înclin: o iubesc cu părere de rău, o iubesc cu cruzime și nu-i pot ierta că mi-a impus sentimente între care nu mi-e îngăduit să aleg. Măcar de-aș putea privi cu nepăsare gingășia, noblețea rănilor ei! În joacă, am tînjit să mă nărui împreună cu ea, și jocul m-a prins. Grația ei de odinioară, din care mai păstrează urme, mi s-a părut a merita orice efort ca să mi-o însușesc, s-o retrăiesc, să-i duc mai departe secretul. Osteneală deșartă! — Un om al cavernelor gătit în dantele...

*

Spiritul este vampir. Dacă atacă o civilizație, o lasă buimacă, lividă, fără suflu, fără echivalentul spiritual al sîngelui, o golește de substanță, ca și de pornirea ce-o împingea la fapte și la scandaluri de anvergură. Intrată într-un proces de degradare de la care nimic n-o abate, ea ne oferă imaginea primejdiilor, grimasa viitorului ce ne așteaptă: ea este vidul nostru, *ea este noi*; în ea ne regăsim lacunele și viciile, voința șovăielnică, instinctele pulverizate. Teama pe care ne-o inspiră e teamă de noi înșine! Iar dacă, întocmai ca ea, zăcem buimaci și vlăguiți, fără suflu, e pentru că și noi am cunoscut și îndurat vampirismul spiritului.

*

Ca să simt fiorul ireparabilului — chiar dacă nu l-aș mai fi încercat niciodată —, o privire asupra Europei mi-ar fi de ajuns. Ferindu-mă de nedefinit,

ea îmi justifică, îmi stîrnește și încurajează spaimele, îndeplinind pentru mine funcția rezervată cadavrului în meditația monahală.

Pe patul de moarte, Filip al II-lea, chemîndu-și fiul, îi spuse: „Iată unde sfîrșește totul, chiar și monarhia." La căpătîiul acestei Europe, o voce mă avertizează: „Iată unde sfîrșește totul, chiar și civilizația."

*

La ce bun să polemizăm cu neantul? E timpul să ne revenim, să învingem fascinația dezastrului. Nu-i totul pierdut: mai sînt barbarii. De unde își vor face apariția? Nu are nici o importanță. Pentru moment, e bine să știm că nu vor întîrzia să apară, că, pregătindu-se să ne celebreze prăbușirea, se și gîndesc prin ce mijloace să ne pună iar pe picioare, să pună capăt subtilităților și vorbăriei noastre. Umilindu-ne, strivindu-ne sub tălpi, ne vor ceda destulă energie ca să ne-ajute să murim, ori să renaștem. Să vină dar, să ne biciuie sîngele, să ne învioreze umbrele, să ne redea vigoarea ce ne-a părăsit. Ofiliți și livizi, noi nu putem nimic împotriva fatalității: muribunzii nu fac alianțe și nici nu se revoltă. Se va mai deștepta, se va mînia Europa? Cine s-o creadă? Destinul ei, pînă și răzvrătirile-i se hotărăsc în altă parte. Sătulă să tot dăinuie, să-și țină singură de urît, Europa e un vid către care stepele vor porni în curînd... — un alt vid, unul *nou*.

MICĂ TEORIE A DESTINULUI

Anumite popoare, precum cel rus și cel spaniol, sînt atît de obsedate de ele însele, încît își fac din sine unica problemă: evoluția lor, cu totul ieșită din comun, le silește să reflecteze la șirul de anomalii ce le-a marcat istoria, la miracolul ori la nimicnicia soartei lor.

Începuturile literare ale Rusiei au fost, în secolul trecut, un soi de apogeu, de izbîndă fulgerătoare ce nu putea să nu sfîrșească prin a o tulbura: era firesc ca Rusia să fie pentru ea însăși o surpriză, cum firesc era să-și exagereze importanța. Personajele lui Dostoievski o pun pe picior de egalitate cu Dumnezeu, pentru că-și pun același gen de întrebări și-n fața ei, și a divinității: să creadă în Rusia, ori s-o tăgăduiască? Există ea cu adevărat ori nu-i decît o amăgire? Să te întrebi în felul acesta înseamnă să pui în termeni teologici o problemă locală. Dar tocmai asta face Dostoievski: pentru el, Rusia, departe de a fi o problemă locală, e una universală, întocmai ca existența lui Dumnezeu. Un asemenea demers, abuziv și bizar, nu era posibil decît într-o țară a cărei evoluție anormală avea de ce să fascineze ori să descumpănească. E greu să-ți închipui un englez întrebîndu-se dacă Anglia are vreun sens sau nu, ori atribuindu-i, cu pasiune retorică, o misiune: el știe

că-i englez, și asta-i ajunge. Evoluția țării sale nu implică întrebări esențiale.

La ruși, mesianismul provine dintr-o nesiguranță interioară, sporită de orgoliu, dintr-o voință de a-și afirma defectele, de a le impune altora, de a-și deșerta asupra celorlalți un preaplin dubios. Năzuința de a „mîntui" lumea este fenomenul morbid al tinereții unui popor.

*

Spania se pleacă asupră-și din motive opuse. Și ea a cunoscut începuturi glorioase, numai că ele sînt acum departe. Venită prea devreme, ea a tulburat lumea, pentru ca mai apoi să-și piardă strălucirea; revelația acestui declin am avut-o într-o zi la Valladolid, în Casa Cervantes. O bătrînă, cu un aer comun, contempla portretul lui Filip al III-lea: „Un nebun", am zis eu. Bătrîna s-a întors spre mine: „Cu el a început decadența noastră!" Eram în miezul problemei. „Decadența noastră!" Așadar, mă gîndeam, decadența este în Spania un concept curent, național, un clișeu, o deviză oficială. Națiunea care, în secolul al XVI-lea, oferea lumii spectacolul splendorii și nebuniei sale — iat-o ajunsă să-și legifereze apatia. Dacă ar fi dispus de timp, cu siguranță că ultimii romani ar fi făcut la fel; nu le-a fost însă dat să-și rumege sfîrșitul: barbarii se găseau deja în coasta lor. Mai dăruiți de soartă, spaniolii au avut răgazul (trei secole!) să mediteze la nenorocirile lor și să se pătrundă de ele. Palavragii din disperare, improvizatori de iluzii, ei trăiesc într-un soi de asprime melodioasă, de *ușurătate tragică*, ce-i salvează de vulgaritate, de fericire și de reușită. Dacă într-o zi și-ar schimba vechile manii cu altele, moderne, tot ar rămîne marcați de-o atît de îndelungată absență. Incapabili să se adapteze la ritmul „civilizației",

habotnici sau anarhiști, ei n-ar putea să renunțe la inactualitatea lor. Cum să ajungă din urmă celelalte națiuni, cum să fie la zi cu noutățile, cînd și-au secătuit partea cea mai bună a ființei rumegînd problema morții, cufundîndu-se-n ea, făcînd din ea o experiență viscerală? Coborînd mereu către esențial, excesul de profunzime i-a pierdut. Nu i-ar preocupa într-atît ideea de decadență, dacă ea n-ar traduce în termeni de istorie marea lor slăbiciune pentru neant, obsesia pentru schelet. Nimic de mirare că pentru fiecare spaniol Spania este problema *lui* personală. Citindu-i pe Ganivet, pe Unamuno sau Ortega, îți dai seama că Spania este un paradox ce-i privește direct și pe care nu izbutesc să-l reducă la o formulă rațională. Ei revin mereu la acest paradox, fascinați de insolubilul pe care-l reprezintă. Neputînd să-l rezolve prin analiză, meditează asupra lui Don Quijote, la care paradoxul este și mai insolubil, fiind un simbol... Nu ni-i putem imagina pe un Valéry sau un Proust meditînd la Franța pentru a se descoperi pe ei înșiși: țară împlinită, fără sfîșieri majore care să provoace neliniști, țară netragică, ea nu este un caz: cunoscînd reușita, împlinindu-și destinul, cum ar putea fi ea „interesantă"?

Este meritul Spaniei de a propune un tip de dezvoltare insolită, un destin genial și neîncheiat. (Ai zice — un Rimbaud incarnat într-o colectivitate.) Gîndiți-vă la frenezia cu care s-a lansat în goana după aur, la prăbușirea ei în anonimat, gîndiți-vă apoi la conchistadori, la banditismul și cucernicia lor, la felul cum s-au însoțit, la ei, Evanghelia cu asasinatul, crucifixul cu pumnalul. În momentele sale de glorie, catolicismul a fost sîngeros, așa cum bine îi șade oricărei religii cu adevărat inspirate.

Conquista și Inchiziția — fenomene paralele, născute din grandioasele vicii ale Spaniei. Atîta

vreme cît a fost puternîcă, a excelat în masacre, punîndu-și în ele nu doar preocuparea pentru fast, dar și sensibilitatea cea mai adîncă. Numai popoarele crude au fericirea să se apropie de înseși izvoarele vieții, de freamătul, de tainițele ei ce înfierbîntă: viața nu-și dezvăluie esența decît unor ochi injectați de sînge... Cum să crezi în filozofii, cînd știi ce apoase priviri se oglindesc în ele? Obiceiul raționamentului și al speculației este semnul unei vitalități subțiate și al unei degradări a afectivității. Gîndesc cu metodă aceia doar, care, favorizați de carențele lor, reușesc să uite de sine, să nu mai facă corp comun cu ideile pe care le susțin: filozofia e apanajul indîvizilor și al popoarelor superficiale din punct de vedere *biologic*.

Este aproape imposibil să vorbești cu un spaniol despre altceva decît țara lui, univers închis, subiect al lirismului și meditațiilor sale, provincie absolută, ruptă de lume. Rînd pe rînd exaltat și deprimat, el își privește patria cu ochi fascinați și posaci; sfîșierea e forma lui de rigoare. Dacă acceptă că are vreun viitor, e fără să creadă cu adevărat în el. Găselnița lui: amăgirea sumbră, mîndria de a nu spera; geniul lui: geniul regretului.

Oricare i-ar fi orientarea politică, spaniolul sau rusul ce-și pune întrebări despre țara sa nu crede că ar exista și alte întrebări importante. Înțelegem motivul pentru care nici Rusia, nici Spania n-au dat un filozof de anvergură: pentru că filozoful trebuie să abordeze ideile ca spectator; înainte de a le asimila, de-a și le însuși, el trebuie să le privească din afară, să se disocieze de ele, să le evalueze și, la nevoie, *să se joace* cu ele; apoi, o dată cu maturitatea, făurește un sistem cu care nu se confundă niciodată pe de-a-ntregul. Tocmai această detașare față de propria filozofie o admirăm la greci. Lucru valabil la toți cei

preocupați de problema cunoașterii și care-și fac din ea obiectul principal al meditației. Nici rușii, însă, și nici spaniolii nu se prea sinchisesc de ea. Inapți pentru contemplația intelectuală, ei întrețin raporturi destul de bizare cu Ideea. Dacă e să se lupte cu ea, vor fi totdeauna înfrînți; ideea pune gheara pe ei, îi înrobește, îi oprimă; martiri de bunăvoie, nu vor decît să sufere pentru ea. Cu rușii și cu spaniolii sîntem departe de domeniul în care spiritul se joacă și cu sine, și cu lucrurile, departe de orice perplexitate metodică.

Evoluția anormală a Rusiei și Spaniei le-a făcut așadar să mediteze asupra propriului lor destin. Dar ele vor rămîne două mari națiuni, în ciuda lacunelor sau accidentelor de creștere. Problema națională e însă mult mai tragică la popoarele mici. Nici izbucnire subită, nici decădere lentă la ele. Lipsite de sprijin în viitor, ca și în trecut, ele se analizează insistent. Rezultatul: o lungă meditație sterilă. Evoluția nu le-ar putea fi anormală, pentru că nu evoluează. Ce le mai rămîne? Resemnarea cu propria lor condiție, de vreme ce, în afara lor, curge întreaga Istorie, din care tocmai ele sînt excluse.

Naționalismul lor, ce pare o farsă, e mai curînd o mască în spatele căreia încearcă să-și ascundă drama, să-și uite, într-o furie a revendicărilor, neputința de a-și face loc în evenimente: minciuni chinuitoare, reacție iritată în fața disprețului pe care se tem că îl merită, mod de a-și ascunde tainica obsesie de sine. În termeni mai simpli: un popor care își este sieși un chin e un popor bolnav. Însă în timp ce Spania suferă pentru a fi ieșit din Istorie, iar Rusia pentru că vrea cu orice preț să se statornicească într-însa, popoarele mici se frămîntă tocmai pentru că n-au motiv nici să dispere, nici să fie nerăbdătoare. Suferind de un rău originar, nici decepția, nici visul nu le pot lecui.

Așa încît altă soluție n-au, decît să fie obsedate de ele însele. Obsesie ce nu-i lipsită de frumusețe, de vreme ce nu le duce nicăieri și nu interesează pe nimeni.

*

Sînt țări care se bucură de un fel de binecuvîntare, de har: totul le reușește, chiar și nenorocirile, chiar și dezastrele; sînt altele, în schimb, ce nu pot niciodată izbîndi și ale căror triumfuri sînt tot atîtea eșecuri. Cînd vor să se afirme și fac un salt înainte, o fatalitate exterioară vine să le sfărîme orice elan și să le readucă în punctul de plecare. Orice șansă le e refuzată, chiar și aceea a ridicolului.

A fi francez este o evidență: nu suferi și nici nu te bucuri pentru asta; dispui de o certitudine care justifică mai vechea întrebare: „Cum e cu putință să fii persan?"

Paradoxul de a fi persan (român, în cazul nostru) este un chin pe care trebuie să știi să-l fructifici, un cusur de care trebuie să profiți. Mărturisesc că am privit cîndva ca pe-o rușine apartenența la un popor oarecare, la o colectivitate de învinși, cu origini asupra cărora nici o iluzie nu-mi era permisă. Credeam, și poate nu mă înșelam, că ne iviserăm din drojdia barbarilor, din deșeurile marilor invazii, din acele hoarde care, incapabile să-și continue drumul spre Vest, au eșuat de-a lungul Carpaților și Dunării, ca să se pripășească acolo și să somnoleze, gloată de dezertori la fruntariile Imperiului, scursură boită cu o brumă de latinitate. La așa trecut, așa prezent. Și așa viitor. Ce încercare pentru juna mea semeție! „Cum e cu putință să fii român?" era o întrebare la care nu puteam răspunde decît umilindu-mă-n fiece clipă. Detestîndu-i pe-ai mei, detestîndu-mi țara, cu țăranii ei atemporali, îmbătați de toropeala lor și parcă plesnind de buimăceală, roșeam pentru aceas-

tă ascendență, îi renegam, refuzam veșnicia lor de mîna a doua, le respingeam certitudinile de larve pietrificate, reveria geologică. Degeaba căutam pe chipurile lor zvîcnirea sau măcar maimuțăreala revoltei: maimuța, vai!, agoniza în ei. De fapt, nu țineau ei oare de regnul mineral? Neștiind cum să-i mai îmboldesc, cum să-i însuflețesc, am ajuns să visez la o exterminare. Numai că pietrele nu pot fi masacrate. Spectacolul pe care mi-l ofereau îmi justifica și descumpănea, îmi hrănea și îmi reprima isteria. Și nu încetam să blestem întîmplarea ce făcuse să mă nasc printre ei.

O mare idee îi stăpînea: ideea destinului; eu o respingeam din toate puterile, vedeam în ea doar viclenia lașului, o scuză pentru toate renunțările, o expresie a bunului-simț și a funebrei sale filozofii. Ce reazem să-mi fi găsit? Țara mea, a cărei existență vedeam limpede că n-are nici o noimă, îmi apărea ca un rezumat al neantului sau ca o materializare a imposibilului, ca un soi de Spanie fără secol de aur, fără cuceriri și fără nebunie, fără un Don Quijote al amărăciunilor noastre. Să-i aparții – ce lecție de umilință și sarcasm, ce urgie, ce lepră!

Marea idee ce domnea acolo – eram prea insolent, prea plin de mine însumi pentru a-i intui originea, profunzimea sau experiențele, sistemul de dezastre pe care le presupunea. Aveam s-o pricep doar mult mai tîrziu. Cum mi s-a strecurat în minte, n-aș putea spune. Cert este că atunci cînd am ajuns s-o simt cu luciditate, m-am împăcat cu țara mea, care, *pe dată*, a încetat să mă mai obsedeze.

Pentru a nu fi nevoite să acționeze, popoarele împilate se lasă-n voia „soartei", mîntuire negativă și, totodată, mijloc de a interpreta evenimentele: filozofie a istoriei *de uz cotidian*, viziune deterministă cu temei afectiv, metafizică de circumstanță...

Germanii sînt și ei sensibili la destin, fără să vadă totuși în el un principiu intervenind din afară, ci o putere care, emanată din propria lor voință, sfîrșește prin a le scăpa și-a se întoarce contra lor pentru a-i pierde. Legat de gustul german pentru demiurgie, așa-numitul *Schicksal* presupune nu atît un joc al fatalităților în interiorul lumii, cît înlăuntrul eului. Ceea ce vrea să spună că, pînă la un anume punct, destinul depinde de ei.

Pentru a-l concepe exterior nouă, atotputernic și suveran, un foarte vast ciclu de dezastre devine necesar. Condiție pe care țara mea o-ndeplinește cu asupra de măsură. Ar fi o necuviință să creadă în efort, în utilitatea actului. Așa că nici nu crede în ele și, din respect pentru datină, se supune inevitabilului. Îi sînt recunoscător că mi-a dat ca zestre, o dată cu codul disperării, acest tact, această dezinvoltură în fața Necesității, precum și nenumărate situații fără ieșire și arta de-a mă deprinde cu ele. Gata oricînd să-mi apere decepțiile și să dezvăluie indolenței mele secretul conservării lor, ea mi-a recomandat în plus, nerăbdătoare să facă din mine un derbedeu preocupat de aparențe, mijloacele de a mă înjosi fără a mă compromite prea mult. Îi datorez nu numai cele mai strălucite, cele mai categorice eșecuri ale mele, dar și priceperea de a-mi ascunde lașitățile și de a-mi tezauriza remușcările. Dar cîte alte avantaje nu-i datorez! Am către ea atîtea obligații, încît ar fi obositor să le înșirui pe toate.

Oricîtă osteneală mi-aș fi dat, puteam eu oare, fără ea, să-mi irosesc zilele într-un mod atît de ireproșabil? Mi-a fost și pildă, și reazem, și îndemn. Să-ți ratezi viața — se uită asta prea ușor — nu-i lucru tocmai lesnicios: sînt necesare o lungă tradiție, un lung antrenament, efortul multor generații. Dacă aceste condiții sînt îndeplinite, totul va merge de

minune. Certitudinea Inutilității o primești atunci moștenire: e un bun pe care l-au dobîndit pentru tine strămoșii, cu sudoarea frunții și cu prețul a nenumărate umilințe. Răsfățat de soartă, tu tragi foloase din toate acestea, te-mpăunezi cu ele. Cît despre umilințele proprii, oricînd le vei putea idealiza ori ascunde, luînd un aer de stîrpitură distinsă, continuînd să fii, cu demnitate, ultimul om. Politețea — rutină a nenorocirii, prerogativă a celor care, născuți fără speranță, au început-o cu sfîrșitul! Să te știi dintr-o sămînță rea, ce n-a dat rod niciodată, e o amărăciune în care intră un dram de mîngîiere, ba chiar de voluptate.

Iritarea pe care o simțeam altădată, cînd auzeam pe cîte unul invocînd, la fiecare pas, „soarta", îmi pare acum puerilă. Nu bănuiam că voi ajunge să fac la fel, că, oploșindu-mă și eu în spatele acestei vocabule, aveam să leg de ea norocul și nenorocul, fericirea și nefericirea sub toate întruchipările lor; nu știam că, mai mult, aveam să mă agăț de Fatalitate cu exaltarea unui naufragiat și că aveam să-i adresez întîiul meu gînd mai înainte de a mă arunca în scîrba fiecărei zile. „Vei dispărea în spațiu, o, Rusia mea!", exclamase Tiutcev în veacul trecut. Exclamația lui o aplicam cu și mai multă îndreptățire la țara mea, mult mai bine rînduită ca să dispară, perfect alcătuită pentru a fi înghițită, înzestrată cu toate calitățile unei victime ideale și anonime. Tradiția suferinței fără capăt și fără motiv, plenitudinea dezastrului — ce ucenicie la școala semințiilor zdrobite! Cel mai vechi istoric român își începe cronica astfel: „Nu este vremea supt om, ci bietul om supt vremi." Formulă dintr-o bucată, program și epitaf pentru un colț de Europă. Pentru a prinde tonul sensibilității populare din țările sud-estului european, nu ai decît să-ți reamintești lamentările corului din tragedia antică. Printr-o tradiție inconștientă, un întreg spațiu etnic

s-a pătruns de duhul acesta. Rutină a oftatului și-a nenorocului, jelanie a popoarelor mărunte în fața bestialității celor mari! Să ne ferim totuși de a ne plînge prea mult: nu-i oare încurajator să poți opune dezordinilor lumii coerența mizeriilor și înfrîngerilor noastre? Și nu avem noi oare, în fața diletantismului universal, consolarea de a poseda, în materie de suferință, competența jupuiților de vii și a erudiților?

FOLOASELE EXILULUI

Greșim cînd ni-l imaginăm pe exilat ca pe un personaj care abdică, se retrage și rămîne în umbră, resemnat cu nenorocirile lui, cu condiția de obiect netrebuincios. Dacă-l observi mai bine, descoperi în el un ambițios, un dezamăgit agresiv, un ins acrit dublat de un cuceritor. Cu cît ni se ia mai mult, cu atît sporesc în noi poftele și iluziile. Ba chiar deslușesc o anume relație între nenorocire și megalomanie. Cel care a pierdut totul păstrează, ca pe o ultimă salvare, speranța gloriei sau a scandalului literar. Consimte să renunțe la tot, în afară de *numele* său. Cum să-și impună însă numele, cîtă vreme scrie într-o limbă pe care lumea civilizată n-o știe sau o disprețuiește?

Își va încerca puterile într-un alt idiom? Nu-i va veni la îndemînă să renunțe la cuvintele de care se leagă tot trecutul său. Cine își reneagă limba, adoptînd-o pe-a altora, acela își schimbă identitatea și chiar decepțiile. El se rupe — trădare eroică — de amintirile sale și, pînă la un punct, de sine însuși.

*

Cutare scrie un roman, care peste noapte îl face celebru. Își povestește în el suferințele. Compatrioții săi, cei din străinătate, îl pizmuiesc: și ei au suferit,

poate chiar și mai mult. Astfel, apatridul devine — sau speră să devină — romancier. Rezultatul va fi o acumulare haotică, o inflație de spaime, de neliniști perimate. Nu poți împrospăta la nesfîrșit infernul, a cărui caracteristică e tocmai monotonia, și nici imaginea exilului. Nimic mai exasperant în literatură decît cumplitul; în viață, e mult prea compromis de banalitate ca să mai merite să ne oprim asupra lui. Dar autorul nostru stăruie; pentru moment, își pune bine romanul în fundul unui sertar și așteaptă să-i surîdă norocul. Îl susține speranța unei întîmplări neașteptate, a faimei care-l ocolește dar în care nu încetează să creadă; se hrănește cu himere. Puterea acestei speranțe e totuși atît de mare încît, dacă trudește în vreo uzină, o face numai cu gîndul că într-o zi va fi smuls de acolo de o faimă pe cît de subită, pe-atît de surprinzătoare.

*

La fel de tragic este cazul poetului. Încătușat în propria-i limbă, el scrie pentru cîțiva prieteni, pentru zece, cel mult douăzeci de persoane. Dorința lui de a fi citit nu-i mai puțin imperioasă decît aceea a romancierului improvizat. Față de cel din urmă, are măcar avantajul de a-și vedea versurile publicate în măruntele reviste ale emigrației, care apar cu prețul unor sacrificii și renunțări aproape indecente. Cutare devine director de revistă; ca s-o poată menține, face foame, renunță la femei, se-ngroapă într-o cămăruță fără lumină, își impune privațiuni ce descumpănesc și înspăimîntă. Onania și tuberculoza — iată ce-l așteaptă.

Oricît de puțin numeroși ar fi emigranții, ei se adună în grupuri, și nu atît ca să-și apere interesele, cît pentru ca, punînd mînă de la mînă, renunțînd la ultimul ban, să-și publice mîhnirile, protestele, che-

mările fără ecou. Zadarnic am căuta o formă mai sfîșietoare de act gratuit.

Sînt buni poeți — și foarte slabi prozatori; faptul se poate explica destul de ușor. Examinați producția literară a oricărui popor mic care nu-i într-atît de pueril încît să-și născocească un trecut: prisosința de poezie e trăsătura ei cea mai frapantă. Proza are nevoie, pentru a se dezvolta, de o anume rigoare, de o stare socială diferențiată și de o tradiție: ea este deliberată, construită; poezia *țîșnește*, este directă sau, dimpotrivă, pe de-a-ntregul elaborată; apanaj al troglodiților și al rafinaților, ea nu înflorește decît dincoace sau dincolo de civilizație, mereu în marginea ei. În vreme ce proza cere un geniu așezat și o limbă cristalizată, poezia e perfect compatibilă cu un geniu barbar și o limbă informă. A crea o literatură înseamnă a crea o proză.

*

Mulți n-au la îndemînă, ca mod de exprimare, decît poezia. Ce poate fi mai firesc? Chiar și cei care nu-s prea dăruiți găsesc în dezrădăcinarea, în automatismul excluderii lor plusul de talent pe care nu l-ar fi putut găsi într-o existență normală.

Sub orice formă s-ar prezenta și oricare i-ar fi cauza, exilul este, la începuturile sale, o școală a delirului. Delirul însă nu-i o șansă ce se dă la toți, deopotrivă. E o situație-limită, un fel de ultim hotar al stării poetice. Nu-i oare un privilegiu să te trezești acolo dintr-o dată, fără să te supui vreunei discipline, prin bunăvoința fatalității, doar? Gîndiți-vă la acel apatrid de lux, la Rilke, — la cîtă singurătate a trebuit să adune pentru a-și rupe legăturile, pentru a prinde rădăcini în invizibil. Nu e deloc ușor să fii de niciunde, cînd nici o constrîngere exterioară nu te obligă la asta. Misticul însuși ajunge la lepădarea de cele

lumești doar prin eforturi cumplite. A te smulge lumii — ce trudnică autoabolire! Apatridul, în schimb, o face fără să se cheltuiască, prin intervenția — ostilă — a istoriei. Nici un zbucium, nici o noapte albă pentru a se lepăda de toate; evenimentele înseși îl împing într-acolo. Seamănă, într-un anume sens, cu bolnavul care, și acela, se instalează în metafizică sau în poezie fără merit personal, prin forța lucrurilor, prin bunele oficii ale maladiei. Un absolut de două parale? Poate, deși nu este dovedit că rezultatele obținute prin efort ar fi mai prețioase decît acelea datorate repaosului în ineluctabil.

*

Poetul dezrădăcinat este pîndit de un pericol: să se deprindă cu destinul său, să nu-l mai simtă ca pe-un chin, să capete gust pentru el. Nimeni nu-și poate păstra prospețimea mîhnirilor: se uzează și ele, la fel ca dorul de țară, la fel ca orice nostalgie. Părerile de rău își pierd din strălucire, se ofilesc și, precum elegia, cad curînd în desuetudine. Ce poate fi atunci mai normal decît statornicirea în exil, Cetate a Nimicului, patrie de-a-ndoaselea? Dacă-i gustă plăcerile, poetul își risipește substanța emoțiilor, resursele nenorocirii, ca și visul de glorie. Blestemul de care era atît de mîndru — izvor al inspirației sale — nu-l mai apasă; își pierde, o dată cu el, și tăria excepției, și temeiul singurătății. Respins de infern, în zadar va încerca să-i treacă iarăși pragul, să-și reîmprospăteze forțele în el: suferințele sale, prea domolite, îl vor face pentru vecie nevrednic de iad. Strigătele care nu demult încă erau mîndria lui s-au transformat în amărăciune, iar aceasta nu se face vers niciodată: ea îl va scoate afară din poezie. Gata cu cînturile și lipsa de măsură. Degeaba va mai zgîndări vechile răni, închise: ele n-or să mai cînte nici-

cînd; în cel mai bun caz, va deveni epigonul propriilor sale dureri. O decădere onorabilă-l așteaptă. În lipsa diversității, a neliniștilor originale, inspirația i se ofilește. În curînd, resemnat cu anonimatul și parcă surprins de mediocritatea sa, va lua chipul unui burghez *de oriunde*. Iată-l la capătul carierei sale lirice, în punctul cel mai stabil al declasării sale.

*

„Domesticit", instalat în bunăstarea căderii sale, ce-i mai rămîne de făcut? Va avea de ales între două forme de mîntuire: credința și umorul. Dacă tîrăște după el resturi de anxietate, puțin cîte puțin și le va stinge sub mii de rugăciuni; asta, de nu va prinde gust pentru o metafizică agreabilă, divertisment al versificatorilor secătuiți. Dacă, din contră, e aplecat spre ironie, își va minimaliza înfrîngerile pînă la a găsi în ele prilej de delectare. În funcție de temperament, se va dedica smereniei sau sarcasmului. În amîndouă cazurile, își va fi învins ambițiile și neșansa, pentru a atinge un țel mai înalt, pentru a deveni un învins decent, un ciumat onorabil.

UN POPOR DE SINGURATICI

Am să încerc să divaghez asupra pătimirilor unui popor, asupra istoriei lui în răspăr cu Istoria, asupra destinului său ce pare să țină de o logică supranaturală, care amestecă uluitorul cu banalul, miracolul cu necesitatea. Numit de unii rasă, de alții nație, de alții seminție — e refractar clasificărilor: ceea ce pare spus limpede despre el este fals; nici o definiție nu i se potrivește. Ca să-l cuprinzi mai bine, ar trebui să recurgi la o categorie aparte, căci totul e, în ce-l privește, neobișnuit: nu-i oare primul care a colonizat cerul, instalîndu-și acolo zeul *său*? La fel de grăbit să născocească mituri ca și să le distrugă, și-a făurit o religie de care e mîndru, de care roșește... În ciuda lucidității sale, nu rareori se lasă pradă amăgirii: speră mereu, speră prea mult... Îmbinare ciudată de forță și analiză, de înfrigurare și sarcasm... Cu atîția dușmani împrejur, oricine-n locul lui ar fi capitulat; el însă, inapt pentru dulceața disperării, neluîndu-și în seamă oboseala milenară, sfidînd concluziile pe care i le impune destinul, trăiește în delirul așteptării, hotărît să nu tragă nici o învățătură din umilințele sale, nici să extragă din ele, ca norme de existență, modestia sau anonimatul. El prefigurează diaspora universală: trecutul lui rezumă viitorul nostru. Cu cît ne întrezărim mai clar ziua de mîine, cu atît ne

apropiem de el și cu atît mai mult îl evităm: cu toții tremurăm să nu-i călcăm pe urme... „Veți fi asemenea mie-n curînd“, pare el să ne spună, în timp ce înscrie, deasupra certitudinilor noastre, un semn de întrebare...

*

A fi om e o dramă; a fi evreu este una în plus. De aceea, evreul are privilegiul de a trăi *de două ori* condiția umană. El reprezintă existența prin excelență separată sau, pentru a folosi o expresie prin care teologii îl califică pe Dumnezeu, este *absolut-altul*. Conștient de singularitatea sa, o are-n minte neîncetat și niciodată nu uită de sine; de aici aerul lui stingherit, crispat sau afișînd o falsă încredere de sine, atît de frecvent la cei ce poartă povara unei taine. În loc să fie mîndru de obîrșia lui, să și-o înscrie pe frunte, s-o strige-n gura mare, el o ascunde: ci soarta lui, fără pereche, nu-l îndreptățește oare să privească de sus gloata umană? Dacă e victimă, răspunde-n felul lui, ca un învins *sui generis*. Se înrudește în multe privințe cu șarpele, din care a făcut un personaj și un simbol. Să ne ferim a crede însă că ar avea un sînge tot atît de rece: ar însemna să nu-i cunoaștem adevărata fire — entuziasmul, puterea de a iubi și urî, aplecarea spre răzbunare sau excentricitățile milosteniei sale. (Anumiți rabini hasidici nu-s cu nimic mai prejos decît sfinții creștini.) Excesiv în toate, eliberat de tirania peisajului, de neroziile înrădăcinării, fără legături, acosmic, e omul ce nu va fi niciodată *de aici*, omul venit de aiurea, străinul în sine, și care n-ar putea vorbi, fără să fie suspect, în numele pămîntenilor, al *tuturora*. Să le exprime sentimentele, să le fie purtător de cuvînt — dacă încearcă s-o facă —, ce misiune! Nu va putea stîrni, ridica sau conduce nici o mulțime: rolul de tribun nu-l prinde. Va fi luat la rost pentru părinții, pentru

străbunii îngropați departe, în alte țări, pe alte continente. Fără morminte de care să profite, fără moaște de pus în vitrină, fără să poată fi heraldul vreunui cimitir, el nu reprezintă pe nimeni, decît pe sine, numai pe sine. E cu ultima lozincă pe buze? E printre cei care au pornit o revoluție? Se va vedea îndepărtat în chiar momentul cînd ideile sale triumfă, cînd vorbele lui devin articol de lege. Dacă slujește o cauză, nu va ajunge să-i mai guste roadele. Vine o zi cînd, cu speranțele înșelate, o va contempla ca spectator. Apoi o să slujească altei cauze, cu decepții nu mai puțin amare. Schimbă o țară cu alta? Drama lui reîncepe: exodul îi este temei, certitudine, cămin.

*

Mai bun și mai rău decît noi, el întrupează extremele spre care tindem fără a le putea atinge; el este *noi* dincolo de noi înșine... Cum măsura sa de absolut o depășește pe a noastră, el oferă, în bine ca și în rău, imaginea ideală a capacităților noastre. Dezinvoltura cu care își trăiește dezechilibrul, devenit pentru el obișnuință, l-a transformat într-un dezaxat expert în psihiatrie ca și în tot soiul de terapii, într-un teoretician al propriilor boli: nu e, ca noi, anormal din accident sau din snobism, ci este astfel în mod natural, fără efort, și prin tradiție: e avantajul unui destin genial la scara unui popor. Anxios dedat făptuirii, bolnav neînstare să renunțe, el se tratează *înaintînd*. Eșecurile sale nu seamănă cu ale noastre; refuză conformismul pînă și în nenorocire. Istoria lui — o schismă fără sfîrșit.

*

Hărțuit în numele Mielului, el va rămîne neîndoielnic necreștin, atîta timp cît creștinismul își va menține puterea. Îi place însă atît de mult paradoxul

— și suferințele ce țin de el —, încît probabil se va converti la creștinism în clipa cînd toți îl vor dezavua. Va fi persecutat atunci pentru credința lui cea nouă. Titular al unui destin religios, a supraviețuit Atenei și Romei, după cum va supraviețui și Occidentului, și o să-și vadă de drum, pizmuit și urît de toate popoarele ce apar și se sting...

*

Cînd bisericile vor fi pentru totdeauna părăsite, evreii vor intra în ele sau vor construi altele, noi, ori — și mai probabil — vor înălța crucea pe sinagogi. Pînă atunci, pîndesc momentul în care Isus va fi abandonat: or să vadă atunci, în el, pe adevăratul Mesia? Vom afla la sfîrșitul Ecclesiei..., căci oricum, dacă nu se vor prosti pe neașteptate, nu vor găsi cu cale să îngenuncheze alături de creștini și nici să gesticuleze împreună cu ei. L-ar fi recunoscut pe Cristos dacă popoarele nu l-ar fi acceptat deja, făcînd din el un bun comun, un mesia de export. Sub dominația romană, au fost singurii care n-au acceptat în templele lor statuile împăraților; cînd au fost forțați s-o facă, s-au răzvrătit. Speranța lor mesianică n-a fost atît un vis de-a cuceri alte neamuri, cît de a le distruge zeii întru slava lui Iahve: teocrație sinistră contrapusă unui politeism cu nuanțe sceptice. Se țineau deoparte de Imperiu, și pentru asta erau acuzați de nelegiuire, căci nimeni nu le putea înțelege exclusivismul, refuzul de a sta la masă cu străinii, de a participa la jocuri, la spectacole, de-a se amesteca cu ceilalți, de a le respecta obiceiurile. Doar propriile prejudecăți contau pentru ei: de aici, acuzația de „mizantropie", crimă pe care le-o impută Cicero, Seneca, Celsus și, împreună cu ei, întreaga Antichitate. Încă din anul 130 înainte de Cristos, pe cînd Ierusalimul era asediat de Antiohus, acesta a fost sfă-

tuit de prieteni „să supună cetatea cu forța și să nimicească rasa evreiască în întregime: căci dintre toate națiile, ea singură refuză orice relație cu celelalte neamuri, considerîndu-le dușmane" (Posidoniu din Apamea). Să le fi plăcut cumva rolul de indezirabili? Vroiau ei dintru început să fie singuri pe pămînt? Cert e că multă vreme au apărut ca întruchipare a fanatismului, înclinația lor pentru spiritul liberal fiind mai curînd dobîndită decît înnăscută. Cel mai intolerant și mai persecutat popor din istorie îmbină universalismul cu cel mai strict particularism. Contradicție structurală: inutil să încerci s-o rezolvi ori măcar s-o explici.

Tocit pînă la urzeală, creștinismul a încetat să fie o sursă de uimire și scandal, să declanșeze crize ori să stimuleze inteligențele. Nu mai provoacă spiritul, nu-l mai silește să-și pună întrebări; neliniștile pe care le trezește, ca și răspunsurile și soluțiile sale, sînt lingave, toropitoare: nici o sfîșiere cu șanse în viitor, nici o dramă nu ar putea porni de la el. Creștinismul și-a trăit traiul: de pe acum căscăm pe Cruce... Nimeni nu mai vrea să-l salveze, să-i mai lungească boala; eventual, ne trezește... indiferența. Din ce ne locuise odinioară adîncurile, a mai rămas doar un reflex de suprafață; în curînd, dat la o parte, va merge să îngroașe rîndurile experiențelor noastre ratate. Priviți catedralele: pierzîndu-și avîntul ce le înălța materia, redevenite *piatră*, ele descresc, se gîrbovesc; pînă și săgețile turnurilor, ce altădată împungeau semețe cerul, sînt bolnave de gravitație, molipsite de mediocritatea dezgustului nostru.

Atunci cînd, din întîmplare, pătrundem în una din ele, gîndul ne duce la zădărnicia rugilor ce s-au rostit acolo, la atîta înfrigurare și atîtea patimi irosite în van. Vidul va domni în ele curînd. Goticul s-a retras din materie, la fel cum s-a retras din noi. Creș-

tinismul, dacă mai păstrează o umbră de prestigiu, o datorează doar întîrziaților care, vînîndu-l cu o ură retrospectivă, ar vrea să prefacă în pulbere cele două milenii în care, nu se știe prin ce uneltiri, a obținut consimțămîntul spiritelor. Cum acești întîrziați, acești încrîncenați devin din ce în ce mai rari, iar creștinismul nu se împacă să piardă o popularitate atît de îndelungată, el stă cu ochii-n patru, pîndind evenimentul în stare să-l readucă în prim-planul actualității. Dar, ca să devină iarăși „interesant", ar trebui promovat la rangul de sectă osîndită; numai evreii ar fi în stare de o asemenea misiune: ar proiecta în el destulă excentricitate ca să-l regenereze și să-i împrospăteze misterul. Dacă îl adoptau atunci, la începuturi, ar fi avut destinul nenumăratelor popoare cărora istoria de-abia le mai reține numele. L-au respins ca să evite o asemenea soartă. Lăsînd *străinilor* avantajele efemere ale mîntuirii, evreii au optat pentru neajunsurile durabile ale pierzaniei. Necredință? E vina care, pe urmele Sfîntului Pavel, li s-a tot adus. Învinuire ridicolă, de vreme ce păcatul lor stă tocmai în prea marea credință față de sine. Pe lîngă ei, primii creștini par niște oportuniști: siguri de cauza lor, își așteptau cu inima ușoară martiriul. Îndurîndu-l, se conformau de altfel moravurilor epocii, în care gustul pentru hemoragiile spectaculoase cobora sublimul la îndemîna tuturor.

Cu totul diferit e cazul evreilor. Refuzînd să urmeze ideile timpului, marea nebunie ce se înstăpînea pe lume, scăpau provizoriu de persecuții. Dar cu ce preț! Pentru a nu fi împărtășit cu noii fanatici suferințele momentului, aveau să îndure povara și teroarea crucii, ajunsă pentru ei, și nu pentru creștini, simbolul pătimirii.

De-a lungul întregului Ev Mediu au fost măcelăriți pentru a-l fi crucificat pe unul dintre-ai lor...

Nici un popor n-a plătit atît de scump un gest nechibzuit, dar explicabil și, la urma urmelor, firesc. Așa cel puțin mi-a apărut în ziua cînd am urmărit, la Oberammergau, spectacolul „Patimilor". În conflictul dintre Isus și autorități, publicul înlăcrimat îi ținea partea, firește, lui Isus. Căznindu-mă să fac la fel, dar fără succes, mă simțeam *singur* în toată sala aceea. Ce se-ntîmplase? Asistam la un proces în care argumentele acuzării mă impresionau prin justețea lor. Anna și Caiafa întruchipau în ochii mei însuși bunul-simț. Folosind procedee cinstite, ei arătau bunăvoință în cazul ce le fusese încredințat. Poate că abia așteptau să se convertească și ei. Le împărtășeam exasperarea în fața răspunsurilor imprecise ale acuzatului. Ireproșabili din toate punctele de vedere, nu se foloseau de nici un tertip teologic sau juridic: era un interogatoriu perfect. Probitatea lor m-a cîștigat; am trecut de partea acuzării și l-am aprobat pe Iuda, disprețuindu-i totodată remușcările. Din clipa aceea, deznodămîntul mi-era indiferent. Cînd am ieșit din sală m-am gîndit că publicul, prin lacrimile sale, perpetua o neînțelegere bîmilenară.

Oricîte urmări avea să aibă, respingerea creștinismului rămîne cel mai splendid gest al evreilor, un *nu* care le face cinste. Dacă erau, pînă atunci, singuri de nevoie, din acel moment aveau să fie din proprie vrere, damnați ce și-au făcut o armă din cinism — unica precauție luată împotriva viitorului...

*

Mîndri de crizele lor de conștiință, mulțumiți că un altul a suferit pentru ei, creștinii huzuresc în umbra Calvarului. Dacă se ostenesc uneori să-i reconstituie etapele, n-o fac fără să tragă foloase frumușele! Cu un aer de profitori, se înfoiază prin

biserici, iar cînd ies, abia își ascund un surîs, surîsul pe care-l dă adevărul obținut fără trudă. Harul, nu-i așa, e în ograda lor, har ieftior, suspect, care-i scutește de orice osteneală. „Mîntuiți“ de bîlci, fanfaroni ai izbăvirii, sibariți excitați de virtutea smereniei, de păcat și de iad! Dacă-și frămîntă conștiința, o fac ca să-și ofere noi senzații, iar pentru cîteva în plus o tortureazặ și pe-a altora. E destul să adulmece oarece scrupule, vreo sfîșiere sau obsesia unei greșeli, a unui păcat — n-or să vă mai slăbească! Va trebui să vă exhibați tulburarea, să vă strigați vinovăția în fața lor — spectatori sadici ai derutei voastre. Plîngeți dacă puteți: e ceea ce așteaptă, nerăbdători să se îmbete cu lacrimile voastre, să se bălăcească, milostivi și neîndurători, în umilințele voastre, să se înfrupte din chinurile voastre. Toți acești oameni de bine sînt atît de setoși de senzații ambigue, că le vînează peste tot, iar cînd nu le mai află în afară, se aruncă asupra lor înșiși. Departe de a fi un obsedat de adevăr, creștinul se minunează de „conflictele sale interioare“, de viciile și virtuțile lui, de puterea lor de intoxicare, jubilează împrejurul Crucii și, epicurian al oribilului, găsește plăcere în simțăminte ce n-au nimic cu plăcerea: n-a inventat el oare *orgasmul* remușcării? Iată cum poți ieși mereu în cîștig...

Deși popor *ales*, evreii nu aveau să cîștige din asta nici un avantaj: nici liniște, nici mîntuire... Din contră, situația de aleși le-a fost impusă ca o încercare, ca o pedeapsă. *Aleși nedăruiți cu har.* De aceea, rugăciunile lor sînt cu atît mai merituoase, cu cît se adresează unui Dumnezeu neiertător.

Nu vreau să spun că toți creștinii ar fi de condamnat. Ci doar că n-au de ce să fie chiar așa de mîndri: fac parte, netulburați, din „neamul omenesc“... E ceea ce, de la Nabucodonosor la Hitler, li s-a refuzat evreilor; din păcate, le-a lipsit curajul să-și facă

din asta un blazon. Ar fi trebuit, cu o trufie zeiască, să-și proslăvească diferențele, să strige universului că nu au semeni și nici nu vor să aibă, ar fi trebuit să scuipe pe rase și imperii și, într-un elan autodistructiv, să sprijine tezele hulitorilor lor, să dea dreptate celor ce-i urăsc... Dar să lăsăm părerile de rău — sau delirul. Cine cutează să reia pe socoteala lui argumentele adversarilor? O asemenea măreție, de-abia imaginabilă la o ființă, e pur și simplu imposibilă la un popor. Instinctul de conservare sluțește indivizii, ca și colectivitățile.

Dacă evreii i-ar avea de înfruntat doar pe antisemiții profesioniști, drama lor s-ar simplifica foarte mult. Luptîndu-se, de fapt, cu cvasitotalitatea omenirii, ei știu că antisemitismul nu reprezintă un fenomen de epocă, ci o constantă, dovadă călăii lor de ieri ce foloseau aceiași termeni ca și Tacit... Locuitorii globului se împart în două categorii: evrei și neevrei. Dacă le-am cîntări meritele, și unora și celorlalți, ale primilor ar atîrna mai greu, neîndoielnic; ei ar avea destule calități ca să vorbească în numele umanității și să se considere reprezentanții ei. Nu se vor hotărî s-o facă atîta timp cît vor mai păstra oarecare respect, oarecare slăbiciune pentru restul omenirii. Ce idee — să vrea să fie iubiți de ceilalți! Nu izbutesc, oricît își dau silința. După atîtea încercări nereușite, n-ar fi mai bine pentru ei să se supună evidenței, să admită în sfîrșit că-și merită decepțiile?

*

Nu există evenimente, nelegiuiri sau catastrofe de care adversarii să nu-i fi făcut vinovați. Omagiu necugetat! Nu c-ar trebui să le minimalizăm rolul, nicidecum; dar, pentru a fi drepți, să-i acuzăm doar pentru vinile reale: cea mai gravă rămîne aceea de a fi produs un zeu al cărui destin — unic în istoria re-

ligiilor — are de ce să ne lase pe gînduri; nimic în el care să fi legitimat asemenea izbîndă: gîlcevitor, vulgar, capricios, prolix, el putea răspunde cel mult nevoilor unui trib; că într-o zi va deveni obiectul unor teologii savante, patron al unor civilizații rafinate, asta nimeni n-ar fi putut-o ghici niciodată. E drept că nu ni l-au impus cu sila; dar poartă totuși vina de a-l fi conceput: o scădere a geniului lor. Ar fi putut să facă o treabă mai bună. Oricît de viguros, oricît de viril ar părea acest Iahve (prezentat de creștinism într-o versiune revăzută), nu reușește să ne risipească o anumită neîncredere. În loc să se agite, să caute să ne intimideze, ar fi trebuit, avînd în vedere atribuțiile sale, să fie mai corect, mai distins și în special — mai sigur de sine. E ros de îndoieli: strigă, tună și fulgeră... Să fie semn de forță? Sub aerele lui senioriale, ghicim neliniștile unui uzurpator care, adulmecînd primejdia, se teme pentru regatul lui și își terorizează supușii. Procedeu nedemn de cineva care nu contenește să invoce Legea și să pretindă respectarea ei. Dacă, după cum susține Moses Mendelsohn, iudaismul nu e o religie, ci o legislație revelată, e ciudat ca tocmai un asemenea Dumnezeu să-i fie autor și simbol, el, care n-are nimic dintr-un dătător de legi. Incapabil de cel mai mic efort de obiectivitate, împarte dreptatea după bunul său plac, fără ca vreun cod să-i îngrădească smintelile și toanele. E un despot pe cît de laș, pe-atît de agresiv, dospind de complexe, un subiect ideal pentru psihanaliză. În fața lui, metafizica tace, căci nu poate afla în el nici urmă de ființă substanțială sieși suficientă, superioară lumii și mulțumită de spațiul ce o desparte de cele lumești: bufon care-a primit drept moștenire cerul, perpetuînd acolo cele mai rele tradiții pămîntești, el pune la bătaie toate mijloacele, uimit de puterile sale și mîndru să le fa-

că simțite efectele. Și totuși, violențele și toanele sale, lipsa lui de ținută și elanurile spasmodice sfîrșesc prin a ne captiva, dacă nu și convinge. În loc să-și vadă de veșnicia lui, se bagă-n toate, le-ncurcă pe toate, seamănă confuzie și haos. Descumpănește, irită, cucerește. Oricît ar fi de smintit, își cunoaște bine farmecele și nu ezită să le exploateze. Dar la ce bun să contabilizăm cusururile unui zeu, cînd ele se răsfață în cărțile delirante ale Vechiului Testament, pe lîngă care cel Nou ne pare o biată alegorie înduioșătoare? Poezia și asprimea primului nu le mai regăsim în al doilea, în care totul e dulcegărie sublimă, povestioară pentru uzul „sufletelor delicate". Evreii au refuzat să se recunoască în el: ar fi însemnat să cadă în capcana fericirii, să se lase despuiați de avuția singularității lor, să opteze pentru un destin „onorabil" — toate, lucruri străine vocației lor. „Pentru a-și apropia poporul și mai mult, Moise institui noi ritualuri, contrare celor practicate de toți ceilalți muritori. Ei batjocoresc tot ce noi respectăm; acceptă, în schimb, tot ce este impur pentru noi" (Tacit).

„Toți ceilalți muritori" — acest argument statistic, de care Antichitatea a abuzat, nu-i putea scăpa lumii moderne: a slujit și va sluji mereu. Datoria noastră e să-l întoarcem în favoarea evreilor, să-l folosim întru edificarea gloriei lor. Se uită prea ușor că au fost cetățeni ai deșertului, că-l poartă încă în ei ca pe un spațiu lăuntric și-l duc mai departe de-a lungul istoriei, spre grozava mirare a acestor arbori umani care sînt „ceilalți muritori".

S-ar cuveni probabil să adaug că deșertul acesta, departe de a fi doar spațiul lor lăuntric, se prelungește fizic în ghetou. Cine a vizitat vreunul (de preferință, în țările din Est) nu a putut să nu observe că vegetația lipsește, că acolo nu înflorește nimic, că totul e uscat și pustiu: o insulă ciudată, mic univers

lipsit de rădăcini, pe potriva locuitorilor săi, la fel de desprinși de viața pămîntului ca îngerii ori ca fantomele.

*

„Popoarele încearcă față de evrei, observă unul din coreligionarii lor, aceeași ostilitate pe care va fi avînd-o făina față de drojdia ce-i strică odihna." *Odihnă* este tot ce cerem; evreii tînjesc, probabil, și ei după ea: le este însă interzisă. Înfrigurarea lor vă îmboldește, vă biciuie sîngele, vă ia pe valul ei. Modele de frenezie și amărăciune, ei vă învață gustul furiei, al epilepsiei, al rătăcirilor ațîțătoare și vă recomandă năpasta în chip de excitant.

Dacă sînt degenerați, cum se crede de obicei, le-am dori această formă de degenerare tuturor popoarelor bătrîne... „Cincizeci de veacuri de neurastenie", spunea Péguy. Da, însă o neurastenie de temerari, nu de sleiți, de nevolnici, de ramoliți. Decadența, fenomen inerent oricărei civilizații, le e total necunoscută: destinul lor, deși se desfășoară în istorie, nu-i de esență istorică; evoluția lor nu comportă nici creștere și nici descreștere, nici apogeu și nici cădere; rădăcinile lor se implîntă în nu se știe care pămînt; cu siguranță nu într-al nostru. Nu există în ei nimic care să țină de *natură*, nimic vegetal, nici o „sevă" și nici o perspectivă de a se veșteji. E în perenitatea lor ceva abstract, dar nu lipsit de sînge, un strop de demonism, așadar de ireal și de activ totodată, un halou neliniștitor și un fel de aureolă pe dos ce-i individualizează pe veci.

Nu sînt atinși de decadență și cu atît mai puțin cunosc sila preaplinului, plagă de care nici un popor bătrîn nu scapă și contra căreia nu este leac: n-a ros ea atîtea imperii, atîtea suflete, atîtea organisme? În mod miraculos, evreii au rămas neatinși. Ce să-i fi săturat, de altfel, cînd n-au avut parte de nici un ră-

gaz, de nici unul din acele momente de plenitudine, prielnice dezgustului dar nefaste dorinței, voinței și acțiunii? Neputîndu-se opri nicăieri, sînt nevoiți să dorească, să vrea și să facă, să se mențină în spaimă și dor. Dacă se leagă de vreun obiect, acela nu va dura: orice eveniment va fi pentru ei o repetare a dărîmării Templului. Amintiri ale prăbușirii, perspective asemenea! Anchiloza unui armistițiu nu-i amenință defel. Nouă ni-e greu să stăruim în dorință, ei însă nu ies din starea aceasta aproape niciodată, trăind-o cu un soi de *euforie morbidă*, proprie unei colectivități pentru care transa este endemică și al cărei mister ține deopotrivă de teologie și patologie, mister pe care efortul însumat al acestora două nu l-a putut de altfel lumina.

Împinși spre adîncimile ființei lor și înfricoșați de ele, evreii încearcă să le ocolească, să le evite, agățîndu-se de măruntișurile conversației: vorbesc, vorbesc, vorbesc... Dar lucrul cel mai lesnicios din lume — menținerea la suprafața eului — lor nu le reușește. Cuvîntul e pentru ei evadare; sociabilitatea — autoapărare. Nu ne putem imagina, fără să ne înfiorăm, tăcerile și monologurile lor. Urgiile și cumpenele vieții noastre sînt pentru ei dezastre obișnuite, sîmplă rutină. Timpul lor — succesiune de crize: una depășită, alta tocmai începe. Dacă prin religie se înțelege voința creaturii de a se înălța *prin angoasele sale*, atunci au cu toții, habotnici sau atei, un fond religios, o credință din care au avut grijă să elimine blîndețea, îngăduința, reculegerea, tot ce-i încîntă pe nevinovați, pe cei slabi, pe neprihăniți. E o credință fără inocență, căci inocent nu e nici unul din ei, după cum, în alt plan, nici unul din ei nu e prost. (Prostia, într-adevăr, nu are trecere la ei: aproape toți sînt ageri; cei care nu-s, cîteva rare excepții, nu se opresc în pragul

prostiei, ci merg mai departe: sînt cei săraci cu duhul.)

Că rugăciunea pasivă, tărăgănată nu le este pe plac — e de-nțeles; ea îi displace, pe deasupra, și dumnezeului lor, care, spre deosebire de-al nostru, suportă greu plictisul. Doar sedentarul se roagă în tihnă, pe așezate; nomazii, hăituiții sînt obligați s-o scurteze, să se grăbească pînă și în gimnastica lor rituală. Asta deoarece invocă un dumnezeu el însuși nomad, hăituit, și care le transmite înfrigurarea și spaimele lui.

Cînd sîntem gata să depunem armele, ce pildă, ce îndemn ne este puterea lor de-a îndura! De cîte ori, clocind în mine gîndul suprimării, n-am meditat la înverșunarea, la încăpățînarea lor, la reconfortanta, inexplicabila lor poftă de a fi! Le datorez nenumărate reîntoarceri la viață, nenumărate compromisuri cu iluzia de a trăi. Și totuși, oare am fost întotdeauna drept cu ei? Nici pe departe. Dacă la douăzeci de ani îi iubeam într-atît, încît regretam că nu sînt unul de-al lor, ceva mai tîrziu, neputînd să le iert rolul major jucat în istorie, am început să-i detest cu înverșunarea unei iubiri dublate de ură. Strălucirea omniprezenței lor mă făcea să simt și mai bine mediocritatea țării mele, sortită, o știam, să fie sufocată și chiar să dispară; în vreme ce ei, știam la fel de bine, aveau să supraviețuiască în veci și oricui, orice s-ar fi-ntîmplat. De altfel, la vremea aceea nu simțeam decît o compătimire livrescă pentru suferințele lor trecute, fără a le putea ghici pe cele viitoare. De-abia mai tîrziu, gîndindu-mă la încercările ce-i așteptau și la tăria cu care le-au îndurat, aveam să pătrund valoarea pildei lor și să găsesc în ea argumente împotriva ispitei de-a renunța la tot. Însă oricare mi-ar fi fost, în diferitele momente ale vieții, sentimentele în ce-i privește, asupra unui punct am fost mereu

statornic: pasiunea mea pentru Vechiul Testament, cultul pe care l-am închinat mereu Cărții *lor*, providență a furiilor sau amărăciunilor mele. Prin ea, împărtășeam cu ei tot ce aveau mai bun în mîhnirile lor; tot datorită ei și mîngîierilor pe care mi le dăruia, atîtea și atîtea nopți, oricît de crunte ar fi fost, mi se păreau suportabile. Nu puteam uita acest lucru nici chiar atunci cînd mă gîndeam că-și merită oprobriul. Iar amintirea acelor nopți, cînd butadele sfîșietoare ale lui Iov și Solomon mi i-au adus alături, justifică hiperbolele gratitudinii mele. Să-i insulte alții spunînd despre ei cuvinte de bun-simț! Eu n-aș putea s-o fac: aplicîndu-le criteriile noastre, ar însemna să-i privez de privilegiile lor, să-i cobor la condiția de simpli muritori, de varietate oarecare a speciei umane. Din fericire, ei desfid criteriile noastre, ca și investigațiile bunului-simț. Meditînd la acești îmblînzitori de abise (ai propriului abis), descoperi avantajul menținerii la suprafață, avantajul de a nu ceda plăcerii de-a fi o epavă și, cugetînd la refuzul pe care ei îl opun naufragiului, faci legămînt să-i imiți, deși prea bine știi că-i în zadar, că datul nostru-i să ne scufundăm, să răspundem chemării genunii. Cu toate acestea, abătîndu-ne fie și temporar de la veleitățile spre prăbușire, ei ne învață cum să suportăm o lume amețitoare, de neîndurat: sînt *specialiști în arta de a exista.* Din toți cei care-au cunoscut o lungă perioadă de robie, doar ei au rezistat farmecelor abuliei. Niște *hors-la-loi* care acumulau forțe. Cînd Revoluția le-a dat un statut, ei dețineau resurse biologice superioare altor popoare. Iar cînd în secolul al XIX-lea, liberi în sfîrșit, și-au făcut apariția în plină lumină, lumea a fost uluită: de la conchistadori încoace nu se mai văzuse asemenea temeritate, asemenea zvîcnet vital. Imperialism ciudat, neașteptat, fulgerător. Reprimată atîta timp, vitalitatea lor iz-

bucnise; iar ei, care păruseră atît de șterși, de umili, dovedeau o sete de putere, de dominare și glorie care înspăimînta societatea dezabuzată în care începeau să se afirme și căreia acești bătrîni neîmblînziți aveau să-i toarne-n vine sînge proaspăt. Lacomi și generoși, se infiltrează în toate ramurile comerțului și cunoașterii, în fel de fel de întreprinderi, dar nicidecum pentru a tezauriza, ci, împătimiți ai riscului, pentru a cheltui, a risipi; insațiabili, căutători ai veșniciei rătăciți în cotidian, legați de aur și de cer și-amestecîndu-le mereu strălucirea — promiscuitate luminoasă și năucitoare, vîrtej de abjecție și transcendență —, evreii își găsesc adevărata bogăție în contradicțiile lor. Nu se adînceau în tainicul studiu al Kabbalei pe vremea cînd trăiau din camătă? Bani și mister: obsesii pe care și le-au păstrat în îndeletnicirile lor moderne, complexitate greu de descîlcit, izvor de putere. Să te îndîrjești contra lor, să-i înfrunți? Numai smintitul o face: doar el cutează să se lupte cu armele lor *nevăzute*.

Istoriei contemporane, de neconceput fără ei, i-au imprimat un ritm accelerat, o respirație de bună calitate, un suflu maiestuos, dar i-au adăugat și o otravă profetică a cărei virulență n-a încetat să ne descumpănească. Cine, în prezența lor, rămîne neutru? În societatea lor nu ai decît de cîștigat. În diversitatea peisajului psihologic, fiecare din ei este un caz. Iar dacă le cunoaștem anumite fațete, ne mai rămîn mulți pași pînă în miezul enigmelor lor. Incurabili ce sperie moartea, care-au descoperit secretul *altei* sănătăți, o sănătate primejdioasă, o boală salvatoare, evreii vă obsedează, vă chinuie și vă obligă să vă ridicați la nivelul conștiinței și lucidității lor. Cu Ceilalți, totul se schimbă: pe lîngă ei, te prinde somnul. Ce siguranță, ce tihnă! Te regăsești, deodată, „printre-ai noștri", îți vine să

cași, poți sforăi în pace. Conviețuind cu ei, te cuprinde apatia pămîntului. Pînă și cei mai rafinați par niște țărănoi, niște necioplți care-au sfîrșit-o rău. Se leagănă, sărmanii, într-o fatalitate molcuță. Genii să fie, și tot ar părea niște inși oarecare. Sînt petrecuți de un noroc de joasă speță: existența lor e de la sine înțeleasă și necontestată, întocmai ca a țărînei ori apei. Elemente ațipite.

*

Nu există ființe mai puțin anonime. În lipsa lor, orașele ar fi insuportabile; ei întrețin o stare febrilă fără de care orice metropolă pare provincială: un oraș mort e un oraș fără evrei. Activi ca fermentul și ca virușii, ei inspiră un dublu sentiment: de fascinație și de angoasă. Reacția noastră față de ei este mai totdeauna tulbure: cum să-i întîlnim pe aceeași lungime de undă, cînd îi vedem, în același timp, mai sus dar și mai jos decît noi, la un nivel ce nu-i niciodată al nostru? De aici — o neînțelegere tragică, inevitabilă, de care nimeni nu-i vinovat. Ce nebunie din parte-le că s-au legat de-un dumnezeu special, și ce regrete vor fi simțind cînd își întorc privirile înspre micimea noastră! Nimeni nu va descîlci vreodată hățișul relației noastre. Să le sărim în ajutor? Dar nu avem nimic să le oferim. Iar ceea ce ne oferă ei nouă — ne depășește. De unde vin? Cine sînt? Să ne apropiem de ei cu maximum de perplexitate: cel ce adoptă în privința lor o poziție netă îi subapreciază, îi simplifică și nu e demn să le cunoască abisurile, nici culmile.

Un lucru remarcabil: numai evreul ratat ne seamănă, este de-al „nostru": e ca și cum ar fi dat îndărăt, spre condiția noastră, spre umanitatea noastră convențională și efemeră. Să deducem de aici că omul e un evreu *ce nu s-a împlinit*?

*

Amari și nesățioși, lucizi și pătimași, mereu în avanposturile singurătății, ei reprezintă eșecul *în mișcare*. Iar dacă nu se lasă pradă disperării cînd totul îi îndeamnă s-o facă, e pentru că ei fac proiecte la fel cum alții respiră — sînt bolnavi de proiecte. În cursul unei zile, oricare din ei concepe o sumedenie. Contrar raselor îmbîcsite, evreii se cramponează de iminent, se adîncesc în posibil: automatism al noutății care explică eficacitatea delirului lor, ca și groaza de orice lene intelectuală. În orice țară ar trăi, se găsesc în avangarda spiritului. Adunați la un loc, ar constitui o sumă de excepții, de capacități și de talente neegalată de nici un alt popor. Dacă practică o meserie, interesul nu li se mărginește doar la atît; fiecare cultivă pasiuni sau manii ce-l scot în lumea largă, îi sporesc cunoașterea, permițîndu-i să îmbrățișeze profesiunile cele mai diferite, în așa fel încît biografia lui implică o mulțime de personaje pe care le unește o singură voință, fără pereche și aceea. Ideea de „a persevera în ființă“ a fost concepută de cel mai mare filozof al lor; iar ființa aceasta au cucerit-o prin luptă îndîrjită. Mania proiectului e explicabilă la ei: prezentului ce toropește îi opun virtuțile afrodiziace ale zilei de mîine. Tot unul de-al lor și-a făcut din devenire ideea centrală a filozofiei sale. Nici o contradicție între cele două idei, devenirea reducîndu-se la ființa care proiectează și se proiectează, la ființa dezintegrată *prin speranță*.

În definitiv, are vreun rost să afirmăm că în filozofie evreii sînt așa sau altminteri? Dacă înclină spre raționalism, o fac nu atît dintr-o dispoziție naturală, cît din nevoia de a reacționa împotriva unor tradiții ce-i excludeau și care le-au adus destule ponoase. Geniul lor, de fapt, se mlădiază după orice formă de teorie, după orice curent de idei, de la pozitivism la

misticism. Să le subliniezi doar înclinarea spre analiză înseamnă să-i sărăcești și să le faci o gravă nedreptate. Sînt totuși oameni care s-au rugat enorm. Poți s-o citești pe chipurile lor, mai mult sau mai puțin ofilite de lectura psalmilor. Și apoi, doar printre ei vei putea întîlni bancheri *palizi*... Asta nu poate să nu însemne ceva. Finanțe și *De Profundis*! — incompatibilitate fără precedent, cheie, poate, a tainei lor, a tuturor.

*

Luptători din vocație — e cel mai războinic dintre popoarele civile —, își conduc afacerile ca niște strategi și nu se recunosc niciodată înfrînți, deși li se-ntîmplă adesea să fie. Osîndiți... binecuvîntați, la care instinctul și intelectul nu se neutralizează reciproc: pînă și tarele lor, totul îi întărește. Cum ar putea o omenire cazanieră să le-nțeleagă goana permanentă, cu rătăcirile și nebunia ei? De n-ar avea asupra celorlalți decît superioritatea unei permanente nereușite, a unui fel mai perfecționat de a nu izbîndi, și tot ar fi destul ca să li se asigure o relativă nemurire. Resortul lor lăuntric e rezistent... de vreme ce se frînge *mereu*.

Dialecticieni activi, virulenți, atinși de o nevroză a intelectului (care, departe de a-i stingheri în ceea ce fac, îi stimulează, îi face dinamici, îi obligă să trăiască sub tensiune), ei sînt fascinați, în pofida lucidității, de aventură. Nimic nu-i face să dea înapoi. Tactul, viciu țărănesc, prejudecată a civilizațiilor sedentare, instinct al protocolului, nu e specialitatea lor: de vină e orgoliul lor de jupuiți de vii, spiritul agresiv. Ironia lor, departe de a fi un amuzament pe seama celorlalți, o formă de sociabilitate ori un capriciu, ne lasă să ghicim năduful refulat; e o acreală foarte veche; otrăvite, săgețile sale ucid. Ea ține nu de rîs, care e relaxare, ci de rînjet, care-i încrîncenare

și răzbunare a celor umiliți. Și, s-o recunoaștem, evreii sînt imbatabili în rînjet. Ca să-i înțelegi sau să-i intuiești, trebuie să fi pierdut tu însuți cîteva patrii, să fii, ca și ei, cetățean al tuturor cetăților, să lupți *fără drapel* împotriva lumii întregi, să știi, la fel ca ei, să îmbrățișezi și să trădezi toate cauzele. Misiune grea, căci oricît de bătuți de soartă am fi, pe lîngă ei sîntem niște bieți inși împotmoliți în fericire și geografie, neofiți ai nenorocirii, cîrpaci în toate cele. Chiar dacă nu dețin monopolul subtilității, nu-i mai puțin adevărat că tipul lor de inteligență e cel mai tulburător, cel mai *vechi* dintre toate; s-ar spune că evreii știu totul dintotdeauna, încă de la Adam, încă de la... Dumnezeu.

*

Să nu-i acuzăm că ar fi parveniți: cum ar putea să fie, cînd au străbătut și înrîurit atîtea civilizații? Nimic recent în ei, nimic improvizat: singurătatea lor durează încă din zorii Istoriei; chiar și defectele le pot fi puse pe seama vioiciunii bătrîneții, a ingeniozității debordante și agerimii minții, a prea îndelungatei lor experiențe. Confortul limitelor le este străin: înțelepciunea lor e înțelepciunea exilului, cea care te învață cum să învingi cînd toți te sabotează, cum să te crezi ales cînd ai pierdut totul: înțelepciune a sfidării. Și cu toate acestea au renume de lași! E drept că n-ar putea invoca nici o victorie spectaculoasă: dar însăși existența lor — nu-i oare o victorie continuă, teribilă, ce n-are nici o șansă să se isprăvească?

Să le tăgăduiești curajul înseamnă să nesocotești temeritatea și noblețea fricii lor, care la ei nu e retragere, ci expansiune, început de ofensivă. Căci ei, spre deosebire de lași și umili, au convertit această frică în virtute, în principiu de mîndrie și de cuceriri. Nu este moleșită ca a noastră, ci vînjoasă și ispiti-

toare, făcută din mii de spaime transfigurate în fapte. După o formulă pe care s-au ferit să ne-o dezvăluie, forțele negative din noi devin la ei pozitive, lîncezelile noastre — migrații. Ceea ce pe noi ne țintuiește, pe ei îi face să umble, să țîșnească din loc: nu există barieră pe care panica lor itinerantă să n-o escaladeze. Nomazi cărora spațiul nu le ajunge și care, dincolo de continente, își caută o patrie incertă. Uitați-vă cu ce dezinvoltură cutreieră națiunile! Unul, născut rus, iată-l german, francez, pe urmă american sau orice. În ciuda acestor metamorfoze, își păstrează identitatea; căci are personalitate, toți au. Cum altfel se explică forța lor de a începe, după cele mai cumplite urgii, o existență nouă, de a-și lua din nou soarta în mîini? Este ceva ce ține de miracol. Dacă stai să-i observi, rămîi fermecat, uluit. Încă din viața aceasta aveau să facă experiența infernului. Este și prețul cu care și-au plătit longevitatea.

Cînd încep să decadă și-i crezi terminați, își revin, se ridică din nou și refuză tihna ratării. Goniți din căminele lor, apatrizi din născare, nu le-a trecut niciodată prin minte să renunțe la luptă. Pe cînd noi, ceilalți, ucenici în ale exilului, dezrădăcinați de dată recentă, nerăbdători să-mbătrînim, să ajungem la monotonia rutinei, la un echilibru sufocant și sterp, noi ne tîrîm în urma nenorocirii noastre; propria condiție ne depășește; inapți pentru dezastru, eram făcuți să lîncezim undeva, printr-un Balcan fantomatic, și nu să-mpărtășim soarta unei legiuni de Aleși. Înțeleniți complet, buimaci, sălbăticiți, cum oare, cu dorurile somnolente și cu ambițiile noastre năruite, am putea avea stofă de rătăcitori? Străbunii noștri, cocîrjați la pămînt, de-abia se distingeau de țărînă. Deloc grăbiți — unde să se fi dus? —, înaintau cu viteza plugului: viteza veșniciei... Or, intrarea în Istorie presupune un minimum de înfrigurare, de

neastîmpăr și de ardoare, atît de diferite, toate, de barbaria înceată a popoarelor agricole încătușate în Datină — această legiuire nu a drepturilor, ci a propriilor tristeți. Scurmînd pămîntul ca să poată, la urmă, să zacă mai bine în el, ducînd o viață pe buza mormîntului, o viață-n care moartea părea o răsplată și un privilegiu, străbunii ne-au lăsat moștenire somnul lor fără capăt, mîhnirea mută și oarecum îmbătătoare, prelungul lor suspin de ființe pe jumătate răposate.

Sîntem niște buimaci; blestemul nostru are efectul unui narcotic: ne amorțește; al evreilor însă, le stă ca un pinten în coaste: îi împinge-nainte. Încearcă să scape de el? Întrebare delicată, probabil fără răspuns. Sigur este că tragicul lor diferă de-al grecilor. Un Eschil vorbește de nefericirea unui individ ori a unei familii. Conceptul de blestem național, ca și de mîntuire colectivă, nu e grecesc. Eroul tragic nu obișnuiește să ceară socoteală unui destin impersonal și orb: este orgoliul lui să-i accepte sentința. Va pieri, așadar, și el și ai săi. Pe cîtă vreme Iov îl hărțuiește pe Dumnezeul lui, îi cere explicații: rezultă de aici o somație de un prost gust sublim și care pe un grec l-ar fi scîrbit, dar care pe noi ne mișcă și ne răscolește. Cum să rămîi nesimțitor la această vehemență, la strigătele unui ciumat ce-i pune cerului condiții și-l copleșește cu ocări? Cu cît sîntem mai aproape de renunțare, cu atît mai mult ne zguduie aceste urlete. Iov nu-și dezminte rasa: vaietele sale sînt o demonstrație de forță, un asalt. „Noaptea oasele mele sînt ca sfredelite", se tînguie el. Plîngerea culminează cu un țipăt, și țipătul acesta străpunge cerurile și-i dă fiori lui Dumnezeu. În măsura în care, depășindu-ne tăcerile și slăbiciunile, îndrăznim să ne strigăm suferința, sîntem cu toții urmași ai

marelui lepros, moștenitorii disperării și răcnetelor sale. Dar prea adesea vocile noastre sînt mute; și, deși ne învață cum să ne ridicăm la patima lui, nu izbutește să ne smulgă din inerție. Ce-i drept, el se găsea într-o poziție avantajoasă: știa pe cine să ocărască ori să implore, în cine să lovească ori cui să se roage. Dar noi, contra cui să strigăm? Contra celor ca noi? Ni s-ar părea ridicol. Revoltele noastre, de-abia îngăimate, ni se și sting pe buze. În ciuda ecourilor pe care le trezește în noi, nu sîntem în drept să ni-l considerăm strămoș: durerile ne sînt prea șovăielnice. La fel și spaimele noastre. Fără voința și curajul de a le savura, cum am putea face din ele un stimulent sau o plăcere? Să tremurăm — izbutim și noi; dar să știi să-ți strunești tremuratul este o artă: toate revoltele pornesc de-aici. Cel care vrea să evite resemnarea trebuie să-și educe, să-și cultive spaimele și să le convertească în gesturi și cuvinte: va izbuti mai bine dacă-și va face carte de căpătîi din Vechiul Testament, paradis al fiorului.

Învățîndu-ne repulsia pentru limbajul pătimaș, învățîndu-ne, în toate, cuviința și ascultarea, creștinismul ne-a anemiat frica. Dac-ar fi vrut să ne cîștige pentru vecie, ar fi trebuit să ne zdruncine, să ne făgăduiască o mîntuire primejdioasă. Ce poți spera de la două milenii de stat în genunchi? Acum, cînd în sfîrșit sîntem *în picioare*, ne-apucă amețeala: sclavi eliberați în zadar, răzvrătiți al căror demon roșește sau își rîde de ei.

Energia lui Iov s-a transmis alor săi; însetați de dreptate ca și el, evreii nu se pleacă în fața evidenței unei lumi nedrepte. Revoluționari din instinct, ideea renunțării nici nu le trece prin cap: dacă Iov, acest Prometeu biblic, l-a înfruntat pe Dumnezeu, să dea ei înapoi din fața oamenilor?... Cu cît fatalitatea li

se strecoară în suflete, cu atît mai îndîrjiți o resping. *Amor fati*, formulă pentru amatorii de eroism, nu-i pentru cei ce au prea mult destin ca să se mai agațe de ideea de destin... Iubind viața într-atît c-ar vrea s-o schimbe din temelii și să instaureze imposibilul, Binele, ei se aruncă asupra oricărui sistem ce i-ar putea întări în himerele lor. Nu este utopie care să nu-i orbească, să nu le ațîțe fanatismul. Nu numai că au propovăduit ideea de progres — dar au îmbrățișat-o cu o fervoare senzuală și aproape impudică. Oare aveau în vedere, adoptînd-o fără rezerve, să beneficieze și ei de mîntuirea promisă omenirii întregi, să se bucure de un har și de-o apoteoză universale? Că toate dezastrele noastre încep din momentul cînd am întrezărit posibilitatea *mai binelui* — iată un truism pe care evreii nu vor să-l admită. Trăiesc într-un impas, dar gîndirea lor îl refuză. Răzvrătiți împotriva fatalității, a propriei nimicnicii, s-au simțit mai liberi tocmai în clipa cînd spiritul le era oprimat de tot ce-i mai rău. Ce spera Iov pe mormanul lui de gunoi, ce speră ei toți? Optimism de ciumați... După un vechi tratat de psihiatrie, în rîndul lor s-ar înregistra cel mai mare procent de sinucideri. Informația, dacă este corectă, dovedește că pentru ei viața merită efortul să se rupă de ea, că o iubesc prea mult ca să poată dispera *pînă la capăt*. Forța lor: mai curînd să-și ia zilele decît să se obișnuiască ori să se complacă în disperare. Ei se afirmă în chiar actul autonimicirii, într-atît le e groază să cedeze, să se retragă, să-și recunoască oboseala. O asemenea îndîrjire le poate veni doar de la Cel de Sus. Altfel nu mi-o pot explica. Și, deși contradicțiile lor mă zăpăcesc și mă pierd în tainele lor, cel puțin înțeleg pentru ce au trezit curiozitatea spiritelor religioase, de la Pascal la Rozanov.

*

Oare am meditat îndeajuns la motivele pentru care acești exilați elimină ideea morții — idee dominantă a oricărui exil — din gîndurile lor, ca și cum între ei și ea n-ar exista nici un punct de contact? Nu că subiectul le-ar fi indiferent; atîta că, tot alungîndu-și sentimentul morții, au ajuns să-i rezerve o atitudine deliberat superficială. Poate că în vechime i-au acordat prea mult interes ca să-i mai obsedeze și acum; poate că nu se mai gîndesc la ea din cauza cvasinemuririi lor: de obicei, doar civilizațiile efemere sînt frămîntate de ideea neantului. Oricum, evreii n-au în fața lor decît viața... Iar această viață, care pentru noi se reduce la formula: „Nimic nu-i cu putință", formulă ce se adresează, ca o încurajare, derutelor, slăbiciunii sau sterilității noastre, această viață trezește în ei pasiunea înfruntării obstacolului, repulsia în fața izbăvirii și a oricărei alte forme de chietism. Acești luptători l-ar fi ucis cu pietre pe Moise dacă le-ar fi vorbit cu vorbele lui Buddha, limbaj al dezgustului metafizic, aducător de neant și împăcare. Nu există pace, nici beatitudine pentru cel ce nu știe să cultive renunțarea: absolutul, ca suprimare a oricărui dor, e o răsplată pentru cei ce-și impun renunțarea la luptă; răsplată care le displace acestor luptători inveterați, acestor voluntari ai damnării, acestui popor al Dorinței... Ce rătăcire a minții a făcut să se vorbească de gustul lor pentru distrugere? Distrugători, ei? Ar trebui, mai curînd, să li se reproșeze că nu-s pe cît ar trebui. Le datorăm atîtea din speranțele noastre! Distrugerea ca scop în sine nici nu le trece prin gînd și, chiar dacă sînt anarhiști, au mereu în vedere o operă viitoare, o construcție — imposibilă, poate, însă dorită. Și apoi, am greși nesocotind pactul, unic în felul lui, pe care l-au încheiat cu Dumnezeul lor și căruia cu toți, atei

sau nu, îi păstrează amintirea și pecetea în suflet. Acest Dumnezeu, oricît ne-am îndîrji contra lui, rămîne totuși prezent, material și relativ eficient (cum firesc e să fie orice zeu tribal), în vreme ce al nostru, mai universal, deci mai anemic, este, ca orice duh, îndepărtat și inoperant. Vechiul Legămînt, mult mai solid decît cel nou, îngăduie fiilor lui Israel să înainteze împreună cu turbulentul lor Părinte, în schimb îi împiedică să guste frumusețea intrinsecă a distrugerii.

*

Ideea de „progres" le servește pentru a se împotrivi efectelor pustiitoare ale propriei lucidități: e subterfugiul lor calculat, mitologia lor *deliberată*. Pînă și ei, aceste spirite clarvăzătoare, dau înapoi în fața ultimelor consecințe ale îndoielii. Nu sîntem sceptici cu adevărat decît dacă ne situăm în afara destinului sau dacă renunțăm să avem vreunul. Evreii sînt prea angajați în al lor ca să i se poată sustrage. Nici un Indiferent de calitate în rîndurile lor: n-au introdus ei interjecția în religie? Chiar și atunci cînd își îngăduie luxul de a fi sceptici, cultivă un scepticism de ființe rănite. Solomon evocă imaginea unui Pyrrhon răvășit și liric... Așa a fost cel mai lucid dintre străbunii lor, așa sînt toți. Cu ce plăcere își etalează suferințele și își zgîndăresc rănile! Această mascaradă a spovedaniei nu e decît un mod de-a se *ascunde*. Deschiși și totuși impenetrabili, de și-ar dezvălui, pînă la una, tainele, și tot nu-i veți cunoaște. Degeaba veți analiza, clasifica și explica nenorocirile unui om care a suferit: ceea ce *este* el, suferința lui adevărată, vă depășește înțelegerea. Cu cît vă apropiați de el, cu atît vă pare mai inaccesibil. În ce privește o colectivitate *rănită*, oricît ați sta să-i studiați reacțiile, nu veți avea în față, totuși, decît o masă de necunoscuți.

*

Chiar dacă pare limpede precum cristalul, spiritul lor ascunde un element subteran: detașați de lumea aceasta și totuși omniprezenți, îi vezi țîșnind, năpădind, mereu în alertă, fugind de pericol dar și căutîndu-l, aruncîndu-se asupra fiecărei senzații cu disperarea condamnatului, ca și cum clipele le-ar fi numărate iar năpasta i-ar pîndi în chiar pragul bucuriei. De fericire se agață și profită fără măsură, nici scrupule: ai spune că se-nfruptă din bunul altuia. Prea pătimași ca să fie niște epicurieni, își otrăvesc... își înveninează plăcerile, le devorează cu o grabă și o furie care-i împiedică să le simtă savoarea: niște dezlănțuiți în toate sensurile cuvîntului, de la cel mai vulgar pînă la cel mai nobil. Obsesia lui *apoi* nu le dă pace; or, arta de a trăi — apanaj al epocilor neprofetice, al epocii lui Alcibiade, Augustus ori a Regentului — constă în experiența integrală a prezentului. Nimic goethean în ei, căci nu încearcă să oprească clipa, nici chiar pe cea mai frumoasă. Profeții lor, care nu contenesc să invoce mînia Domnului, care vor să vadă cetățile dușmanului transformate în ruine, acești profeți vorbesc un limbaj al *cenușii*. Din nebunia lor s-a inspirat Sfîntul Ioan pentru a scrie cartea cea mai admirabilă, în obscuritatea ei, din toată Antichitatea. Născută dintr-o mitologie de sclavi, Apocalipsa nu-i decît o răfuială perfect camuflată. Totul în ea e răzbunare, fiere și viitor morbid. Iezechiel, Isaia, Ieremia pregătiseră bine terenul... Fructificîndu-și cu iscusință dereglările sau viziunile, băteau cîmpii cu o artă nicicînd egalată după aceea: spiritul lor puternic și tulbure îi ajuta. Veșnicia era pentru ei un prilej de convulsii, un spasm; vomitînd ocări și imnuri, se zvîrcoleau sub ochiul unui zeu mereu setos de isterie. Iată deci o religie în care raporturile dintre

om și creator se consumă într-un război al epitetelor, într-o tensiune ce-i împiedică să mediteze, să se aplece asupra gîlcevii dintre ei și s-o aplaneze, o religie pe bază de adjective, de efecte retorice, și-n care stilul constituie singura punte între cer și pămînt.

*

Acești profeți, fanatici ai pulberii, poeți ai dezastrului, prooroceau tot timpul catastrofe pentru că nu s-ar fi putut lega de un prezent liniștitor sau de un viitor oarecare. Pe motiv că-și fereau poporul de idolatrie, își slobozeau asupră-i furia, îl chinuiau și îl vroiau la fel de dezlănțuit, de crunt ca și ei. Trebuiau așadar să-l hărțuiască, să-l facă unic prin suferință, să-l împiedice să se constituie și să se structureze într-o națiune pieritoare... Și astfel, cu urlete și cu amenințări, l-au făcut să capete acea autoritate în materie de suferință și aerul acela de gloată rătăcitoare, neadormită, care-i irită pe autohtoni și le tulbură sforăitul.

*

Mi s-ar putea obiecta că nu sînt excepționali prin natură: aș răspunde că sînt prin destin — destin absolut, destin în stare pură, care, conferindu-le forță și lipsă de măsură, îi ridică deasupra lor înșiși și nu le îngăduie mediocritatea. Mi s-ar mai putea obiecta că nu sînt singurii care se definesc prin destin, că germanii sînt în aceeași situație. Desigur; totuși se uită că destinul germanilor, dacă au vreunul, este recent și se reduce la un tragic de epocă; în fapt, la două eșecuri apropiate în timp.

Aceste două popoare, atrase tainic unul de altul, nu se puteau înțelege: cum ar fi putut germanii, acești ariviști ai fatalității, să le ierte evreilor că au un

destin superior? Persecuțiile se nasc din ură, nu din dispreț; iar ura e reproșul pe care nu îndrăznim să ni-l facem nouă înșine, intoleranță în fața idealului propriu întrupat în altul. Cine aspiră să iasă din locul lui de baștină și să domine lumea le caută pricină celor ce i-au luat-o înainte: le poartă pică pentru ușurința dezrădăcinării, pentru ubicuitatea lor. Germanii detestau în poporul evreu propriul lor vis *înfăptuit*, universalitatea pe care n-o puteau atinge. Vroiau și ei să fie *aleși*: nimic nu-i sortea acestui statut. Încercînd să forțeze Istoria, cu gîndul ascuns de a ieși din ea și de a o lăsa în urmă, au sfîrșit prin a se îngloda în ea și mai rău. De atunci, pierzînd orice șansă de a se ridica vreodată la un destin metafizic sau religios, aveau să se piardă într-o dramă monumentală și inutilă, fără mister și transcendență, și care, lăsîndu-l indiferent pe teolog și pe filozof, nu-l interesează decît pe istoric. Ar fi trebuit să fie mai exigenți în alegerea himerelor; așa, ne-au oferit doar exemplul celei mai mari, al primeia dintre națiunile ratate. Cine optează pentru timp se prăbușește în el și-l face mormîntul geniului său. *Ești* ales; nu devii ales nici prin voință, nici prin decret. Și cu atît mai puțin persecutîndu-i pe cei care-ți trezesc invidia pentru pactul lor secret cu veșnicia. Nici aleși, nici damnați, germanii s-au îndîrjit contra celor ce pe bună dreptate puteau pretinde că sînt: momentul culminant al expansiunii lor nu va rămîne, cu trecerea timpului, decît un episod din epopeea evreilor... Spun bine: epopee, căci ce altceva e șirul de miracole și de bravuri, eroismul unui trib care, din mijlocul nenorocirilor sale, nu contenește să-și someze Dumnezeul? Epopee al cărei deznodămînt nu se lasă ghicit: se va împlini el *altunde*? Sau va lua forma unui dezastru ce scapă perspicacității spaimelor noastre?

*

O patrie este un somnifer de fiece clipă. Evreii nu au una, sau posedă doar patrii provizorii, cu Israel în frunte: să-i invidiem, ori să-i plîngem? — oricum, nu am putea s-o facem îndeajuns. Orice ar face și oriunde s-ar duce, misiunea lor e să vegheze; așa o vrea imemorialul lor statut de străini. Soluție pentru soarta lor nu există. Rămîn aranjamentele cu Ireparabilul. Nu au găsit, pînă acum, nimic mai bun. Această situație va dăinui în veci. Iar evreii îi datorează blestemul de a nu pieri...

*

Una peste alta, deși legați de lumea aceasta, ei nu fac parte cu adevărat din ea: este ceva nepămîntean în trecerea lor pe pămînt. Să fi fost, în vechime, martorii unui spectacol al fericirii depline, de care le este dor? Și ce vor fi *văzut* atunci — ceva ce scapă simțurilor noastre? Înclinarea lor spre utopie nu e decît o amintire proiectată în viitor, un vestigiu convertit în ideal. Dar, năzuind la paradis, se tot izbesc de Zidul Plîngerii — iată-le soarta.

Melancolici în felul lor, ei se droghează cu regrete, își fac din ele o credință, un stimulent, un reazem, un mijloc de-a recuceri, ocolind prin Istorie, fericirea lor dintîi, fericirea lor de odinioară. Spre ea se năpustesc, spre ea aleargă. Iar această goană le dă un aer în același timp fantomatic și triumfal, care ne înspăimîntă și ne fascinează pe noi, cei rămași de căruță, dinainte resemnați cu un destin oarecare și neînstare să credem vreodată în *viitorul* regretelor noastre.

SCRISOARE DESPRE CÎTEVA IMPASURI

Crezusem tot timpul, dragă prietene, că, îndrăgostit de provincia ta, cultivi detașarea, disprețul, tăcerea. Nu mică mi-a fost surpriza să te aud spunînd că lucrezi la o carte! Pe dată am văzut profilîndu-se-n tine viitoarea dihanie: autorul care vei fi. „Încă unul pierdut", mă gîndeam. Din sfială, n-ai încercat să afli motivele decepției mele; e drept că nici n-aș fi fost în stare să ți le spun răspicat. „Încă unul pierdut, încă unul distrus de talent", îmi repetam, iarăși și iarăși.

Pătrunzînd în infernul literar, îi vei cunoaște minciuna și veninul; rupt de realitate, caricatură a propriei tale ființe, nu vei putea trăi decît experiențe formale, indirecte; vei fi înghițit de cuvînt. În afară de cărți, nici un alt subiect de discuție. Cît despre oamenii de litere, ei nu-ți vor fi de nici un folos. De asta însă ai să devii conștient prea tîrziu, după ce anii tăi cei mai buni se vor fi irosit într-o lume superficială, lipsită de substanță. Literatul? Un gură-spartă ce-și vinde nefericirile pe doi bani, le face publice, le repetă întruna: nerușinarea — paradă de gînduri inavuabile — este regula lui de viață; el *se prostituează*. Orice formă de talent merge mînă în mînă cu o anume neobrăzare. Distins e numai insul sterp, cel care piere cu secretul lui, pentru că nu se înjosește

să-l scoată pe tejghea: sentimentele dezvăluite sînt o umilire a ironiei, o palmă la adresa umorului.

Să-ți îngropi secretul în tine e tot ce poate fi mai productiv. El te muncește, te roade, te *amenință*. Chiar și atunci cînd se adresează Cerului, spovedania este un atentat contra noastră, contra resorturilor ființei noastre. Neliniștile, umilințele, spaimele de care terapeuticile religioase sau profane vor să ne elibereze constituie un patrimoniu de care nu ar trebui să ne lăsăm deposedați cu nici un preț. Trebuie să ne apărăm de cei care vor să ne vindece și nici în ruptul capului să nu renunțăm la suferințele și păcatele noastre. Spovedania: viol al conștiințelor făptuit în numele cerului. Ca și celălalt viol — analiza psihologică! Laicizată, prostituată, spovedania se va practica la colț de stradă, cît de curînd: cu excepția cîtorva criminali, toată lumea tînjește să aibă un suflet public, un suflet-afiș.

Secătuit de propria fecunditate, fantomă ce și-a tocit pînă și umbra, omul de litere scade cu fiecare cuvînt pe care-l scrie. Inepuizabil este doar orgoliul lui; dacă ar fi de natură psihologică, ar avea niște limite: limitele eului. Orgoliul acesta e însă cosmic ori demonic: îl copleșește. „Opera" sa îl obsedează: face mereu aluzii la ea, ca și cum, în afară de ea, nimic n-ar mai fi pe pămînt demn de atenție. Vai de cel ce are îndrăzneala sau prostul gust să-i vorbească și despre altceva! Vei înțelege de ce, ieșind într-o zi de la un dejun literar, mi-am spus că se impune, fără amînare, un Sfînt Bartolomeu al oamenilor de litere.

Voltaire a fost primul literat care și-a ridicat incompetența la rang de procedeu, de metodă. Înaintea lui, scriitorul, destul de fericit să se țină alături de evenimente, era mai modest: făcîndu-și meseria într-un sector limitat, el își vedea de drum, fără să-i

iasă din făgaș. Gazetăria fiindu-i cu totul străină, îl interesa cel mult aspectul anecdotic al anumitor singurătăți: indiscreția lui era *ineficace*.

Cu fanfaronul nostru, situația se schimbă. Nici unul din subiectele de interes ale epocii în care a trăit nu a scăpat sarcasmelor sale, spoielii de cunoaștere, nevoii de scandal, vulgarității sale absolute. Totul era impur la el, în afară de stil... Profund superficial, lipsit de orice sensibilitate pentru *intrinsec*, pentru interesul pe care o realitate îl prezintă prin ea însăși, el a inaugurat flecăreala ideologică în literatură. Mania lui de a sporovăi, de a îndoctrina, înțelepciunea lui de moașă comunală aveau să facă din el prototipul, modelul literatului. Pentru că a spus despre sine tot ce putea să spună, storcîndu-și personajul pînă la epuizare, nu ne mai mișcă: îl citim și trecem mai departe. În schimb, simțim foarte bine că Pascal n-a spus totul despre sine: chiar și atunci cînd ne irită, el nu e niciodată pentru noi un *autor*.

Scrierea cărților nu e lipsită de o anume legătură cu păcatul originar. Căci ce altceva este o carte, dacă nu o pierdere a nevinovăției, o agresiune, o repetare a păcatului dintîi? Să-ți faci publice tarele pentru a amuza ori pentru a scoate din minți! O barbarie ce ne violează intimitatea, o profanare, o pîngărire. Și o ispitire. Vorbesc în cunoștință de cauză. Am, cel puțin, scuza că-mi urăsc faptele, că le săvîrșesc fără să cred în ele. Tu ești mai cinstit: scrii cărți în care crezi, cum crezi și în realitatea cuvintelor, în aceste ficțiuni puerile sau indecente. Pe mine tot ce e literatură mă scîrbește profund, apărîndu-mi ca o pedeapsă. Am să încerc să-mi uit chiar și viața, de teamă să nu încep a sporovăi despre ea; sau, neputînd ajunge la absolutul dezgustului, mă voi condamna la o frivolitate posacă. Rămășițe de instinct mă silesc cu toate acestea să mă agăț de cuvinte.

vedea în cele din urmă umflîndu-și frazele, lungind pelteaua, surpîndu-se parcă pe cîte-o idee ca s-o turtească, s-o subțieze. Poem, roman, eseu, dramă, toate-or să-ți pară prea lungi. Scriitorul, prin condiția lui, spune întotdeauna mai mult decît are de spus: își dilată gîndirea și o îngroapă sub cuvinte. Dintr-o operă rezistă două, trei *momente*: străfulgerări într-un haos verbal. Să-mi duc gîndul pînă la capăt? Orice cuvînt e un cuvînt de prisos. Și totuși, trebuie să scriem: s-o facem așadar..., să ne-nșelăm unii pe alții.

Plictisul declasează spiritul, îl face superficial, dezlînat, îl sapă din interior și-l dezarticulează. Dacă a pus stăpînire pe tine, te însoțește peste tot, așa cum și de mine se ține scai de cînd mă știu. N-a fost moment să nu fie aici, alături de mine, în aer, în vorbele mele și ale celorlalți, pe chipul meu și pe al tuturor. Plictisul este mască și substanță, fațadă și realitate. Nu pot să mă închipui scăpat de el, nici viu, nici mort. A făcut din mine un flecar rușinat să deschidă gura, un teoretician pentru ramoliți și adolescenți, pentru femei slabe de înger, pentru menopauze metafizice, un deșeu uman, o marionetă lunatică. Plictisul îmi macină bruma de ființă ce mi-a fost dată, iar dacă-mi mai lasă niște fărîmituri e ca să aibă pe ce să-și continue lucrarea... Neant în acțiune, el pustiește creierele și le reduce la un morman de concepte fracturate. Nu există idee pe care să n-o împiedice să se lege de altă idee, pe care să n-o izoleze și strivească, astfel încît activitatea spiritului se degradează într-o înșiruire de momente lipsite de continuitate. Noțiuni, sentimente, senzații sfîșiate — iată ce lasă-n urma lui. Dintr-un sfînt, el face un diletant, dintr-un Hercule — o zdreanță. E un rău ce se întinde *dincolo* de univers; să fugi din calea lui, altfel nu vei mai fi în stare decît de proiecte

smintite, așa cum mi se-ntîmplă mie de fiecare dată cînd mă scoate din minți. Visez atunci la o gîndire corozivă, care să intre-n lucruri destrămîndu-le, sfredelindu-le, ciuruindu-le, visez la o carte ale cărei silabe, atacînd hîrtia, să lichideze literatura cu tot cu cititori, o carte — carnaval și apocalipsă a Literelor, ultimatum dat miasmelor Verbului.

Nu prea văd bine dorința ta de a-ți face un nume într-o epocă în care epigonismul e regula generală. Să facem o comparație. Napoleon a avut, în plan filozofic și literar, rivali care l-au egalat: Hegel prin lipsa de măsură a sistemului său, Byron prin lipsa de ținută, Goethe printr-o mediocritate *fără precedent*. Degeaba am căuta însă, în zilele noastre, literați pe măsura aventurierilor, a tiranilor veacului nostru. Dacă din punct de vedere politic am dat dovadă de o demență necunoscută pînă la noi, în domeniul spiritului mișună numai destine mărunte; nici un cuceritor prin forța condeiului: doar avortoni, isterici, niște *cazuri*, atît. Nu avem — și tare mă tem că nici nu vom avea vreodată — capodopera decăderii noastre, un *Don Quijote* în infern. Cu cît timpul se dilată, cu atît literatura se închircește. Iar hăul Neștiutului va înghiți niște pigmei.

Pentru a ne împrospăta iluziile estetice, e clar că ne vor trebui mai multe veacuri de asceză, un lung exercițiu de mutism, o eră de non-literatură. Pentru moment, va trebui să corupem toate genurile, să le împingem spre limite care le neagă, să destrămăm aceea ce a fost atît de bine întocmit. Dacă, în încercarea noastră, ne va preocupa cît de cît perfecțiunea, vom fi, probabil, creatorii unui nou tip de vandalism...

Lăsînd în urma noastră stilul, incapabili să ne armonizăm derutele, noi nu ne mai definim prin raportare la Grecia: ea a încetat să ne fie reper, nos-

talgie ori remușcare; Grecia s-a stins în noi, ca și Renașterea, de altfel.

De la Hölderlin și Keats la Walter Pater, secolul al XIX-lea a știut să lupte împotriva tenebrelor sale și să le opună imaginea unei Antichități mirifice — cură de lumină, paradis. Un paradis inventat, se-nțelege. Important însă era că năzuiam către el, fie și numai pentru a combate modernitatea și grimasele ei. Te puteai consacra unei epoci apuse, puteai să te agăți de ea prin patosul părerilor de rău. Trecutul încă *funcționa*.

Noi însă nu mai avem trecut; sau, mai curînd, nimic din trecut nu ne mai aparține; s-a zis cu ținutul ales, cu mîntuirea mincinoasă, cu refugiul în cele dispărute. Perspectivele noastre? Cu neputință să le deslușim: sîntem niște barbari pe care nu-i așteaptă nici un viitor. Cum exprimarea nu se poate măsura cu evenimentele, fabricarea de cărți și împăunarea cu ele constituie un spectacol dintre cele mai jalnice. Ce nevoie îl împinge pe un scriitor care a scris cincizeci de volume să-l scrie și pe-al cincizeci și unulea? Pentru ce această proliferare, această teamă de a fi uitat, această cochetărie de prost gust? Nu merită îngăduință decît literatul strîmtorat, sclavul, ocnașul condeiului. Oricum, nu mai este nimic *de construit*, nici în literatură, nici în filozofie. Doar cei care trăiesc din scris — din punct de vedere material, se înțelege — ar trebui să i se consacre. Intrăm într-o epocă a formelor sfărîmate, a operelor pe dos. Oricine va putea să prospere în ea. Abia dacă anticipez. Barbaria e la îndemîna oricui. E suficient să-i dai de gust. Vom demola, cu însuflețire, veacurile.

Ce va fi cartea ta, pot spune că presimt prea bine. Trăiești în provincie: insuficient de corupt, cu neliniști neîntinate, nici nu-ți dai seama cît de demodat e orice „sentiment". Drama interioară își trăiește

ultimele clipe. Cum să te mai încumeți să creezi o operă pornind de la „suflet", de la un infinit preistoric?

Mai e, pe urmă, și tonul. Al tău — mi-e teamă — va fi în genul „nobil", „liniștitor", impregnat de bun-simț, de cumpătare sau de eleganță. Nu uita că o carte trebuie să se adreseze barbariei din noi, anomaliilor, *înaltelor* noastre mîrșăvii, și că un scriitor „uman" care adoptă idei prea acceptabile își semnează singur actul de deces literar.

Uită-te bine la cei ce izbutesc să ne trezească interesul: departe de a împăca pe toată lumea, ei apără poziții de nesusținut. Dacă sînt plini de viață, o datorează părții *mărginite* din ei, pasiunii cu care își susțin sofismele: concesiile pe care le-au făcut „rațiunii" ne dezamăgesc și ne calcă pe nervi. Înțelepciunea e nefastă pentru geniu; fatală pentru talent. Vei înțelege, dragă prietene, de ce mă-ngrijorează înclinarea ta pentru genul „nobil".

Dîndu-mi să înțeleg că vrei să fii constructiv, atitudine în care ghiceam o nuanță de superioritate, mi-ai reproșat adesea ceea ce numești „setea mea de distrugere". Află că nu distrug nimic: înregistrez, înregistrez *iminentul*, nerăbdarea unei lumi care se nimicește și care, pe ruina certitudinilor sale, se grăbește spre neobișnuit și nemărginit, către un stil convulsiv. Cunosc o bătrînă nebună care, așteptînd în fiece clipă să se năruie casa peste ea, își petrece zilele și nopțile la pîndă. Bîntuind prin odaie, trăgînd cu urechea la trosnituri, o irită nespus că *evenimentul* întîrzie. La o scară mai mare, comportamentul bătrînei este al nostru, al tuturor. Trăim cu nădejdea unei prăbușiri chiar și atunci cînd ne gîndim la altceva. Dar asta nu va ține mereu; se poate chiar prevedea că teama de noi înșine, rezultat al unei frici mai generale, va deveni o bază a educației,

principiul pedagogiilor viitoare. Viitorul în care cred este negru. Tu însă, dragă prietene, ești atît de puțin pregătit pentru el, încît te pregătești să intri în literatură. Nu am, desigur, calitatea să te abat din drum; cel mult mi-ar plăcea să ajungi la capătul lui fără iluzii. Tempereazǎ-l pe autorul ce n-are astîmpăr în tine, însușește-ți, sporind-o, spusa Sfîntului Ioan Scărarul: „Nimic nu-l cinstește mai mult pe călugăr decît descurajarea."

Dacă, gîndindu-mă bine, mi-a plăcut întrucîtva să distrug, am făcut-o întotdeauna, contrar părerii tale, pe propria-mi piele. Cine distruge se distruge *pe sine*. În tot ce am urît m-am urît pe mine însumi, mi-am visat cu delicii propria nimicire, mi-am spulberat șansele, am experimentat pervertirea intelectului. Scepticismul, mai întîi instrument sau metodă, a sfîrșit prin a face parte din mine, devenind fiziologia mea, destinul trupului meu, principiul meu visceral, răul de care nu mă pot lecui, dar care nici nu mă ucide. Mă atrag — e adevărat, chiar prea adevărat — lucrurile care n-au șansa să se-mplinească ori să dăinuie. Vei înțelege acum de ce m-a preocupat întotdeauna Occidentul. Această preocupare ți se părea sau ridicolă, sau gratuită. „Dar nici măcar nu aparții Occidentului", îmi atrăgeai atenția. Ei și?! Sînt eu de vină că setea mea de tristețe nu și-a găsit un alt obiect? Unde mai poți găsi o voință de renunțare la fel de îndîrjită ca a lui? Îl invidiez pentru arta cu care știe să moară. Cînd vreau să-mi reîmprospătez decepțiile, îmi propun această temă de o nesfîrșită bogăție negativă. Iar dacă deschid o istorie a Franței, a Angliei, a Spaniei ori a Germaniei, contrastul dintre ce au fost cîndva și ce au ajuns îmi provoacă nu numai amețeală, dar și mîndria de-a fi descoperit, în sfîrșit, axiomele declinului.

Departe de mine dorința de a-ți umbri speranțele: are s-o facă viața. La fel ca toată lumea, vei cunoaște cădere după cădere. La vîrsta ta, am avut avantajul de a cunoaște oameni în stare să-mi deschidă ochii, să mă facă să roșesc pentru iluziile mele; cu adevărat, ei mi-au făcut educația. Fără sprijinul lor, aș fi avut eu oare curajul să înfrunt și să îndur trecerea anilor? Silindu-mă să gust din amărăciunile lor, m-au pregătit pentru ale mele. Sub flamura unei ambiții nemărginite, porniseră să cucerească o glorie nu prea clar definită. Îi aștepta eșecul. Delicatețe, luciditate, trîndăvie? N-aș putea preciza ce putere s-a pus în calea proiectelor lor. Aparțineau acelei categorii de indivizi pe care-i întîlnești prin capitale, trăind din expediente, mereu în căutarea unei situații pe care o refuză de îndată ce-o găsesc. Am învățat de la ei mai multe decît de la toți ceilalți oameni pe care i-am întîlnit. Aproape toți purtau în ei o carte, cartea propriilor neîmpliniri; ispitiți de demonul literaturii, nu-i făceau totuși jocul, într-atît înfrîngerile-i fascinau, le împlineau existența. De obicei li se spune „ratați". Este un soi de om aparte, pe care-am să încerc să ți-l descriu, cu riscul de a simplifica. Împătimit al eșecului, în tot ce face își urmărește propriul regres; nu-și depășește niciodată preliminariile viitorului, nu trece niciodată pragul unei făptuiri. Rivalizînd în abulie cu îngerii, meditează la taina faptei, dar ia o singură inițiativă: a renunțării. Credința, dacă are vreuna, îi servește de pretext pentru noi capitulări, pentru o degradare presimțită și dorită: se prăbușește în Dumnezeu... Meditează cumva la „mister"? E ca să vadă și alții pînă la ce se poate înjosi. Sălășluiește în convingeri ca viermele în fruct; cade împreună cu ele și nu se ridică din nou decît spre-a asmuți împotrivă-și mîhnirile ce-i mai rămîn. Dacă-și înăbușă talentele, e pentru că-și

iubește, cu toată energia, oboseala. Înaintînd înspre trecut, face cale întoarsă *în numele talentelor sale.*

Vei fi surprins să afli că procedează astfel doar pentru că a adoptat, în fața dușmanilor săi, o atitudine destul de ciudată. Să mă explic. Atunci cînd sîntem puși pe treabă, dușmanii nu pot să ne uite: mai mult chiar decît propria lor persoană, *noi* le acaparăm atenția și interesul. Treburile noastre îi preocupă în cel mai înalt grad. Atunci e rîndul nostru să stăm cu ochii pe ei, să ne preocupăm de sănătatea, ca și de ura lor — singura ce ne îngăduie să întreținem iluzia că e ceva de capul nostru. Dușmanii ne salvează, ne aparțin, sînt ai noștri. Față de-ai săi, ratatul reacționează în mod diferit. Neștiind să-i păstreze, sfîrșește prin a-și pierde interesul pentru ei, prin a-i minimaliza, prin a nu-i mai lua în serios. Detașare cu grele urmări. Degeaba va încerca mai tîrziu să-i reactiveze, să le trezească un cît de mic interes, să le stîrnească indiscreția sau furia; și tot degeaba va mai încerca să-i înduioșeze, să le întrețină ori să le învioreze ranchiuna. Nemaiavînd împotriva cui să se afirme, se va închide în singurătatea și sterilitatea lui. Singurătate și sterilitate care-mi plăceau atît de mult la cei învinși, cărora, ți-o repet, le datorez educația mea. Între altele, mi-au deschis ochii asupra neroziilor inseparabil legate de cultul Adevărului... N-am să uit niciodată ușurarea pe care am simțit-o atunci cînd m-am eliberat de el. Stăpîn al tuturor erorilor, puteam în sfîrșit să explorez o lume a aparențelor, a tainelor de suprafață. Nu mai aveam nimic de căutat — decît, poate, căutarea nimicului. Adevărul? O idee fixă a adolescenței sau un simptom de senilitate. Cu toate astea, un rest de nostalgie ori poate gustul robiei mă fac să-l mai caut și-acum, inconștient, prostește. O clipă de neatenție e sufi-

cientă ca să cad din nou în mrejele celei mai vechi, celei mai derizorii dintre prejudecăți.

Mă nimicesc, este ceea ce vreau; așteptîndu-mi sorocul, în acest aer clocit pe care-l creează convingerile, într-o lume ce se sufocă, respir; respir în felul meu. Într-o zi, cine știe, poate c-ai să cunoști și tu această plăcere de-a ochi o idee, de-a trage în ea, de-a o vedea doborîtă la picioarele tale, ca apoi să reiei exercițiul cu alta, cu toate celelalte; această poftă de-a te apleca asupra unei ființe, de-a o abate de la vechile-i dorințe și vicii spre a-i impune unele noi, mai nocive și care s-o ucidă; de a te îndîrji împotriva unei epoci ori a unei civilizații, de a te năpusti asupra timpului, torturîndu-i clipele; de a te întoarce apoi împotriva ta însuți, de a-ți pune la cazne amintirile și ambițiile și, vlăguindu-ți suflarea, de-a umple aerul cu miasme ca să te-năbuși mai bine...; poate c-ai să cunoști într-o zi această formă de libertate, această formă de respirație care este eliberare de sine și de orice. Vei putea îmbrățișa atunci orice cauză, fără să crezi în ea.

*

Intenția mea era să te pun în gardă împotriva Gravității, împotriva acestui păcat pe care nimic nu-l poate răscumpăra. Vroiam, în locul ei, să-ți propun frivolitatea. Or — de ce am ascunde-o? —, frivolitatea e cel mai trudnic lucru din lume, vreau să spun frivolitatea conștientă, dobîndită, voită. În trufia mea, speram să ajung la ea practicînd scepticismul. Acesta, totuși, se adaptează caracterului nostru, se dă după metehnele, patimile, ba chiar nebuniile noastre; se personalizează. (Cîte temperamente, atîtea scepticisme.) Îndoiala sporește cu tot ce o infirmă ori o combate. E o boală înlăuntrul altei boli, o obsesie în obsesie. Dacă te rogi, îndoiala se

înalță o dată cu rugile tale; îți veghează delirul și totodată îl imită; în plină beție a căderii, amețitoare va fi și îndoiala. Așa încît nici scepticismul nu poate nimic împotriva Gravității. Și, vai, nici poezia! Cu cît îmbătrînesc, cu atît pricep că mi-am pus prea multe speranțe în ea. Am iubit-o, și această iubire mi-a distrus sănătatea. I-am închinat un cult ce speram să-mi fie fatal. Poezie! Acest cuvînt, ce-mi deschidea odinioară mii de universuri, nu-mi mai aduce azi în minte decît viziunea unei fornăieli adormitoare, a golului, a unor taine fetide și a afectării. E cazul să adaug că am făcut greșeala de a frecventa o mulțime de poeți. Cu cîteva excepții, mai toți erau de-o gravitate inutilă, înfumurați sau odioși, niște monștri și ei, niște specialiști, în egală măsură torționari și martiri ai adjectivului, cărora le pusesem la preț prea mare diletantismul, luciditatea, sensibilitatea la jocul intelectual. Să fie frivolitatea doar un „ideal"? Deși mă tem că da, n-am să mă-mpac cu asta niciodată. De fiecare dată cînd mă trezesc dînd importanță lucrurilor, îmi învinovățesc judecata, îmi pierd încrederea în ea și-o bănuiesc de slăbiciune, o suspectez că a luat-o razna. Încerc să mă rup de orice, să mă înalț smulgîndu-mă din rădăcini; pentru a deveni frivoli, va trebui să renunțăm la ele, să devenim, metafizic, *străini*.

Justificîndu-ți lanțurile și parcă dornic să le porți povara, susțineai cîndva că mie îmi este ușor să plutesc, să evoluez în vag, deoarece, venind dintr-o țară fără istorie, nimic nu mă *apasă*. Recunosc avantajul de a face parte dintr-o țară mică, de a trăi fără fundal, cu nonșalanța unui saltimbanc, a unui idiot ori a unui sfînt, sau cu detașarea acelui șarpe care, încolăcit în juru-și, trăiește fără hrană ani de zile, de parcă ar fi un zeu al foamei sau ar ascunde, sub tihna toropelii sale, un soare monstruos.

Scutit de povara oricărei tradiții, cultiv bizareria acestei înstrăinări care în curînd va fi a tuturor. De voie, de nevoie, vom trăi experiența unei eclipse istorice, imperativ al confuziei. De pe acum am început să ne anulăm în mulțimea divergențelor cu noi înșine. Negîndu-se și renegîndu-se neîncetat, spiritul nostru și-a pierdut centrul, risipindu-se în *atitudini*, în metamorfoze pe cît de inutile, pe atît de inevitabile. De unde, în comportamentul nostru, nerușinarea și nestatornicia. Necredința și chiar credința noastră le poartă stigmatul.

Contestarea lui Dumnezeu, dorința de a-l detrona, de a-l pune în umbră, e o ispravă de prost gust, expresie a pizmei, a vanității de a sfida un adversar nepereche și nebulos. Sub orice formă s-ar prezenta, ateismul presupune o lipsă de maniere, la fel ca și — pentru motive opuse — apologia; căci nu e oare o necuviință, cît și o milostenie fățarnică, o impietate, să nădușești ca să-l susții pe Dumnezeu, să-i asiguri cu orice preț dăinuirea? Iubirea sau ura pe care i-o purtăm dezvăluie mai puțin noblețea neliniștilor ce ne sfîșie, cît grosolănia cinismului nostru.

Nu sîntem însă responsabili decît în parte pentru această stare de lucruri. De la Tertulian la Kierkegaard, accentuarea absurdității credinței a creat în creștinism un întreg subcurent, care, ieșind la lumină, a depășit cadrul Bisericii. Care credincios, în crizele lui de luciditate, nu se consideră un slujitor al Absurdului? Dumnezeu avea să tragă ponoasele. Pînă acum, îl dăruiam cu virtuțile noastre; nu cutezam să-i atribuim și viciile. Umanizat, acum el ne seamănă. Nici unul din defectele noastre nu-i e străin. Lărgirea sferei teologiei și tendința spre antropomorfism n-au fost niciodată împinse atît de departe. Această modernizare a Cerului înseamnă și sfîrșitul lui. Cum am putea să venerăm un Dum-

nezeu evoluat, după ultima modă? Spre ghinionul lui, nu-și va recîștiga prea curînd „transcendența infinită".

„Fii atent — îmi vei spune, probabil — la «lipsa de maniere»! Denunți ateismul doar ca să i te consacri mai bine."

Ce pot să fac? Prea simt, pe pielea mea, stigmatele timpului în care trăiesc: nu-l pot lăsa pe Dumnezeu în pace. Mă amuz repetînd cu snobii că El a murit, ca și cum asta ar avea vreun sens. Ne închipuim că am putea scăpa, prin impertinență, de singurătățile noastre și de fantoma supremă care le bîntuie. În realitate, amplificîndu-se, ele nu fac decît să ne apropie de ceea ce le obsedează.

Cînd nimicul mă copleșește și cînd, conform unei formule orientale, ating „vacuitatea vidului", mi se întîmplă, năucit de un asemenea abis, să mă mulțumesc și cu Dumnezeu, măcar din dorința de a-mi călca în picioare îndoielile, de a mă contrazice și, sporindu-mi fiorii, de-a căuta în ei un stimulent. Experiența vidului e ispitirea mistică a necredinciosului, șansa lui de a se ruga, momentul lui de plenitudine. La hotarele ființei noastre, un zeu — sau ceva ce-i ține locul — își face apariția.

*

Sîntem departe de literatură: departe doar în aparență. Toate acestea nu sînt decît cuvinte, păcate ale Verbului. Ți-am recomandat demnitatea scepticismului, și iată-mă că dau tîrcoale Absolutului. Tehnică a contradicției? Amintește-ți mai curînd cuvintele lui Flaubert: „Sînt un mistic și nu cred în nimic." În ele văd deviza timpului nostru, un timp infinit de intens și fără substanță. Există o voluptate numai a noastră: aceea a conflictului *în sine*. Conștiințe convulsive, fanatici ai improbabi-

lului, sfîșiați între dogmă și aporie, sîntem gata să ne avîntăm în Dumnezeu *din exasperare*, știind prea bine că n-o să zăbovim într-însul.

Nu este om al prezentului decît profesionistul ereziei, exclusul din vocație — vomă și panică a ortodoxiilor. Odinioară ne defineam prin valorile la care aderam; astăzi, prin cele pe care le respingem. Fără luxul negației, omul e doar un biet, un jalnic „creator", incapabil să-și împlinească destinul — de-a tezauriza dezastre, de-a colecționa falimente. Înțelepciunea? N-a existat epocă mai goală de ea, vreau să spun că omul n-a fost niciodată mai el însuși: o ființă refractară la înțelepciune. Trădător al zoologiei, animal rătăcit, el se revoltă contra naturii ca ereticul împotriva tradiției. Acesta din urmă e așadar de două ori om. Orice înnoire i se datorează. Pasiunea lui: să se găsească la originea, în punctul de pornire a orice. Chiar dacă e un paria, vrea să-i facă pe ceilalți să simtă efectele condiției sale și crede că un sistem religios, filozofic sau politic merită osteneala să fie sfărîmat ori reformat: tot ce vrea e să fie în centrul unei rupturi. Urînd echilibrul și înțepeneala instituțiilor, le zdruncină ca să le grăbească sfîrșitul.

Înțeleptul, în schimb, privește noul cu ostilitate. Lucid, el abdică: este forma lui de protest. Orgolios care se izolează în *normă*, el se afirmă *dînd înapoi*. Care e țelul lui? Să-și depășească ori să-și neutralizeze contradicțiile. Dacă reușește, avem dovada că aceste contradicții erau lipsite de vigoare, că le depășise mai înainte chiar de a le înfrunta. Cum îi lipsește instinctul, nici nu-i este prea greu să-și domine firea, să ne dăscălească din anemia serenității sale.

Cum ne lăsăm, oricît de puțin, în voia pornirilor, observăm că ni-e peste puteri să ne înfrînăm, să ne

îmblînzim ori să ne-ascundem contradicțiile. Ele ne călăuzesc, ne ațîță și ne ucid. Înălțîndu-se deasupra lor, înțeleptul se deprinde cu ele, nu suferă din cauza lor, n-ar *cîștiga* nimic murind: el este, încă din viață, pe jumătate mort. În alte vremi, era un model; acum, pentru noi, e doar un deșeu al biologiei, o anomalie ce nu mai ispitește pe nimeni.

„Vorbești de rău înțelepciunea pentru că nu poți ajunge la ea, pentru că-ți este «interzisă»" — așa gîndești, pesemne. Ba e chiar sigur că așa gîndești. La asta-ți voi răspunde că-i prea *tîrziu* să mai fim înțelepți, că oricum n-ar servi la nimic, ca să nu mai vorbim că un același hău o să ne-nghită pe toți, înțelepți ori nebuni. Recunosc de altfel că sînt înțeleptul ce nu voi fi niciodată... Orice formulă de mîntuire mă arde ca o otravă: mă vlăguiește de puteri, îmi sporește necazurile, mă învrăjbește cu ceilalți, îmi pune sare pe răni și, în loc să aibă un efect salutar în rînduiala vieții mele, joacă, din contră, un rol nefast. Da, orice înțelepciune acționează asupra mea ca un toxic. Te mai gîndești, probabil, că prea „mă dau" cu epoca aceasta, că-i fac prea multe concesii. La drept vorbind, o accept și o refuz cu toată patima și incoerența de care sînt capabil. Ea îmi dă senzația unui ultim act ipostaziat. Să înțelegem de aici că nu se va mai încheia și că, interminabilă, își va perpetua neîmplinirea? Nimic din toate astea. Ghicesc ce se va întîmpla și, ca s-o știu mai bine, mi-e suficient să citesc și să recitesc scrisoarea Sfîntului Ieronim după prădarea Romei de către Alaric. Ea exprimă uimirea și tulburarea aceluia care, de la periferia unui imperiu, îi contemplă destrămarea și nevolnicia. Judecă și tu: ai zice că-i epitaful nostru anticipat. Nu știu dacă am dreptul să vorbesc despre sfîrșitul omului; dar sînt convins de prăbușirea tuturor ficțiunilor în care am trăit pînă acum. Istoria

își dezvăluie în sfîrșit fața nocturnă și, ca să nu spun mai mult, o lume se năruie. Ei bine, în ipoteza că ar depinde numai de mine ca ea să nu se năruie, n-aș face nici un gest, nu aș mișca un deget. Omul mă fascinează și mă înfricoșează, îl iubesc și-l urăsc, cu o patimă ce mă condamnă la pasivitate. Nu cred că se cuvine să faci vreun efort pentru a-l smulge fatalității. E o naivitate să-l lovești ori să-l aperi! Ferice de cei ce au față de om un simțămînt definit: vor muri *mîntuiți*.

Spre rușinea mea, mărturisesc că a fost o vreme cînd am aparținut și eu acestei categorii de fericiți. Destinul omului mă pasiona, deși nu în același fel ca pe ceilalți. Să fi avut vreo douăzeci de ani, vîrsta ta. „Umanist" de-a-ndoaselea, îmi închipuiam — în semeția-mi încă neștirbită — că a deveni dușmanul speciei umane e cea mai înaltă onoare la care poți aspira. Dornic să mă acopăr de rușine, îi pizmuiam pe toți cei care se expuneau sarcasmelor, veninului gloatei, și care, acumulînd umilință după umilință, nu pierdeau nici un prilej să se însingureze. Așa am ajuns să-l idealizez pe Iuda, cel care, refuzînd să mai suporte anonimatul devotamentului, a preferat să se singularizeze prin trădare. Nu din venalitate, îmi plăcea să cred, ci din ambiție *l-a vîndut* pe Isus. A vrut să nu se lase mai prejos, să-l egaleze în rău; căci în bine, cu asemenea concurent, nu avea nici o șansă. Cum onoarea de a fi crucificat îi era interzisă, a știut să facă din arborele Hakeldama o replică a Crucii. Toate gîndurile mele îl urmau pe drumul spînzurătorii, în vreme ce mă pregăteam, și eu, să-i vînd pe idolii mei. Îl invidiam pentru mișeliile lui, pentru curajul de a-și atrage ura celorlalți. Ce umilință să fii un oarecare, un om printre atîția alții! Întorcîndu-mi gîndurile înspre călugări, meditînd zi și noapte la izolarea lor, mi-i închipuiam rumegînd

nelegiuiri și crime mai mult sau mai puțin eșuate. Orice singuratic, îmi spuneam, e suspect: o ființă *pură* nu se izolează. Ca să tînjești după singurătatea unei chilii, trebuie să ai conștiința încărcată; trebuie să-ți fie teamă de ea. Mă întrista nespus că istoria monahismului fusese scrisă de oameni curați, incapabili să simtă nevoia de-a se urî pe sine, ori să încerce acea tristețe în stare să ridice munții... Hienă în delir, speram să-mi atrag ura tuturor ființelor, să le constrîng să se unească împotriva mea, să le zdrobesc ori să mă nimicească. Într-un cuvînt, eram ambițios... După aceea, nuanțîndu-se, iluziile mele aveau să-și piardă din virulență și să se îndrepte, cu modestie, înspre dezgust, echivoc și perplexitate.

*

La capătul acestor divagații, mă văd silit să-ți repet că nu prea deslușesc locul pe care vrei să-l ocupi în epoca noastră; vei avea oare, ca să te integrezi în ea, destulă suplețe ori suficientă dorință de superficialitate? Simțul echilibrului (pe care ți-l cunosc) nu prevestește nimic bun. Așa cum ești, îți mai rămîne de parcurs o cale lungă. Ca să te descotorosești de trecut, de naivitățile tale, îți trebuie o inițiere în delir. Lucru lesnicios pentru cine înțelege că frica, altoindu-se pe materie, a silit-o să facă saltul a cărui ultimă tresărire sîntem noi. Nu există timp, există doar această teamă ce curge deghizîndu-se în clipe..., care-i aici, în noi și în afara noastră, omniprezentă și invizibilă, taină a tăcerilor și strigătelor noastre, a rugilor și-a hulei noastre. Or, tocmai în veacul al XX-lea, înfloritoare, mîndră de cuceririle și izbînzile ei, frica se apropie de apogeu. Nici freneziile și nici cinismul nostru nu sperau chiar atît. Să nu ne mirăm așadar că sîntem atît de departe de Goethe, ultimul cetățean al cosmosului, ultimul mare

naiv. „Mediocritatea" lui o egalează pe a naturii. Cel mai puțin dezrădăcinat dintre oameni: un amic al elementelor. Ostili la tot ce-a însemnat el, e pentru noi o necesitate și aproape o datorie să fim nedrepți cu el, să-l sfărîmăm în noi și *să ne sfărîmăm*...

Dacă nu ai tăria de a te demoraliza împreună cu epoca ta, de a merge tot atît de jos și de departe ca ea — să nu te plîngi că nu ești înțeles. Și, mai ales, să nu te crezi un precursor: lumină nu va fi în veacul acesta. Iar dacă ții să aduci ceva nou, scotocește-ți tenebrele ori ia-ți nădejdea de la cariera literară.

În orice caz nu-mi reproșa c-am folosit, față de tine, un ton categoric. Convingerile mele fiind niște pretexte, nu am căderea să ți le impun. Altfel stau lucrurile cu șovăielile mele; pe acestea nu le născocesc și cred în ele cu adevărat, cred chiar fără să vreau. Așa se face că a trebuit, cu bună-credință și cu păreri de rău, să te supun acestei lecții de perplexitate.

STILUL CA AVENTURĂ

Experți într-o gîndire pur verbală, sofiștii au fost cei dintîi care au reflectat asupra cuvintelor, asupra valorii și proprietății lor, asupra funcției ce le revine în mecanismul raționamentului: pasul hotărîtor către descoperirea stilului, conceput ca scop în sine, ca țel intrinsec, era făcut. Mai rămînea doar ca această căutare verbală să fie transpusă în alt domeniu, să i se dea ca sarcină armonia frazei, iar jocului abstracțiunii să i se substituie jocul expresiei. Artistul care reflectează asupra mijloacelor sale îi este așadar îndatorat sofistului, e organic înrudit cu acesta. Și unul, și celălalt urmăresc, în direcții diferite, un același gen de activitate. Încetînd să mai fie *natură*, ei trăiesc în funcție de cuvînt. Nimic nu-i mai leagă de origini, de izvoarele experienței; nici urmă de naivitate, de „sentiment" în ei. Gîndind, sofistul își controlează într-atît gîndirea, încît face din ea ce dorește; nu gîndirea îl trage după ea, ci el o conduce după capriciile și planurile sale; față de propriu-i spirit, se comportă ca un strateg; nu meditează, ci concepe — după un plan pe cît de abstract, pe-atît de artificial — operații intelectuale, șubrezește conceptele, mîndru să le dezvăluie fragilitatea ori să le acorde în chip arbitrar trăinicie sau sens. De „realitate", prea puțin îi pasă: știe că ea depinde de sem-

nele care-o exprimă, că important e să le stăpînească pe acestea.

Artistul pornește și el de la cuvînt, ca să ajungă la trăit: *expresia* constituie singura experiență originară de care este capabil. Simetria, înlănțuirea, perfecțiunea operațiilor formale reprezintă mediul său natural, căminul său, aerul pe care-l respiră. Iar pentru că țintește să stoarcă din cuvinte tot ce pot ele da, el tinde, mai mult decît la expresie, la expresivitate. În universul închis în care trăiește, nu scapă de sterilitate decît prin continua reînnoire presupusă de jocul în care nuanța dobîndește dimensiuni de idol și-n care chimia verbală realizează dozaje de neconceput într-o artă naivă. O activitate ce stă în asemenea măsură sub controlul rațiunii se situează la antipodul experienței, apropiindu-se, în schimb, de limitele intelectului. Din artistul ce i se consacră, ea face un sofist al literaturii.

În viața spiritului vine o vreme cînd stilul, înălțîndu-se la rangul de principiu autonom, devine destin. E clipa în care Verbul, în speculațiile filozofice ca și în producțiile literare, își dezvăluie și forța, și nimicnicia.

*

Stilul scriitorului este condiționat fiziologic; el posedă un ritm numai al lui, imperativ și ireductibil. Nu-ți poți imagina un Saint-Simon care să-și schimbe, sub efectul unei metamorfoze voite, structura frazelor, după cum nu ți-l poți imagina restrîngîndu-se, practicînd laconismul. Întreaga lui ființă îi cerea cu necesitate să se reverse în fraze încîlcite, stufoase, mobile. Imperativele sintaxei îl vor fi urmărit ca o tortură, ca o obsesie. Suflul, cadența respirației, precipitarea îi impuneau această mișcare fluidă și amplă, care forțează trăinicia și împotrivirea cuvintelor. Era în el ceva de *orgă*, cu totul diferit de in-

flexiunile de flaut ce caracterizează franceza. Aici își au originea acele perioade care, temîndu-se de *punct*, se calcă unele pe altele, ocolesc iar și iar, nu vor să se sfîrșească.

La polul opus, gîndiți-vă la La Bruyère, la felul său de a tăia fraza, de a o comprima, de a o stăvili, foarte atent să-i circumscrie limitele: e obsedat de punct și virgulă; are punctuația în sînge. Opiniile, chiar și sentimentele îi sînt *cumpănite*. Se teme să le stîrnească, să le ațîțe, să le exacerbeze. Cum inspirația nu-l prea ajută, contururile gîndirii îi sînt clare; ar rămîne mai curînd dincoace de limitele naturii sale decît să treacă dincolo de ele. Astfel, adoptă geniul unei limbi specializate în suspinele intelectului, pentru care ceea ce nu-i cerebral este suspect sau fără valoare. Condamnată la ariditate prin însăși perfecțiunea sa, improprie să asimileze și să traducă *Iliada* și Biblia, pe Shakespeare și *Don Quijote*, golită de orice încărcătură afectivă și parcă lipsită de origini, această limbă este insensibilă la primordial și cosmic, la tot ce-l precede pe om sau trece dincolo de el. Dar *Iliada*, Biblia, Shakespeare sau *Don Quijote* au ceva dintr-o omnisciență naivă, situată în același timp mai jos dar și mai sus de fenomenul uman. Sublimul, monstruosul, blasfemia sau țipătul — pe acestea franceza nu le abordează decît spre a le denatura prin retorică. Și e la fel de improprie pentru a exprima delirul sau umorul brut: Ahile și Priam, David, Lear sau Don Quijote se-năbușă sub rigorile unei limbi ce-i face să pară neghiobi, jalnici sau monstruoși. Oricît de diferiți ar fi, ei trăiesc încă — și aceasta e trăsătura lor comună — la nivelul *sufletului*, care, pentru a se exprima, are nevoie de o limbă credincioasă reflexelor, legată de instinct, și nu de una descărnată.

*

După ce s-a slujit de idiomuri a căror plasticitate îi dădea iluzia puterii nelimitate, străinul neînfrînat, iubitor de improvizație și dezordine, înclinat spre necumpătare sau echivoc din lipsa vocației pentru limpezime, vede în limba franceză — chiar dacă se apropie de ea cu timiditate — un instrument de mîntuire, o asceză și o terapeutică. Folosind-o, se vindecă de trecutul său, învață să sacrifice întregul fond de obscuritate de care era legat, se simplifică, devine *altul*, se leapădă de extravaganțele sale, își depășește vechile neliniști, se împacă tot mai mult cu bunul-simț și rațiunea; de altfel, cum să te îndepărtezi de rațiune cînd folosești un instrument care îi cere exercitarea permanentă, și chiar în exces? Cum să fii nebun — sau poet — într-o asemenea limbă? Toate cuvintele ei par, în ce privește înțelesul pe care-l exprimă, cuvinte lucide. A te sluji de ele în scopuri poetice echivalează cu o aventură sau un martiriu.

„Frumos ca proza" — butadă mai franțuzească nici că se poate. Universul redus la articulările frazei, *proza ca unică realitate*, vocabula retrasă în ea însăși, eliberată de obiect și de lume: sonoritate în sine, tăiată de exterior, tragică ipseitate a unei limbi constrînse la propria-i desăvîrșire.

*

Analizînd stilul epocii noastre, nu poți să nu te-ntrebi: care sînt motivele coruperii sale? Artistul modern este un solitar care scrie pentru el însuși sau pentru un public despre care nu are nici o idee precisă. Legat de o epocă, el se străduiește să-i exprime trăsăturile; această epocă e însă, prin forța împrejurărilor, *fără chip*. Autorul nu știe cui se adresează, nu și-l imaginează pe cititorul său. În secolul al XVII-lea și în următorul, scriitorul avea în vedere

un cerc restrîns de cititori, ale căror exigențe, grad de subtilitate și pătrundere le cunoștea. Avînd posibilități limitate, nu se putea îndepărta de regulile — reale, deși neformulate — ale gustului. Cenzura saloanelor, mai aspră decît aceea a criticilor de azi, a permis înflorirea unor genii desăvîrșite și minore, constrînse la eleganță, la miniatură și perfecțiune.

Gustul se formează prin presiunea pe care cei lipsiți de grija existenței o exercită asupra Literelor, și se formează mai ales în epocile-n care societatea este destul de rafinată ca să dea tonul literaturii. Cînd te gîndești că-n alte vremuri o metaforă stîngace discredita un scriitor, că un academician își pierdea prestigiul pentru o improprietate sau că o vorbă de duh spusă în fața unei curtezane putea răsplăti pe cineva cu un post important, chiar și cu o abație (e cazul lui Talleyrand) — poți măsura distanța parcursă de atunci. Teroarea gustului a încetat și, o dată cu ea, superstiția stilului. Să ne plîngem de asta ar fi pe cît de ridicol, pe atît de ineficace. Avem în urma noastră o destul de solidă tradiție de vulgaritate; arta trebuie s-o accepte, să se resemneze cu această situație sau să se izoleze într-un limbaj absolut subiectiv. Să scrie pentru toată lumea sau pentru nimeni — asta o hotărăște fiecare, după temperamentul său. Oricare ne-ar fi însă alegerea, putem fi siguri că nu vom mai întîlni în cale acea sperietoare care era odinioară greșeala de gust.

*

Virus al prozei, stilul poetic o dezarticulează și distruge: o proză poetică este o proză bolnavă. În plus, e mereu demodată: metaforele pe care le gustă o generație par ridicole următoarei. Îi citim pe Saint-Évremond, pe Montesquieu, Voltaire sau Stendhal ca pe contemporanii noștri tocmai pentru că

n-au păcătuit nici prin lirism, nici prin exces de imagini. Cum proza ține de procesul-verbal, prozatorul trebuie să-și învingă primele porniri, să se apere de ispita sincerității: orice greșeală de gust se trage de la „inimă". *Plebeul* din noi poartă vina pentru lipsa de măsură, pentru excesele noastre: ce poate fi mai plebeian decît un sentiment?

*

Sumă de constrîngeri imperceptibile, simț al dozajului și al proporțiilor, vigilență impusă facultăților noastre, reținere, decență față de cuvinte — gustul este apanajul autorilor care, neatinși de mania de-a fi „profunzi", își sacrifică o parte din forță în favoarea unei anume anemii. E clar că în secolul nostru n-am mai putea găsi așa ceva. S-a dus pentru totdeauna vremea cînd puteai fi perfect superficial. Decăderea rafinamentului avea s-o antreneze pe aceea a stilului, care, pitoresc, complex, se năruie sub greutatea propriei bogății. A cui e greșeala, dacă greșeală este? Poate ar trebui imputată romantismului; dar el însuși n-a fost decît consecința unei degradări generale, un efort de eliberare *în detrimentul rafinamentului*. La drept vorbind, subtilitatea secolului al XVIII-lea n-ar fi putut să se perpetueze fără să cadă în clișeu, dulcegărie sau scleroză.

*

O națiune care începe să apună regresează în toate planurile. „Orice degradare individuală sau națională, observa Joseph de Maistre, este prompt anunțată de o degradare, riguros proporțională, a limbajului." Scăderile ni se răsfrîng asupra scrisului; cît privește o națiune, instinctul ei, din ce în ce mai șovăielnic, o tîrăște într-o incertitudine la fel de evidentă în toate domeniile. Franța, de mai bine de-un

secol, își abandonează vechiul ideal de perfecțiune. La fel s-a întîmplat și cu Roma: dispariția puterii sale se petrecea concomitent cu stricarea latinei, care, docilă, intra în serviciul unor doctrine și himere opuse geniului ei, devenind un instrument uzurpat de concilii. Limba lui Tacit — deformată, trivializată, silită să suporte divagațiile asupra Trinității! Cuvintele împărtășesc destinul imperiilor.

În epoca saloanelor, franceza a dobîndit o austeritate și o limpezime ce i-au permis să devină universală. Cînd însă a început să se complice, să devină mai îndrăzneață, soliditatea ei a avut de suferit. În cele din urmă, se eliberează în detrimentul universalității sale și, întocmai ca Franța, evoluează spre antipodul gloriei trecute și-al geniului ei. Dublă, inevitabilă dezagregare. Pe vremea lui Voltaire, fiecare încerca să scrie ca toată lumea; fapt e că toată lumea scria excelent. Astăzi, scriitorul vrea să aibă stilul lui, să se individualizeze prin exprimare; și nu ajunge s-o facă decît dezintegrînd limba, nesocotindu-i regulile, subminîndu-i structura, magnifica monotonie. Să vrei să te ții deoparte ar fi o inepție: chiar fără voie contribui la acest proces, și trebuie s-o faci, căci altfel te pîndește moartea literară. De vreme ce franceza își trăiește apusul, să ne declarăm solidari cu destinul ei, să profităm de adîncimile pe care le deschide, ca și de îndîrjirea cu care își învinge pudoarea limitelor. Nimic mai zadarnic decît s-o învinovățești pentru splendidul ei asfințit, pentru cele din urmă raze ale sale. Să încercăm mai curînd să ne bucurăm că trăim într-o epocă în care cuvintele, folosite în orice sens, se eliberează de toate constrîngerile, iar semnificația nu mai constituie o exigență și nici o obsesie. Asistăm, fără îndoială, la somptuoasa dezintegrare a unei limbi. Viitorul ei? Va mai

cunoaște, poate, cîteva tresăriri de rafinament sau, și mai probabil, va sfîrși în slujba unor concilii moderne, mai rele decît acelea ale Antichității. Sau destinul i-ar putea hărăzi o agonie rapidă. Oricum, că e sau nu pe cale să devină un vestigiu, cert e că asistăm la devitalizarea a tot mai multe din vocabulele sale. Se va refugia oare geniul prozei în alte idiomuri?

*

Țară a cuvintelor, Franța s-a afirmat prin grija scrupuloasă cu care le-a tratat. Din această grijă mai dăinuie urme. O revistă făcea în 1950 bilanțul jumătății de secol trecute, punctînd evenimentul cel mai important al fiecărui an: sfîrșitul afacerii Dreyfus, vizita Kaiserului la Tanger ș.a.m.d. Pentru 1911, înregistrează simplu: „Faguet admite locuțiunea *malgré que*." Cine a mai văzut pe alte meleaguri o asemenea grijă pentru Verb, pentru viața sa zilnică, pentru mărunțișurile existenței sale? Franța l-a iubit pînă la patimă, în detrimentul lucrurilor. Sceptică în privința posibilităților noastre de cunoaștere, nu însă și față de capacitatea de a ne *formula* îndoielile, ea identifică adevărul cu felul de a ne exprima neîncrederea în privința lui. În orice civilizație rafinată, se produce o disjuncție radicală între realitate și cuvînt.

Să vorbești de decadență așa, în general, nu înseamnă nimic. Decadența unei literaturi și a unei limbi înseamnă ceva doar pentru cel care se simte legat de ele. Se strică franceza? — Se neliniștește doar cel care vede în ea un instrument fără seamăn și de neînlocuit. Nu-l interesează că mîine se va găsi altul, mai ușor de mînuit, mai puțin pretențios. Cînd iubești o limbă, e o dezonoare să-i supraviețuiești.

*

De două secole, orice originalitate s-a manifestat prin opoziție față de clasicism. N-a existat formă sau formulă nouă care să nu se fi răzvrătit împotriva lui. Nimicirea moștenirii culturale mi se pare tendința esențială a spiritului modern. În orice domeniu al artei, orice stil se afirmă împotriva *stilului*. Numai subminînd ideea de rațiune, de ordine, de armonie devenim conștienți de noi înșine. Romantismul, ca să-l amintim din nou, nu a fost altceva decît un avînt spre o prăbușire dintre cele mai fecunde. Universul clasic nemaifiind viabil, trebuie să-l zdruncinăm, să introducem în el ceva ce sugerează neterminatul. „Perfecțiunea" nu ne mai tulbură: ritmul vieții noastre ne face insensibili la ea. Pentru a produce o operă „perfectă", trebuie să știi *să aștepți*, să trăiești înlăuntrul acestei opere pînă cînd ea ajunge să se substituie universului. Departe de a fi rezultatul unei tensiuni, ea este fructul pasivității, al energiilor îndelung acumulate. Dar noi ne risipim, nu avem nimic pus deoparte; și astfel, incapabili de a fi sterili, iată-ne cuprinși în automatismul creației, copți pentru orice operă banală, pentru toate semireușitele.

*

„Rațiunea" nu moare doar în filozofie, ci și în artă. Prea desăvîrșite, personajele lui Racine par să aparțină unei lumi aproape de neînțeles. Toate, Fedra inclusiv, au aerul că insinuează: „Priviți ce frumos știu să sufăr! Cine dintre voi e-n stare de ceva asemănător?!" Noi nu mai suferim în felul acesta; logica noastră nu mai arată la fel; am învățat să ne lipsim de certitudini. De aici ni se trage pasiunea pentru neclar, imprecizia atitudinilor și a scepticismului: nu ne mai definim îndoielile în raport cu certitu-

dinile noastre, ci prin raportare la alte îndoieli, mai *consistente*, pe care ar urma să le facem ceva mai mlădioase, ceva mai fragile, ca și cum, nepăsîndu-ne de stabilirea unui adevăr, țelul nostru ar fi instituirea unei ierarhii a ficțiunilor, a unei scări a erorilor. Urîm limitele „adevărului" și tot ceea ce el reprezintă ca frînă în căutarea noului sau în satisfacerea toanelor noastre. Or, clasicul, urmîndu-și efortul de aprofundare într-o singură direcție, n-avea încredere în nou, în originalitate ca scop în sine.

Vrem cu orice preț să ne desfășurăm, chiar dacă spiritul și-ar sacrifica pentru asta legile, vechile sale exigențe. În cele cîteva certitudini pe care totuși trebuie să le avem, nu mai credem cu adevărat: sînt simple puncte de reper. Sarcasmul e cel care dă viață și teoriilor, și atitudinilor noastre. Iar acest sarcasm, aflat la rădăcina vitalității noastre, explică de ce înaintăm străini de pașii noștri. Clasicismul își găsește legile în el însuși și li se conformează: trăiește un prezent fără istorie, în timp ce noi trăim într-o istorie ce ne împiedică să avem un prezent. Astfel, nu numai stilul, ci însuși timpul ni se dezintegrează. Nu l-am fi putut dezintegra fără să ne dezintegrăm, în paralel, gîndirea: în permanentă dispută cu ele însele, gata să se anihileze reciproc, să se facă țăndări, ideile — ca și timpul — ni se fărîmițează.

*

Dacă există un raport între ritmul fiziologic și maniera de a scrie a unui scriitor, cu atît mai mult există unul între universul temporal și stilul acestuia. Cum ar fi putut scriitorul clasic, cetățean al unui timp linear, delimitat, din al cărui făgaș nu ieșea, să practice un scris sacadat, abrupt? El menaja cuvintele, care-i erau, statornic, cămin. Iar aceste cuvinte traduceau pentru el prezentul veșnic, timp al per-

fecțiunii, care-i aparținea. Ci scriitorul modern, nemaigăsindu-și locul în timp, prețuiește stilul convulsiv, epileptic. Nu putem decît s-o regretăm, măsurînd cu amărăciune ravagiile provocate de prăbușirea vechilor idoli. Oricum, ne-ar fi imposibil să mai aderăm la o scriitură „ideală". Neîncrederea noastră față de „frază" atinge o parte însemnată a literaturii, aceea, mai exact, care miza pe „farmec", care uza de procedeele seducției. Scriitorii care mai recurg la ele ne descumpănesc, ca și cum ar vrea să perpetueze o lume revolută.

Orice fetișizare a stilului pornește de la credința că realitatea e și mai găunoasă decît reprezentarea ei verbală, că tonalitatea unei idei este mai importantă decît ideea însăși, că un pretext bine adus din condei prețuiește mai mult decît o convingere, că o construcție savantă e preferabilă unei izbucniri necenzurate de gîndire. Ea exprimă o pasiune de sofist, de sofist al Literelor. În spatele unei fraze armonioase, satisfăcute de echilibrul ei sau îmbătate de propria-i sonoritate, se ascundea, se ascunde prea adesea neliniștea celui incapabil să pătrundă prin mijlocirea *senzației* într-un univers originar. Ce-i de mirare că stilul e, deopotrivă, mască și mărturisire?

DINCOLO DE ROMAN

Pe vremea cînd artistul își mobiliza toate metehnele ca să producă o operă *ce-l ascundea,* ideea de a-și pune viața în vitrină nici nu putea să-i treacă prin minte. Nu ni-i imaginăm pe Dante sau pe Shakespeare notîndu-și mărunțișurile existenței cu gîndul să le aducă la cunoștința celorlalți. Ba poate chiar erau înclinați să ofere o imagine înșelătoare despre ei înșiși. Aveau acea pudoare a forței, pe care nevolnicul din ziua de azi n-o mai are. Jurnalele intime și romanele țin de aceeași aberație: ce interes ar putea să prezinte o viață? Dar niște cărți ce se hrănesc din alte cărți sau niște spirite care se sprijină pe alte spirite? N-am încercat senzația adevărului, fiorul ființei, decît în fața omului fără carte: unii ciobani de prin Carpați mi-au lăsat o impresie mult mai puternică decît profesorii din Germania sau șmecherii de la Paris, iar în Spania am văzut vagabonzi cărora mi-ar fi plăcut să le fiu hagiograf. Nici o nevoie, la ei, să-și inventeze o viață: ei *existau;* ceea ce nu i se întîmplă defel civilizatului. Hotărît lucru, nu vom ști niciodată de ce strămoșii noștri nu s-au închis în cavernele lor.

Tot omul își atribuie un destin, deci oricine și-l poate descrie pe-al său. Credința că psihologia ne permite să ne descifrăm esența avea să ne lege de actele noastre, de gîndul că ele au o valoare intrin-

secă sau simbolică. A apărut apoi snobismul „complexelor" ca să ne-nvețe să dăm amploare nimicurilor noastre, să ne lăsăm orbiți de ele, să ne înzorzonăm eul cu facultăți și profunzimi pe care, evident, nu le are. Cu toate astea, perceperea lăuntrică a mediocrității noastre nu e decît în parte zdruncinată. Romancierul care insistă să-și prezinte viața doar se preface că și crede-n ea, simțim prea bine asta, la fel și faptul că disprețuiește secretele pe care ni le dezvăluie: nu se îmbată cu apă rece, iar noi, cititorii, nici pe atît. Personajele sale aparțin unei umanități de mîna a doua, șireată și nevolnică, pe care aplecarea spre șmecherii și intrigi o face suspectă. Nu ne-am putea închipui un rege Lear *viclean*... Trăsăturile definitorii ale romanului sînt date de vulgaritatea și de parvenitismul lui: înjosire a fatalității, Destin ce și-a pierdut majuscula, improbabilitate a nenorocirii, tragedie declasată.

Pe lîngă eroul tragic, copleșit de soarta potrivnică — comoara sa dintotdeauna, patrimoniul său —, personajul romanesc pare un aspirant la ruină, un trepăduș al groazei, înverșunîndu-se să se piardă și tremurînd că nu va izbuti. Nu are certitudinea dezastrului, și asta îl face să sufere. Moartea sa nu răspunde nici unui imperativ. Avem impresia că autorul ar putea să-l salveze, ceea ce ne indispune și ne strică plăcerea lecturii. Tragedia, în schimb, se desfășoară într-un plan, aș îndrăzni să spun, absolut: autorul nu are nici o putere asupra eroilor săi, nu le e decît slujitorul, unealta; ei sînt cei care comandă și-i poruncesc să redacteze procesul-verbal al faptelor și gesturilor lor. Ei *stăpînesc* pînă și-n operele cărora le servesc ca pretext. Iar aceste opere ne par realități independente și de scriitor, și de trucurile psihologiei. În cu totul alt fel citim romanele. Romancierul e mereu prezent; tot timpul ne gîndim la el; îl vedem

luptînd cu personajele sale; la urma urmei, e singurul care ne interesează. „Ce va face cu eroii săi? Cum o să se descotorosească de ei?", ne întrebăm cu o jenă amestecată cu îngrijorare. Dacă s-a putut spune că Balzac a „shakespearizat" *cu ratați*, ce să mai zicem de romancierii noștri, constrînși să se aplece asupra unui tip de umanitate și mai degradată? Lipsit de suflu cosmic, personajul se subțiază și nu mai reușește să contrabalanseze efectul dizolvant al lucidității sale, al voinței de clarviziune, al lipsei sale de „caracter".

Un fenomen modern prin excelență e apariția *artistului inteligent*. Nu că aceia de odinioară ar fi fost incapabili de abstractizare sau de subtilitate; dar, instalați dintru început în miezul operei, o produceau fără să reflecteze prea mult la ea și fără să se înconjoare de doctrine și considerații metodice. Arta, tînără încă, îi *conținea*. Acum situația e diferită. Oricît de reduse i-ar fi mijloacele intelectuale, artistul e, înainte de toate, un estet: situat în afara inspirației sale, și-o pregătește, i se supune în mod deliberat. Dacă-i poet, își comentează operele, ni le explică fără să convingă și, ca să inventeze și să se înnoiască, mimează un instinct pe care l-a pierdut de mult; ideea de poezie a devenit substanța sa poetică, izvorul inspirației sale. El cîntă poemul *său*; slăbiciune gravă, nonsens poetic: nu se fac poeme cu poezie. Doar artistul îndoielnic pornește de la artă; artistul adevărat își caută substanța altundeva: în sine însuși... În comparație cu „creatorul" actual, cu sterilitatea și chinurile sale, cei din trecut păreau să plesnească de sănătate: nu erau anemiați de filozofie, ca ai noștri. N-aveți decît să stați de vorbă cu oricare pictor, romancier sau muzician: veți constata că *problemele* îl macină și îi conferă nesiguranță, trăsătura lui esențială. Bîjbîie ca și cum ar fi blestemat să

se oprească în pragul creației sau al propriului destin... Nimeni nu scapă azi acestei exacerbări a intelectului, care e însoțită de diminuarea corespunzătoare a instinctului. Monumentalul, grandiosul necenzurat de gîndire nu mai sînt posibile; la rang de categorie se ridică, în schimb, *interesantul.* Astăzi, individul face arta, și nu arta pe individ, după cum ceea ce contează nu mai e opera, ci comentariul care o precede sau îi urmează. Iar ceea ce produce mai bun un artist sînt ideile despre ceea ce ar fi putut el să realizeze. A devenit propriul său critic, la fel cum omul de pe stradă a ajuns propriul său psiholog. Nici o epocă n-a cunoscut o asemenea conștiință de sine. Văzute din această perspectivă, Renașterea pare barbară, Evul Mediu de-a dreptul preistoric, și nu e secol — pînă la cel precedent — care să nu pară mai mult sau mai puțin pueril. Știm foarte multe despre noi înșine; pe de altă parte, nu *sîntem* nimic. Răzbunare a lacunelor noastre în materie de naivitate, prospețime, speranță și prostie, „simțul psihologic", achiziția noastră cea mai de preț, ne-a metamorfozat în propriii noștri spectatori. Achiziția cea mai de preț? Dată fiind incapacitatea noastră metafizică, vom spune că așa este, fără îndoială, că e, totodată, singurul soi de profunzime de care sîntem în stare. Dar dacă transcendem psihologia, întreaga noastră „viață interioară" începe să semene cu o meteorologie afectivă ale cărei variații nu înseamnă nimic. De ce ne-ar păsa de tot acest manej de năluci din arenele aparenței? Și cum am mai putea, după *Timpul regăsit,* să invocăm eul, ce bază să mai punem pe tainele noastre? Nu Eliot, ci Proust e profetul acelor *hollow men*, al oamenilor găunoși. Dați deoparte funcțiile memoriei prin care Proust încearcă să ne facă stăpînii devenirii și veți vedea că nu mai rămîne nimic în noi, în afară, poate, de ritmul ce ne punctează etapele

descompunerii. Începînd din acea clipă, ar fi o necuviință față de noi înșine să ne împotrivim dispariției. Starea de creatură nu satisface pe nimeni. O știm la fel de bine și de la Proust, și de la Meister Eckhart; cu primul, ajungem la voluptatea vidului prin timp, cu cel de-al doilea — prin eternitate. Vid psihologic; vid metafizic. Unul — încununare a introspecției; celălalt — a meditației. „Eul" constituie privilegiul acelora, doar, care nu merg pînă la capătul propriei ființe. Dar dacă mergi pînă acolo, atingi o culme fecundă pentru mistic, nefastă însă pentru scriitor. Nu ni l-am putea imagina pe Proust supraviețuind operei sale, viziunii ei finale. Pe de altă parte, datorită lui orice altă cercetare în direcția mărunțișurilor psihologice e inutilă și supărătoare. Cu vremea, hipertrofia analizei devine stînjenitoare și pentru romancier, și pentru personajele sale. N-am putea complica la nesfîrșit un caracter și nici situațiile în care este implicat. Le cunoaștem pe toate — sau măcar le bănuim.

Un singur lucru e mai rău decît plictisul: teama de plictis. E teama pe care o încerc de fiecare dată cînd deschid un roman. N-am ce să fac cu viața eroului, refuz să-i fiu complice, nu cred în ea nicicum. Genul și-a irosit substanța, nu mai are obiect. Personajul trage să moară, intriga de asemenea. Așa încît nu e lipsit de semnificație faptul că singurele romane demne de interes sînt tocmai acelea în care, universul odată eliminat, nu se întîmplă nimic. Pînă și autorul pare absent din ele. Savuros de ilizibile, fără cap și coadă, ar putea la fel de bine să se oprească după prima frază ori să umple zeci de mii de pagini. În legătură cu ele, te poți întreba: e posibil să continui la nesfîrșit aceeași experiență? Să scrii un roman lipsit de substanță, iată un lucru bun, dar la ce bun să scrii zece sau douăzeci la fel? Necesitatea

absenței odată admisă, de ce-am multiplica această absență, de ce ne-am complăcea în ea? Concepția implicită a acestui gen de opere pune față în față măcinarea ființei și realitatea nesecătuită a neantului. Logic lipsită de valoare, o asemenea concepție nu e mai puțin adevărată afectiv. (Să vorbești despre neant altfel decît în termeni de afectivitate înseamnă să-ți pierzi vremea.) Ea postulează o cercetare fără referințe, o experiență trăită în interiorul unei inepuizabile vacuități, vacuitate simțită și gîndită prin senzație, precum și o dialectică în chip paradoxal încremenită, lipsită de mișcare, un dinamism al monotoniei și al absenței. Dar asta nu înseamnă să te învîrți în cerc? *Voluptate a nonsemnificației* — suprem impas. Să te folosești de anxietate nu ca să convertești absența în mister, ci misterul în absență. Mister nul, suspendat de el însuși, fără fundal, neînstare să-l poarte pe cel care-l concepe dincolo de revelațiile nonsensului.

Narațiunii care suprimă povestirea, obiectul, îi corespunde o asceză a intelectului, o meditație *fără conținut*... Spiritul se vede redus la faptul că e spirit, și nimic mai mult. Toate activitățile sale îl readuc la sine, la acea desfășurare staționară care-l împiedică să se lege de lucruri. Nici o cunoaștere, nici o acțiune: meditația fără conținut reprezintă apoteoza sterilității și a refuzului.

Romanul care se smulge din timp își abandonează dimensiunea specifică, renunță la funcțiile sale: gest eroic, pe care e ridicol să-l faci de două ori. Avem oare dreptul să ne secătuim obsesiile, să le exploatăm, să le repetăm la nesfîrșit, fără milă? Nu puțini romancieri din ziua de azi mă duc cu gîndul la misticul ce a trecut, în elanul său, *dincolo* de Dumnezeu. Ajuns acolo — adică nicăieri — el n-ar mai putea să se roage, căci obiectul rugilor sale va fi ră-

mas în urmă-i. Cum se explică însă că romancierii care au trecut dincolo de roman sînt atît de perseverenți? Puterea lui de a fascina e-atît de mare, încît îi subjugă pînă și pe acei ce se silesc să-l demoleze. Cine-ar putea exprima, mai bine ca el, obsesia modernă a istoriei și a psihologiei? Omul care se consumă în realitatea sa temporală nu e decît un personaj, un subiect de roman și nimic mai mult. Într-un cuvînt, semenul nostru. De altfel, romanul ar fi fost de neconceput într-o epocă de înflorire metafizică: nu ni-l putem imagina prosperînd în Evul Mediu și nici în epocile clasice ale Greciei, Indiei sau Chinei. Căci experiența metafizică, abandonînd cronologia și modalitățile de manifestare ale ființei noastre, trăiește în miezul absolutului, absolut la care personajul trebuie să năzuiască, fără să-l atingă însă: numai așa va avea parte de un destin, care, pentru a fi eficace din punct de vedere literar, presupune o experiență metafizică neîncheiată, și aș adăuga: voit neîncheiată. Această condiție îi are în vedere chiar și pe eroii dostoievskieni: inapți pentru mîntuire, nerăbdători să decadă, ei ne stîrnesc interesul în măsura în care întrețin o *falsă* relație cu Dumnezeu. Sfințenia nu-i pentru ei decît un pretext de sfîșiere, un supliment de haos, o stratagemă care să le asigure o prăbușire mai eficientă. Dacă ar ajunge cu adevărat la sfințenie, ar înceta să mai fie personaje; o caută doar ca s-o poată respinge, ca să guste fiorul recăderii în sine. Tocmai în calitatea lui de sfînt ratat se situează epilepticul prinț în centrul unei intrigi — sfințenia *devenită realitate* fiind incompatibilă cu arta romanului. Cît despre Alioșa, mai aproape de înger decît de sfînt, puritatea lui nu evocă ideea unui destin și e greu de imaginat cum ar fi izbutit Dostoievski să facă din el figura centrală a unei urmări la *Frații Karamazov*.

Proiecție a repulsiei noastre pentru istorie, îngerul reprezintă primejdia, dacă nu chiar moartea narațiunii. Să deducem de aici că naratorul n-are ce căuta în epoca de dinaintea Căderii? Nimic mai adevărat în ce-l privește pe romancier, a cărui funcție, merit și unică rațiune de a fi constau în pastișarea infernului.

*

Nu revendic gloria de a nu putea citi un roman pînă la capăt; mă revolt, pur și simplu, împotriva insolenței sale, a deprinderii pe care ne-a impus-o și a locului pe care l-a acaparat în preocupările noastre. Nimic mai insuportabil decît să asiști ore în șir la discuții privind cutare sau cutare personaj fictiv. Să fiu bine înțeles: cele mai răscolitoare — dacă nu și cele mai mari — cărți din cîte am citit au fost romane. Ceea ce nu mă împiedică să urăsc concepția ce stă la originea lor. Ură lipsită de speranță. Căci, deși tînjesc după o altă lume, oricare alta decît a noastră, știu totuși că n-am să ajung la ea niciodată. De fiecare dată cînd am încercat să mă înalț la un principiu superior „experiențelor" mele, am fost silit să constat că le puneam mai presus de orice principiu, că toate veleitățile mele metafizice se izbeau de propria-mi frivolitate. Pe drept sau pe nedrept, am sfîrșit prin a învinovăți pentru această situație un întreg gen literar, pe care mi-am vărsat toată furia, văzînd în el obstacolul ce mă împiedica s-ajung la mine însumi, agentul dezagregării mele și a celorlalți, un tertip al Timpului ca să se infiltreze în substanța noastră, dovada, în fine obținută, că nicicînd veșnicia nu va fi pentru noi mai mult decît o vorbă și o părere de rău. „Și tu, ca toți ceilalți, ești un fiu al romanului", iată refrenul meu, înfrîngerea mea.

Orice atac traduce voința de-a te elibera de sub o vrajă ori de-a te autopedepsi pentru că i-ai cedat. N-am să-mi iert niciodată că sînt, în sinea mea, mai aproape de primul romancier ieșit în cale decît de ultimul dintre înțelepții de odinioară. Nimeni nu poate — nepedepsit — să se înflăcăreze pentru balivernele civilizației occidentale, civilizație a romanului. Obnubilată de literatură, ea îi acordă scriitorului aproape tot atîta credit cît lumea antică înțeleptului. Însă patricianul care-și cumpăra un stoic sau un epicurian trebuia, alături de sclavul său, să se ridice la un nivel pe care nici nu-l visează burghezul modern care-și citește romancierul preferat. Dacă mi s-ar obiecta că acel înțelept, cînd nu era un impostor, bătea apa-n piuă pe teme uzate — destinul, plăcerea sau durerea —, aș răspunde că acest gen de mediocritate mi se pare preferabil celui de-acum, că pînă și-n șarlatania înțelepciunii se află mai mult adevăr decît în aceea a activității romanești. Și apoi, în materie de șarlatanie, să n-o uităm pe aceea, mai demnă, mai reală, a poeziei.

E limpede că nu se poate face poezie din orice. Nici nu se pretează la orice. Are scrupule și... rang. Să furi din ce-i al ei e riscant: nimic mai inconsistent decît poezia transpusă în discurs. Cunoaștem caracterul hibrid al romanului de inspirație romantică, simbolistă sau suprarealistă. În adevăr, uzurpator prin vocație, romanul n-a șovăit să-și însușească procedeele specifice unor mișcări esențialmente poetice. Impur prin chiar adaptabilitatea sa, el a trăit și trăiește din fraudă și jaf și s-a vîndut tuturor cauzelor. A făcut trotuarul literaturii. Fără nici un scrupul de decență, nu e intimitate pe care să n-o violeze. Cu aceeași dezinvoltură, scormonește în lăzile de gunoi și-n conștiințe. Romancierul, a cărui artă constă în trasul cu urechea și-n clevetealā, ne

transformă tăcerile în bîrfă. Chiar mizantrop, are pasiunea omenescului, în care se afundă nesățios. Cît e de jalnic față de mistici, de nebunia și „neomenescul" din ei! Și apoi, orișicît, Dumnezeu are altă clasă. Este de înțeles că ne preocupă. Dar nu pricep cum de ne pot interesa ființele. Visez la profunzimile *Ungrund*-ului, substrat anterior stricării timpurilor, și a cărui singurătate, superioară celei a lui Dumnezeu, m-ar putea despărți pe vecie de mine, de semenii mei, de limbajul iubirii, de prolixitatea provocată de curiozitatea pentru celălalt. Dacă îi caut pricină romancierului e pentru că, lucrînd cu o materie fără valoare, respectiv cu noi toți, el este și trebuie să fie mai prolix decît noi. Să fim totuși drepți cu el, măcar într-o privință: nu dă înapoi în fața inflației verbale. Fecunditatea, puterea lui există cu prețul acesta. E de neconceput talentul epic fără o știință a banalității, fără simțul neesențialului, al accesoriului și infimului. Pagini peste pagini: acumulare de nimicuri. Dacă poemul-fluviu e o aberație, în schimb romanul-fluviu era înscris în chiar legile genului. *Vorbe, vorbe, vorbe*... Hamlet citea cu siguranță un roman.

Să oglindească viața în detaliile sale, să ne perverteascǎ stupefacțiile în anecdote, ce chin pentru spirit! Acest chin, romancierul nu-l simte, așa cum nu simte nici inconsistența și banalitatea „extraordinarului". Există vreun eveniment care să merite osteneala de-a fi relatat? Întrebare nesăbuită, căci am citit la fel de multe romane ca orișicine. Întrebare totuși rezonabilă, în măsura în care timpul zboară din conștiințele noastre și-n noi nu mai rămîne decît o liniște ce ne înstrăinează de ființe și de acea extensiune a inimaginabilului în sfera fiecărei clipe, prin care se definește existența.

*

Sensul începe să se demodeze. Tabloul cu mesaj limpede nu stăm să-l contemplăm prea mult; bucata muzicală cu caracter inteligibil, cu contururi limpezi ne plictisește; poemul prea clar, prea explicit ni se pare... de neînțeles. Domnia certitudinii e pe sfîrșite: ce adevăr care sare în ochi merită osteneala să fie enunțat? Nu merită să ne oprim la ceea ce e lesne de comunicat. Să înțelegem prin asta că numai „misterul" trebuie să ne rețină? Nu-i mai puțin plicticos decît evidența. Am în vedere misterul *deplin*, așa cum a fost conceput pînă la noi. Al nostru, pur formal, e numai un refugiu al spiritelor dezamăgite de claritate, o profunzime găunoasă, pe măsura actualei etape a artei, cînd nimeni nu se mai lasă îmbrobodit, cînd, în literatură, în muzică, în pictură sîntem contemporani cu toate stilurile. Eclectismul, deși dăunează inspirației, ne lărgește în schimb orizontul și ne permite să profităm de toate tradițiile. Îl eliberează pe teoretician, dar îl paralizează pe creator, în fața căruia deschide perspective prea vaste; or, o operă se făurește alături de cunoaștere sau în afara ei. Dacă artistul de azi se refugiază în obscur, e pentru că nu mai poate să inoveze *cu ceea ce știe*. Mulțimea cunoștințelor a făcut din el un glosator, un Aristarh blazat. Ca să-și salveze originalitatea, nu-i mai rămîne decît aventura în inteligibil. Va renunța așadar la evidențele pe care i le impune o epocă savantă și sterilă. Poet, iată-l în fața unor cuvinte din care nici unul, în înțelesul său consacrat, nu are viitor; dacă le vrea viabile, trebuie să le sfărîme sensul, să caute în ele *improprietatea*. În general, în ce privește Literele, asistăm la capitularea Verbului, care, oricît de ciudat ar părea, e și mai uzat decît noi. Să urmăm așadar curba descendentă a vitalității sale, să ne înălțăm la gradul său de obo-

sealǎ și decrepitudine, sǎ-l însoțim pe drumul agoniei. Situație paradoxalǎ; nicicînd n-a fost mai liber; abdicarea îi este izbîndǎ: descǎtușat de real și trǎit, își permite în fine luxul de a nu mai exprima nimic, decît poate echivocul propriului joc. Această agonie, această izbîndǎ nu puteau rǎmîne fǎrǎ ecou în genul care ne preocupǎ.

Apariția romanului fǎrǎ substanțǎ a dat romanului o loviturǎ de moarte. Gata cu afabulația, cu personajele, cu intrigile, cu cauzalitatea. Obiectul odatǎ excomunicat, evenimentul abolit, tot ce rǎmîne este un eu ce-și supraviețuiește, ce-și amintește cǎ a existat, un eu *fǎrǎ viitor*, care, cramponîndu-se de Indefinit, îl întoarce pe toate pǎrțile, pe toate fețele, îl convertește în tensiune, iar această tensiune duce tot la ea însǎși: extaz la hotarele Literelor, murmur incapabil sǎ explodeze-n țipǎt, litanie și monolog al Vidului, apel schizofrenic ce refuzǎ ecoul, metamorfozǎ într-un extrem care ne scapǎ, cǎruia nu-i urmează nici lirismul invectivei și nici al rugǎciunii. Aventurîndu-se pînǎ la rǎdǎcinile Nedeslușitului, romancierul devine un arheolog al absenței, care explorează straturile a ceva ce nu existǎ și nici nu ar putea sǎ fie, face sǎpǎturi în insesizabil și-l desfǎșoarǎ în fața privirilor noastre complice și descumpǎnite. E un mistic fǎrǎ s-o știe? Cu siguranțǎ cǎ nu. Cǎci misticul, descriindu-ne transele așteptǎrii sale, o vede sublimîndu-se într-un obiect de care el ajunge sǎ se fixeze. Tensiunea i se proiectează dincolo de ea însǎși sau se menține ca atare întru Dumnezeu, în care-și aflǎ sprijin și justificare. Redusǎ la ea însǎși, lipsitǎ de temelia unei realitǎți, ea ar fi dubioasǎ sau i-ar interesa cel mult pe psihologi. Sǎ admitem totuși cǎ realitatea care o susține și-o transfigurează ar fi iluzorie: în accesele sale de acedie, chiar misticul o recunoaște. Resursele-i interioare, automatismul

tensiunii sale sînt însă atît de puternice, încît, în loc să se abandoneze Indefinitului și să se topească în el, misticul îl substanțializează, îi dă consistență și chip. După ce și-a abjurat prăbușirile și și-a convertit nopțile în traiectorie, și nu în ipostază, pătrunde într-o zonă în care nu mai cunoaște senzația — cea mai chinuitoare dintre toate — că *ființa* ți se refuză, că un pact cu ea nu va mai fi cu putință vreodată. Acestei ființe nu-i vei cunoaște decît periferia, frontierele: pentru asta ești scriitor. *No man's land*-ul care se întinde între aceste frontiere și acelea ale literaturii e străbătut de romancier în momentele sale cele mai bune. Ajunsă aici, în lipsa unui conținut și a unui obiect în care să-și găsească aplicație, psihologia, intrată într-o zonă incompatibilă cu activitatea ei, se anulează. Închipuiți-vă un roman în care personajele n-ar mai trăi unele în funcție de altele — și nici în funcție de ele însele —, un Adolphe, un Ivan Karamazov sau un Swann fără parteneri: veți înțelege că zilele romanului sînt numărate și că, dacă se încăpățînează să dăinuie, va trebui să se mulțumească doar cu un destin de cadavru.

Ar trebui, desigur, să mergem și mai departe și să dorim, dincolo de sfîrșitul unui gen, sfîrșitul tuturor celorlalte, al artei. Lipsit de toate subterfugiile sale, omul ar avea bunul gust — proclamîndu-și mizeria — să-și suspende goana, măcar pe durata cîtorva generații. Înainte de-a o lua de la capăt, ar trebui să se regenereze prin stupoare: exact pentru asta îl pregătește întreaga artă contemporană, în măsura în care ea subscrie la propria-i distrugere.

Nu spun c-ar trebui să credem în viitorul metafizicii sau în oricare soi de viitor. Departe de mine asemenea sminteală. Nu-i totuși mai puțin adevărat că orice sfîrșit conține o făgăduință și eliberează orizontul. Cînd în vitrinele librăriilor nu vom mai

vedea nici un roman, un pas va fi fost făcut — poate înainte, poate înapoi... În orice caz, o întreagă civilizație întemeiată pe prospectarea zădărniciei se va nărui. Utopie? Divagație? Sau barbarie? Nu știu. Dar nu mă pot opri să nu visez la ultimul romancier.

Cînd, spre sfîrșitul Evului Mediu, epopeea a început să se ofilească, pierind apoi, contemporanii acestui declin trebuie să fi încercat un sentiment de ușurare: cu siguranță că au respirat mai liber. Mitologia creștină și cavalerească secătuiseră; conceput la nivel cosmic și divin, eroismul a cedat locul tragediei; în Renaștere, omul își află propriile limite, își ia în mîini propriul destin, devenind atît de mult el însuși încît este pe punctul de-a se dezintegra. Neputînd îndura prea mult povara sublimului, bate umil la poarta romanului, epopee a erei burgheze, epopee-surogat.

În fața noastră se deschide un gol pe care-l vor umple succedanee filozofice, cosmogonii cu simbolism cețos, felurite viziuni dubioase. Ele vor lărgi domeniul spiritului, care va îngloba mai mult decît e-n stare să conțină. Să ne gîndim la epoca elenistică și la efervescența sectelor gnostice: Imperiul, în nesfîrșita-i curiozitate, îmbrățișa sisteme ireconciliabile și recunoștea ca adevărate — dînd drept de cetate unor zei orientali — o mulțime de doctrine și mitologii. La fel cum o artă obosită devine permeabilă la forme de expresie care îi sînt străine, tot așa un cult secătuit se lasă năpădit de toate celelalte. Acesta a fost sensul sincretismului antic, acesta este sensul sincretismului contemporan. Vidul nostru, în care se îngrămădesc arte și religii disparate, își cheamă idolii de-aiurea, ai noștri fiind prea bătrîni ca să ne mai vegheze. Reprofilați pe alte ceruri, nu vom trage totuși nici un folos: născută din lacune și din lipsa unui principiu de viață, cunoașterea noastră e universalitate de suprafață, fărîmițare ce prevestește

venirea unei lumi unificate întru vulgaritate și grozăvie. Știm cum a pus capăt dogma — în Antichitate — fanteziilor gnosticismului; putem bănui certitudinea în care vor eșua rătăcirile noastre enciclopedice. Faliment al unei epoci în care istoria artei s-a substituit artei, cea a religiilor — religiei.

*

Să nu ne amărîm degeaba: există uneori și falimente fecunde. Precum acela al romanului. Să-l salutăm așadar, ba chiar să-l celebrăm: el ne va întări, ne va consolida singurătatea. Închizîndu-ni-se această perspectivă, constrînși în fine să fim noi înșine, vom putea să medităm mai pe-ndelete la rosturile și limitele noastre, la inutilitatea de a ne croi o viață, de-a deveni un personaj ori de a crea unul. Romanul? Un veto opus spulberării aparențelor noastre, îndepărtare maximă de rădăcinile ce ne hrănesc, artificiu menit să escamoteze problemele noastre adevărate, ecran care se interpune între realitățile noastre primordiale și ficțiunile noastre psihologice. Nu-i vom admira niciodată îndeajuns pe toți cei care, impunîndu-i tehnici care îl neagă, o atmosferă care îl infirmă, exigențe care-l depășesc, contribuie la măcinarea lui și a timpului nostru, căruia romanul îi este simbol, chintesență și grimasă. Romanul redă toate fațetele acestui timp și-i acaparează toate posibilitățile de exprimare. E și motivul pentru care-l adoptă atîția care prin firea lor îi erau cu totul străini. În ziua de azi, Descartes ar fi fost, probabil, romancier; Pascal — cu siguranță. Un gen devine universal cînd ademenește spirite ce nu au pentru el nici o predispoziție. Dar ironia vrea ca tocmai aceștia să fie cei care-l sapă, introducînd probleme străine naturii sale, diversificîndu-l, pervertindu-l și încărcîndu-l pînă ce structura de rezistență începe să-i pîrîie. Dacă nu ții la viitorul romanului, trebuie să

jubilezi cînd îi vezi pe filozofi scriind romane. De fiecare dată cînd se strecoară în viața Literelor, o fac pentru a-i exploata confuzia sau ca să-i grăbească ruina.

*

Ca literatura să fie sortită pieirii — este posibil și chiar de dorit. La ce bun farsa întrebărilor, a problemelor și spaimelor noastre? N-ar fi, la urma urmei, preferabil să ne-ndreptăm spre o condiție de roboți? Tristeților individuale, prea apăsătoare, le-ar succeda tristeți de serie, uniforme și ușor de suportat; s-ar termina cu operele profunde sau originale, cu intimitatea și deci cu visele și tainele noastre. Fericire, nefericire — și-ar pierde orice sens, pentru că n-ar avea *de unde* izvorî; fiecare din noi ar fi, în sfîrșit, ideal de perfect și de nul: un *nimeni*. Ajunși la crepuscul, în ultimele zile ale Destinului..., să ne contemplăm zeii în derivă: erau pe măsura noastră, sărmanii. Poate le vom supraviețui, sau poate se vor întoarce pe furiș, împuținați, sub alte măști. Ca să fim drepți, să recunoaștem că, deși s-au așezat între noi și adevăr, acum, că se duc, nu sîntem mai aproape de adevăr decît eram pe vremea cînd ne interziceau să-l privim și să-l înfruntăm. La fel de jalnici ca și ei, continuăm să meșterim ficțiuni și să înlocuim, așa cum se cuvine, o iluzie cu alta: supremele noastre convingeri nu sînt decît minciuni *active*...

Oricum, substanța literaturii se subțiază, iar a romanului, și mai restrînsă, dispare sub ochii noștri. Să fi murit el cu adevărat — sau numai trage să moară? Lipsa de competență mă oprește s-o spun cu hotărîre. După ce-am susținut că-i terminat, mă asaltează remușcările; dar dacă-i totuși viu? Îi las în cazul ăsta pe alții, mai știutori, să stabilească gradul exact al agoniei sale.

ÎN PREAJMA MISTICILOR

Nimic mai supărător decît lucrările ce pun ordine în hățișul de idei al unui spirit care a urmărit orice, numai sistemul nu. La ce bun să atribui o coerență iluzorie ideilor lui Nietzsche, sub pretextul că ele gravitează în jurul unui motiv central? Nietzsche este o sumă de atitudini, și ar însemna să-l coborîm căutînd la el voință de ordine, preocupare pentru unitate. Prizonier al umorilor sale, el le-a înregistrat fluctuațiile. Filozofia lui, meditație asupra capriciilor sale, refuză constantele pe care erudiții vor — împotriva evidenței — să le descopere-n ea.

Obsesia sistemului e la fel de suspectă atunci cînd are ca obiect studiul misticilor. Că Meister Eckhart s-a îngrijit să-și disciplineze gîndirea, asta încă mai merge: nu era el predicator de meserie? O predică, oricît de inspirată, are în ea ceva de *oră de curs*, expune o teză și se silește să-i demonstreze justețea. Dar ce să faci cu un Angelus Silesius, ale cărui distihuri se contrazic copios și n-au decît o temă care le unește: Dumnezeu — prezentat sub atîtea înfățișări, că-ți vine greu s-o recunoști pe cea adevărată? *Călătorul heruvimic**, înșiruire de afirmații ce se exclud reciproc, într-o confuzie luxuriantă, nu

---

* *Der cherubinische Wandermenn.* (*N. t.*)

exprimă decît stările, strict subiective, ale autorului; să încerci să găsești în ele unitatea, sistemul, înseamnă să le distrugi puterea de seducție. Nu atît Dumnezeu îl preocupă pe Angelus Silesius, cît dumnezeul lui personal. Rezultatul? — Un puhoi de deliruri poetice, în fața cărora eruditul ar trebui să dea îndărăt, iar teologul să se îngrozească. Dar nu, nici vorbă de așa ceva. Și unul, și celălalt se străduiesc să-i pună spusele în ordine, să le simplifice, să scoată din ele o idee precisă. Maniaci ai rigorii, ei vor să știe ce gîndea autorul despre veșnicie și despre moarte. Ce gîndea? *Orice.* Erau trăirile lui, personale și absolute. Cît despre Dumnezeul său, niciodată *definitiv*, mereu imperfect și schimbător, misticul îi consemnează momentele și-i tălmăcește devenirea într-o gîndire la fel de imperfectă și schimbătoare. Să nu ne încredem în ceea ce e dat pentru totdeauna, să nu-i urmăm pe cei care pretind că dețin o imagine exactă asupra oricărui lucru. Cine se miră că Angelus Silesius identifică într-un distih moartea cu răul, iar în altul — cu binele, acela nu dă dovadă de probitate și nici de umor. Cum moartea însăși e *devenire* în noi, să-i examinăm etapele, metamorfozele; încătușînd-o într-o formulă, o înghețăm, o sărăcim, o sabotăm.

Misticul nu-și trăiește extazele și nici dezgustul în limitele unei definiții; el vrea să-și astîmpere nu foamea gîndirii, ci pe aceea a simțirii. Iar spre simțire tinde mai mult decît poetul, căci numai ea îl poartă în preajma lui Dumnezeu.

Nu există fiori identici și pe care să-i poți retrăi după plac: aceeași vocabulă acoperă, în fapt, o sumedenie de experiențe divergente. Există mii de percepții ale neantului și un singur cuvînt ca să le exprime: sărăcia limbajului face universul inteligibil... La Angelus Silesius, distanța ce separă un distih de altul e atenuată, dacă nu chiar anulată, de

imaginea familiară a acelorași cuvinte ce revin, de acea sărăcie a limbajului din cauza căreia își pierd individualitatea și suspinele, și spaimele, și extazele. De aceea, misticul își denaturează experiența, exprimînd-o, cam în aceeași măsură în care eruditul îl denaturează — comentîndu-l — pe mistic.

*

Se înșală cel care crede că mistica derivă dintr-o moleșire a instinctelor, dintr-o sevă compromisă. Un Luis de Léon, un Sfînt Ioan al Crucii au încununat o epocă de mari înfăptuiri și au fost cu necesitate contemporanii Conquistei.

N-au fost niște bicisnici; din contră, au luptat pentru credința lor, l-au atacat frontal pe Dumnezeu, au pus stăpînire pe cer. Cultul renunțării, al blîndeții și al pasivității îi apăra împotriva unei tensiuni aproape insuportabile, împotriva acelei isterii *în exces* din care li se trăgea intoleranța, prozelitismul, puterea asupra acestei lumi ca și asupra celeilalte. Pentru a-i intui, închipuiți-vă un Fernando Cortés în mijlocul unei geografii invizibile.

Misticii germani au fost și ei, nu în mai mică măsură, niște cuceritori. Înclinarea lor către erezie, către afirmarea personală, către protest traducea, în plan spiritual, voința de individualizare a unei întregi națiuni. Aceasta a fost semnificația Reformei, care i-a dat Germaniei simțul istoric. În plin Ev Mediu, Eckhart lasă în urmă tradiția și o apucă pe o cale proprie: vitalitatea lui o anunță pe cea a lui Luther. El indică de asemenea direcția pe care o va lua gîndirea germană. Dar ceea ce-i asigură o poziție unică este faptul că, părinte al paradoxului în materie de religie, el a fost primul care a dat relațiilor dintre om și Dumnezeu aspectul unei drame intelectuale. Această tensiune era exact ce-i trebuia unei epoci în

care un întreg popor era în fierbere și în căutare de sine.

Aveau, acești mistici, ceva din firea cavalerilor. Purtînd o armură secretă, neîmblînziți pînă și în pasiunea lor de a se tortura, aveau mîndria geamătului, cunoșteau o demență molipsitoare, incendiară. Suso nu-i cu nimic mai prejos decît cei mai excentrici sihaștri, într-atît a știut să-și diversifice chinurile. Spiritul cavaleresc, deviat înspre atemporal, menține și aici pasiunea pentru aventură. Căci mistica e aventură, o aventură verticală; ea se încumetă înspre înalt și cucerește o altă formă de spațiu. Prin asta se și deosebește de doctrinele decadenței, a căror trăsătură e de-a nu decurge firesc, de a veni *din altă parte*, precum acelea care, din Orient, au fost transplantate la Roma. De aceea, ele nu răspundeau decît setei de marasm a unei civilizații incapabile să zămislească o religie nouă ori să mai creadă în amăgirile mitologiei. La fel se întîmplă cu misticii de astăzi, cu absolutul lor *de import*, pentru uzul nevolnicilor și al dezamăgiților.

Suspin orgolios al creaturii, evlavia nu poate fi despărțită de energie și de vigoare. Port-Royal-ul, în ciuda aparenței sale idilice, a fost expresia unei spiritualități tumultuoase. Atunci a cunoscut Franța ultimul ei moment de interioritate. N-a mai putut, după aceea, să-și regăsească forța și lipsa de măsură decît în laicitate: a făcut Revoluția; după instaurarea unui catolicism edulcorat, e tot ce mai putea să întreprindă. Lepădîndu-se de ispita ereziei, ea devenise stearpă în materie de inspirație religioasă.

Nesupuși prin vocație, neînfrînați în rugăciunile lor, misticii se joacă, *tremurînd*, cu cerul. Biserica i-a coborît la condiția de milogi ai supranaturalului, astfel încît, după o jalnică civilizare, să poată servi de „modele". Știm însă bine că misticii au fost, în

viețile ca și în scrierile lor, adevărate fenomene ale naturii și că nu li se putea întîmpla nenorocire mai mare decît să cadă în mîinile preoților. Datoria noastră este să-i smulgem din mîinile lor: doar cu prețul acesta va putea creștinismul să mai spere la o fărîmă de supraviețuire.

Cînd îi numesc „fenomene ale naturii", nu pretind nicidecum că s-ar fi bucurat de o „sănătate" perfectă. Se știe că erau bolnavi. Dar boala îi îmboldea ca un pinten, ca un stimulent al excesului. Tindeau, prin ea, către un alt gen de vitalitate decît a noastră. Pedro de Alcántara izbutea să nu doarmă mai mult de o oră pe noapte: nu-i asta o dovadă a forței? Și erau cu toții puternici, pentru că-și nimiceau trupul doar pentru a stoarce din el un plus de putere. Îi credem blînzi; nu există ființe mai dure. Ce ne propun? *Virtuțile dezechilibrului*. Avizi de răni de tot soiul, hipnotizați de insolit, au purces la cucerirea singurei ficțiuni ce merită efortul căutării; Dumnezeu le datorează totul: slavă, mister și veșnicie. Ei dau viață inimaginabilului, torturează Nimicul pentru a-l însufleți: ar putea fi blîndețea în stare de așa ceva?

De semn contrar neantului, abstract și fals, al filozofilor, al lor plesnește de plinătate: bucurie extatică dincolo de lume, înnobilare a duratei, anihilare luminoasă dincolo de limitele gîndirii. Ca să te îndumnezeiești, ca să te nimicești spre a te regăsi, ca să te-afunzi în propria-ți lumină — îți trebuie mai multă forță lăuntrică și cutezanță decît toate făpturile noastre la un loc. Extazul — stare-limită a senzației, împlinire *prin surparea conștiinței* — este la îndemîna acelora, doar, ce se aventurează în afara ființei lor, care înlocuiesc iluzia banală pe care își sprijineau existența cu alta, supremă, în care totul e rezolvat, în care totul a rămas în urmă. Acolo, spiritul

e suspendat, reflecția abolită și împreună cu ea, logica haosului. O, de-am putea, asemeni misticilor, să trecem dincolo de certitudini și de impasurile ce decurg din ele, să devenim eroare străfulgerată, divină, dacă-am putea, ca ei, să ajungem la neantul *adevărat*! Cu cîtă artă îl plagiază pe Dumnezeu, îl jefuiesc, îi fură atributele, pe care și le însușesc spre a-l... reface! Nimic nu rezistă nebuniei lor clocotitoare, acelei dezmărginiri a sufletului lor, mereu pe cale să creeze un nou cer, un nou pămînt. Tot ce-ating ei începe să capete ființă. Înțelegînd neajunsul de a vedea și lăsa lucrurile așa cum sînt, și-au dat silința să le denatureze. Viciu de perspectivă, de care se ocupă cu toată seriozitatea. Ei știu că după trecerea pustiitoare a lucidității nu mai rămîne nici urmă de real. *Nimic nu este,* iată punctul lor de plecare, evidența pe care au reușit s-o învingă, s-o facă să dea înapoi, ca să ajungă la afirmația: *totul este*. Atîta timp cît nu vom parcurge și noi drumul ce i-a condus la o atît de surprinzătoare concluzie, nu le vom fi nicicînd pe potrivă.

*

Încă din Evul Mediu, unele spirite, sătule să tot repete aceleași teme, aceleași expresii, aveau să recurgă, spre a-și împrospăta pietatea și a o elibera de terminologia oficială, la paradox, la formula seducătoare, cînd directă, cînd nuanțată. Meister Eckhart, de pildă. Oricît de riguros, oricît de preocupat de coerență ar fi fost, era prea scriitor pentru ca Teologia să nu-l suspecteze: stilul, mai mult decît ideile, l-a onorat cu acuzația de erezie. Cînd cercetăm, în tratatele și predicile sale, propozițiile incriminate, sîntem surprinși de preocuparea pentru o exprimare aleasă; ele dezvăluie latura genială a credinței lui. Ca orice eretic, a păcătuit prin formă. Dușman al limbajului, dogmatismul — religios sau politic

— postulează exprimarea în clișee. Dacă aproape toți misticii s-au gîlcevit cu Biserica, e pentru că aveau prea mult talent; Biserica nu pretinde așa ceva, ci numai ascultare, supunere la *stilul* ei. În numele unui verb sclerozat, a poruncit să se înalțe ruguri. Ca să le evite, ereticul nu avea altă soluție decît să schimbe formulele, să-și exprime părerile în alți termeni, în termeni *consacrați.* Poate că Inchiziția n-ar fi existat niciodată dacă, mărinimos, catolicismul ar fi arătat mai multă toleranță și înțelegere pentru viața limbajului, pentru abaterile, varietatea și inventivitatea lui. Cînd paradoxul e proscris, nu putem evita martiriul decît prin tăcere sau banalitate.

Mai sînt și alte motive ce fac din mistic un eretic. În raporturile lui cu Dumnezeu, el respinge imixtiunea oricărei autorități exterioare, oricît de înalt i-ar fi rangul: abia de-l tolerează pe Isus. Deloc înclinat către compromisuri, sînt unele pe care totuși e nevoit să le accepte — să mormăie rugăciunile recomandate, prescrise, căci nu izbutește întotdeauna să născocească unele noi. Să-i iertăm această slăbiciune. Poate cedează doar pentru a demonstra că e capabil să se coboare la nivelul insului de rînd și să-i folosească limbajul, sau pentru a ne dovedi că nu-i străin de ispita umilinței. Dar știm că această ispită nu-l încearcă prea des, că-i place să inoveze rugîndu-se, că izvodește în genunchi și că acesta-i felul lui de a se rupe de dumnezeul gloatei.

Misticul reînsuflețește și reabilitează credința, o amenință și-o subminează ca un dușman intim, providențial. Fără el, credința s-ar ofili. Înțelegem acum motivul pentru care creștinismul trage să moară și de ce Biserica, lipsită și de apologeți și de detractori, nu mai are pe cine să laude și nici să persecute. Rămasă fără eretici, ar renunța bucuroasă să mai pretindă ascultare dacă, în schimb, ar găsi printre ai

săi un exaltat care, catadicsind s-o atace, s-o ia în serios, i-ar reda o brumă de speranță, vreun motiv de neliniște. Atîția idoli sub acoperișul ei, și nici un iconoclast la orizont! Nici o emulație printre credincioși; printre necredincioși, la fel: nimeni nu mai tînjește după lauri în cursa pentru mîntuire ori damnare...

Un aspect remarcabil: cei mai mari poeți moderni, Shakespeare și Hölderlin, au trecut amîndoi *pe lîngă* creștinism. Dacă ar fi cedat la farmecele lui, l-ar fi transformat într-o mitologie a lor, personală, iar Biserica ar fi avut fericirea să numere în rîndurîle ei doi eretici mai mult. Nu și-au dat osteneala să combată Crucea, și încă mai puțin s-o urce la înălțimea lor; unul nu i-a luat în seamă pe zei, celălalt i-a reînsuflețit pe-ai vechii Elade. Primul s-a ridicat deasupra rugăciunii, al doilea invoca un cer pe care îl știa neputincios și pe care-l iubea așa, revolut; unul este precursorul nepăsării noastre, celălalt al părerilor noastre de rău.

*

Solitarul, în felul lui — un luptător, simte nevoia să-și populeze singurătatea cu vrăjmași reali sau imaginari. Dacă e credincios, o va umple cu demoni, fără să-și facă, de cele mai multe ori, nici o iluzie asupra realității lor. În lipsa lor, existența i-ar fi searbădă: viața lui spirituală ar avea de suferit. Pe drept cuvînt l-a numit Jakob Böhme pe Diavol „bucătarul naturii", fără a cărui artă toate ar fi lipsite de gust. Dumnezeu însuși, acceptînd dintru început necesitatea Vrăjmașului, recunoștea că nu poate renunța să lupte, să atace, să fie — la rîndu-i — atacat.

Cum, cel mai adesea, misticul își inventează adversarii, rezultă că gîndirea lui afirmă existența celorlalți din interes, că trișează: o strategie, nimic mai mult. Gîndirea i se reduce, în ultimă instanță, la o

polemică în care-și este interlocutor: se vrea mulțime, devine mulțime, dacă nu altfel, măcar fabricîndu-și mereu alte chipuri, multiplicîndu-și fețele: se înrudește prin aceasta cu creatorul său, căruia îi continuă cabotinismul.

*

Fenomenul mistic nu cunoaște permanența: înflorește, atinge apogeul, apoi degenerează, sfîrșind în caricatură. Stă mărturie înflorirea religioasă din Spania, Flandra sau Germania. Dacă în artă epigonul izbutește să facă impresie, nimic, în schimb, nu e mai jalnic decît un mistic de mîna a doua, parazit al sublimului, plagiator de extaze. Poți să te joci de-a poezia, poți chiar crea iluzia originalității: e suficient să fi deprins secretele meseriei. Aceste secrete nu înseamnă nimic pentru mistic, a cărui artă nu-i decît *un mijloc*. Nu ține să-l admire oamenii; vrea să fie citit *sub alte zări*, și de aceea se adresează unui public destul de restrîns, destul de greu de mulțumit, care cere de la el mult mai mult decît talent sau geniu. Ce face misticul? Caută ceea ce scapă ori supraviețuiește erodării experiențelor sale: cenușa veșniciei sub freamătul eului. Își uzează simțurile în îmbrățișarea cu nepieritorul — contrar poetului, care și le uzează pe ale sale în contactul cu provizoriul; unul se cufundă aproape trupește în absolut (mistica: *fiziologie a esențelor*), celălalt se delectează la suprafața propriei ființe. Doi sibariți pe trepte diferite. După ce a gustat din aparențe, poetul nu le poate uita savoarea; e un mistic care, neputînd să se înalțe la voluptatea tăcerii, se mărginește la aceea a cuvîntului. Un palavragiu de calitate, un palavragiu *superior*.

*

Citind *Revelațiile* Margaretei Ebner și urmărindu-i crizele, admirabilul infern, sîntem cuprinși de

invidie. Zile întregi nu reușea să-și descleșteze dinții; cînd deschidea în fine gura, era ca să scoată strigăte ce exaltau și făceau să se cutremure mînăstirea. Sau ce să spui de Angela de Foligno? Mai bine s-o ascultăm: „Îmi privesc, în hăul în care mă văd prăbușită, potopul de nelegiuiri și-ncerc zadarnic să le dezvălui, să le aduc în fața lumii; aș vrea să străbat orașe și piețe goală, cu cărnuri putrede atîrnate de gît, și să strig: uitați-vă ce creatură ticăloasă!"

Temperamente sanguine, simțindu-se la fel de bine la limitele decăderii și ale purității, în delirul abjecției și al sublimului, sfinții nu ne acceptă nici felul de a gîndi, nici lașitățile. Să vezi în ei niște reflexivi înseamnă să te înșeli întru totul. Prea neînfrînați, prea sălbatici ca să se poată opri la meditație (care presupune autocontrol și deci un sînge căldicel), dacă aspiră să coboare pînă la temeiul lucrurilor, pornirea ce-i mînă într-acolo numai „reflexivă" nu este. Fără nici o cumpătare, fără nici o urmă de stoicism în gesturi și cuvinte, ei cred că totul le e îngăduit; își plimbă indiscreția prin sufletele pe care le răscolesc, căci tihna îi îngrozește și nu pot să suporte sufletele *ajunse.* Ei înșiși mai curînd s-ar osîndi decît să-și arate îngăduință. S-o ascultăm din nou pe Angela de Foligno: „Chiar dacă toți înțelepții lumii și toți sfinții din rai m-ar copleși cu mîngîierile și făgăduielile lor, și Dumnezeu însuși cu darurile sale, dacă El nu m-ar preschimba pe mine însămi, dacă n-ar săvîrși în adîncul ființei mele un nou miracol, departe de a mă ferici, înțelepții, sfinții și Dumnezeu mi-ar înteți peste poate disperarea, furia, tristețea și orbirea." Oare n-ar trebui, în fața acestor mărturisiri și exigențe, să lichidăm în noi ultimele rămășițe de bun-simț și să ne aruncăm ca o hoardă barbară înspre „tenebrele luminii"? Ci cum să ne încumetăm, priponiți cum sîntem de beteșugul mo-

destiei? Sîngele nostru e prea căldicel, poftele — prea îmblînzite. Ne lipsește puterea să trecem dincolo de noi înșine. Totul în noi e prea cumpătat, pînă și nebunia noastră. Să dărîmi zăgazurile spiritului, să-l zdruncini din temelii, să-i dorești năruirea — izvor al noului! Așa cum este, sufletul nostru dă înapoi în fața nevăzutului și vede numai ce știe deja. Ca să se închidă adevăratei cunoașteri, ar trebui să se dezintegreze, să-și treacă de margini, să cunoască beția nimicirii. Nu am mai fi sortiți ignoranței, dacă am cuteza să ne-nălțăm deasupra certitudinilor noastre, deasupra acestei sfieli care, împiedicîndu-ne să săvîrșim minuni, ne înglodează în noi înșine. De ce nu ne e dată semeția sfinților!...

Dacă veghează nopțile și îi înalță rugi lui Dumnezeu, o fac ca să-i afle taina puterii. Viclene-s rugile acestor rebeli, cărora diavolul le dă adesea tîrcoale! Chiar și acestuia știu să-i dibuie taina, silindu-l să lucreze pentru ei. Știu să fructifice principiul negativ ce sălășluiește într-înșii ca să se-nalțe prin el. Aceia dintre ei care se prăbușesc o fac cu o anume complezență: cad nu ca victime, ci ca asociați ai Diavolului. Izbăviți ori damnați, toți poartă pecetea ne-omenescului și toți refuză să știe de limite în faptele lor. Renunță cumva? Renunțarea lor e deplină. Dar asta nu-i scade și nici nu-i slăbește: din contră, îi face mai puternici decît noi, care păstrăm comorile abandonate de ei. Acești uriași, cu sufletul și trupul fulgerate, ne fac să ne cutremurăm. Privindu-i, ne rușinăm că sîntem oameni și numai atît. Iar dacă, la rîndu-le, ne-aruncă vreo privire, le citim în ochi mila ce le-o inspiră mediocritatea noastră: „Sărmane creaturi ce nu aveți curajul să deveniți unici, să deveniți monștri!" — iată ce par să ne spună. Hotărît lucru, Diavolul îi slujește și nu-i străin de strălucirea aure-

olei lor. Ce umilință pentru noi, ceilalți, care ne-am vîndut sufletele fără să ne alegem cu nimic!

*

Distrugător în slujba vieții, demon aplecat înspre bine, sfîntul este marele dascăl al luptei cu noi înșine. Ca să-și învingă pornirile, cît și din teamă de el însuși, se forțează să fie bun și, crezînd că are semeni pe măsură și datorii față de ei, își impune corvoada care e mila. Suferă și-i place să sufere, dar la capătul suferințelor sale ființele devin în mîinile lui jucării, prezice viitorul, citește gîndurile, îi lecuiește pe bolnavii incurabili, încalcă nepedepsit legile firii. Rugile și neclintirea în fața ispitirilor sînt prețul cu care a plătit această libertate și-această putere. E conștient că plăcerea moleșește, tocește: de i-ar ceda, n-ar mai putea ajunge — și nici măcar năzui — să stăpînească supranaturalul, puterea și darurile i s-ar împuțina: dorințe fără aripi, ambiții fără vlagă. Vrea satisfacții de altă natură, o voluptate, am spune, absolută: aceea de a-l egala pe Dumnezeu. Repulsia lui față de simțuri e calculată, interesată. Le hărțuiește și le respinge, știind prea bine că le va regăsi, transfigurate, în altă parte.

Și cum aspiră să se substituie divinității, știe că nu trebuie să se tocmească la preț: asemenea scop justifică toate mijloacele. Convins că veșnicia e apanajul unui trup șubrezit, va căuta tot felul de betesuguri și va unelti împotriva propriei sănătăți; de la ruina ei își așteaptă mîntuirea și triumful. Dacă s-ar lăsa în seama naturii sale, n-ar supraviețui; nu cade însă niciodată, pentru că știe să-și folosească vitalitatea brutalizată. Prea îndelung înăbușită, aceasta explodează. Iar el devine un infirm de temut, ce asaltează cerul pentru a-l expulza pe uzurpator. Un asemenea privilegiu, rezervat acelora care prin

suferință au ajuns să pătrundă taina Creației, îl cunosc doar epocile în care sănătatea e socotită o năpastă.

*

Orice stare de har izvorăște dintr-o foame cultivată, voită. Sfințenia — har necurmat — e arta de a te lăsa să mori de foame fără... să mori, o sfidare la adresa viscerelor și, am putea spune, o demonstrație a incompatibilității dintre extaz și digestie. O omenire ghiftuită produce sceptici, niciodată sfinți. Absolutul? O chestiune de dietă. Nici „foc interior", nici „flacără" — fără suprimarea cvasitotală a hranei. Ia să ne șicanăm pofta de mîncare: organele iau foc, materia noastră devine jăratic. Oricine mănîncă pe săturate e spiritualicește condamnat.

Mînați de instincte sălbatice, sfinții izbutiseră să și le domine, adică să și le păstreze în ascuns. Știau că mila își extrage forța din dramele fiziologice și că, pentru a se consacra ființelor, trebuiau să intre în luptă cu trupul, să-l corupă, să-l tortureze și să-l supună. Oricare din ei amintește de un agresor care, convertit pe neașteptate la iubire, s-ar strădui mai apoi să se urască. Și au știut să se urască pînă la capăt; cînd însă această ură de sine se epuiza, își găseau libertatea, descătușați de orice constrîngere: asceza le dezvăluise sensul, utilitatea nimicirii, preludiu al purității și al izbăvirii. La rîndul lor, ne vor dezvălui ce chinuri avem de îndurat dacă dorim, și noi, să ne eliberăm.

La orice nivel ni s-ar desfășura viața, ea ne va aparține cu adevărat doar în măsura în care ne străduim să-i sfărîmăm aparențele. Plictisul, disperarea, chiar apatia ne vor veni în ajutor, cu condiția totuși să le trăim integral, pînă în clipa cînd, pe punctul de-a fi îngenuncheați de ele, ne redresăm și le prefacem în unelte ale vitalității noastre. Ce poate

fi mai fertil decît dezastrul — pentru cel care știe să-l dorească? Nu suferința izbăvește, ci *dorința* de a suferi.

*

Isteria Evului Mediu! Cum am putea să rîdem de ea? În chilia ta suspinai sau urlai: ceilalți te venerau... Crizele tale nu te făceau să mergi la psihiatru. De frica lecuirii, le-ntărîtai, iar sănătatea ți-o ascundeai ca pe-o rușine, ca pe un viciu. Boala era refugiul tuturor, remediul suprem. De atunci, discreditată, boicotată, ea își continuă domnia, dar nimeni n-o mai iubește și nici n-o mai caută. Sîntem bolnavi, dar nu mai știm ce să facem cu bolile noastre. Cîte din nebuniile noastre nu vor rămîne pe veci inutile!

Există și alte isterii, nu mai puțin admirabile, cele din care se nășteau imnurile către Soare, către Ființă, către Necunoscut. Auroră a Egiptului, a Greciei, frenezie a mitologiilor, sonorități la întîlnirea dintîi cu elementele! Crepusculari, noi nu mai sîntem în stare să vibrăm la spectacolul originilor: întrebările noastre, în loc să țîșnească în ritmuri, se tîrîie în noroiul conceptelor ori se schimonosesc în rînjetul sistemelor. Unde ne este sensibilitatea imnică, beția începuturilor, unde sînt zorii uimirilor noastre? Să ne aruncăm la picioarele Pythiei, să revenim la vechile transe: filozofie a *momentelor irepetabile* — unica filozofie.

*

Cînd vom înceta să ne reducem viața secretă la Dumnezeu, vom fi capabili de extaze la fel de eficiente ca ale misticilor și vom putea să biruim țărîna fără a mai recurge la cer. Iar dacă totuși ne-ar urmări obsesia unei Alte lumi, am fi în drept să construim, să proiectăm o asemenea lume, una de circumstanță,

măcar spre a ne satisface nevoia de invizibil. Ceea ce contează sînt senzațiile noastre, intensitatea și virtuțile lor, ca și capacitatea noastră de a ne arunca într-o nebunie profană. În necunoscut, vom putea înainta la fel de departe ca sfinții, fără să ne slujim de mijloacele lor. Va fi destul să constrîngem rațiunea la o lungă muțenie. Redați nouă înșine, nimic nu ne va mai împiedica să ajungem la voluptuoasa suprimare a tuturor facultăților noastre. Cel care a întrezărit această stare știe că mișcările noastre își pierd acolo sensul obișnuit: ne înălțăm înspre hăuri, coborîm către cer. Unde sîntem? Întrebare fără obiect: nu mai există loc pentru noi...

FURII ȘI RESEMNĂRI

Destinul cuvintelor

Ca să ne convingem că istoria ideilor nu e decît o perindare de vocabule convertite în tot atîtea absoluturi, e suficient să ne gîndim la momentele importante ale filozofiei ultimului veac.

Cunoaștem triumful „științei" în epoca pozitivismului. Cine se prevala de autoritatea ei putea să bată cîmpii în voie: i se îngăduia orice, de cum punea la bătaie „rigoarea" sau „experiența". Materia și Energia nu au întîrziat să-și facă apariția: prestigiul acestor majuscule n-a durat însă prea mult. Indiscreta, insinuanta Evoluție a început să cîștige teren în dauna lor. Sinonim savant al „progresului", contrafacere optimistă a destinului, ea pretindea să elimine orice mister și să călăuzească mințile: un cult i s-a consacrat de îndată, comparabil cu acela închinat „poporului". Cu toate c-a avut norocul să supraviețuiască epocii sale de glorie, ea nu mai trezește elanuri lirice: cine-o ridică-n slăvi se compromite sau pare demodat.

Spre începutul veacului, încrederea în concepte a fost zdruncinată. Intuiția, cu tot alaiul ei — durată, elan, viață —, avea să profite și să domine cîtăva vreme. Apoi a fost nevoie de ceva mai nou: fu rîndul Existenței. Cuvînt magic, care i-a ațîțat pe specialiști ca și pe diletanți. Se găsise, în sfîrșit, cheia. Nu mai erai un individ: deveniseși un Existent.

Se va găsi cineva să facă un dicționar al cuvintelor pe epoci, un recensămînt al modelor filozofice? Am avea astfel dovada că un sistem se demodează prin terminologie, că totdeauna se uzează prin formă. Cutare gînditor ne-ar mai putea interesa, dar refuzăm să-l recitim pentru că aparatul verbal ce-i exprimă ideile ne-a devenit insuportabil. Împrumuturile din filozofie sînt nefaste literaturii. (Să ne gîndim la anumite fragmente din Novalis compromise de limbajul fichtean.) Doctrinele mor prin ceea ce le asigurase succesul: prin stil. Ca să revină la viață, ar trebui să le gîndim din nou, în propriul nostru jargon, ori să ni le imaginăm înaintea elaborării, în realitatea lor originară și informă.

Printre vocabulele importante, există una a cărei carieră, deosebit de lungă, provoacă reflecții melancolice. E vorba de Suflet. Rămîi uluit cînd te gîndești la starea lui actuală, la jalnicu-i sfîrșit. *Pornise* bine, totuși. Amintiți-vă ce loc îi conferise neoplatonismul: principiu cosmic, provenit din lumea inteligibilă. Toate doctrinele antice impregnate de misticism se sprijineau pe el. Preocupat nu atît să-i definească natura, cît să-i hotărască rolul în viața credincioșilor, creștinismul l-a redus la dimensiuni omenești, făcîndu-l să regrete nespus vremurile cînd îmbrățișa întreaga fire, cînd se bucura de privilegiul de-a fi și realitate copleșitoare, și principiu explicativ. În lumea modernă, a reușit, puțin cîte puțin, să recîștige teren și să-și consolideze pozițiile. Credincioși și necredincioși trebuiau să țină seama de el, să-l cruțe și să-l exploateze în folosul lor; măcar pentru a fi combătut, era citat chiar și în plină vogă a materialismului; iar filozofii, atît de reticenți în ce-l privește, îi rezervau totuși un locșor în sistemele lor.

Cui îi mai pasă astăzi de el? E pomenit doar din greșeală; locul lui e în romanțe: doar melodia îl mai

face suportabil, îi mai ascunde bătrînețea. Vorbirea nu-l mai acceptă: căpătînd prea multe sensuri și slujind la prea multe, s-a ponosit, s-a hîrbuit, s-a degradat. Patronul său, psihologul, tot întorcîndu-l pe-o față și pe alta, avea să-l dea gata. De aceea, singurul ecou pe care-l mai stîrnește în conștiințe este regretul asociat cu amintirea izbînzilor din vremuri apuse pe vecie. Și cînd te gîndești că odinioară înțelepții îl venerau, îl puneau mai presus chiar de zei, îi așterneau universul la picioare!

Viclenia lui Socrate

Dacă ne-ar fi deslușit natura daimonului său, Socrate și-ar fi compromis o bună parte din glorie. Înțeleapta-i precauție a stîrnit o anume curiozitate în privința sa, atît printre cei vechi, cît și printre cei moderni; în plus, a oferit istoricilor filozofiei prilejul să insiste asupra unui caz cu totul străin de preocupările lor. Cazul acesta evocă un altul: pe al lui Pascal. *Daimon, abis* — pentru filozofie, două infirmități incitante sau două piruete... Abisul pomenit, s-o recunoaștem, surprinde mai puțin. Din partea unui spirit în conflict declarat cu rațiunea, nimic mai firesc decît să-l perceapă și să-l revendice; dar era oare la fel de firesc ca inventatorul conceptului, promotorul raționalismului, să-și îngăduie „voci interioare"?

Pentru gînditorul ce rîvnește la gloria posterității, acest gen de echivoc nu încetează să dea roade. Puțin ne pasă de raționalistul consecvent: bănuim ce-i cu el și, știind unde vrea să ajungă, îl lăsăm să-și vadă de sistemul lui. Calculat și inspirat deopotrivă, Socrate a știut să dea contradicțiilor sale exact întorsătura care să ne surprindă și să ne deruteze. Să

fi fost daimonul lui un fenomen pur psihologic sau, dimpotrivă, manifestarea unei realități profunde? Să fi fost de origine divină sau nu corespundea decît unei cerințe morale? Îl auzea de-adevăratelea sau nu era decît o nălucire? Hegel îl consideră un oracol absolut subiectiv, fără nimic exterior; Nietzsche – doar un tertip de comediant.

Cum să crezi că ar putea cineva, o viață întreagă, s-o facă pe omul-care-aude-voci? Susținerea unui asemenea rol ar fi fost, chiar și pentru Socrate, o ispravă dificilă, dacă nu imposibilă. În fond, ce importanță are dacă a fost stăpînit de daimonul său ori dacă s-a servit de el doar ca să-și sprijine afirmațiile? Dacă l-a născocit pe de-a-ntregul, cu siguranță că a fost silit s-o facă, măcar ca să se apere de indiscreția celorlalți. Solitar asaltat din toate părțile, prima lui grijă era să scape de cei din jurul lui, baricadîndu-se în spatele unui mister real sau fictiv. Cum să deosebești un daimon veritabil de unul trucat? O taină — de un simulacru de taină? Cum să știi dacă Socrate bătea cîmpii ori trișa?

Oricum, dacă învățătura lui ne lasă indiferenți, controversa pe care a provocat-o în privința propriei sale persoane continuă să ne tulbure: n-a fost el primul gînditor care-a făcut din sine un *caz*? Și nu cu el începe insolubila problemă a sincerității?

Fața ascunsă a unei grădini

Cînd problema fericirii o pune în umbră pe aceea a cunoașterii, filozofia își neglijează domeniul ca să se consacre unei activități suspecte: se interesează de om... Întrebări pe care n-ar fi găsit de cuviință să și le pună înainte, acum o rețin și ea încearcă să le răspundă cu aerul cel mai serios din lume. „Cum să eviți suferința?" e una din cele ce-o preocupă cu

prioritate. Ajunsă într-o fază de oboseală, tot mai străină de neliniștea impersonală, de setea de cunoaștere, filozofia abandonează speculația și, adevărurilor tulburătoare, ea le opune pe cele care consolează.

Iată ce fel de adevăruri aștepta de la Epicur o Grecie șubrezită și înrobită, gata să adopte prima formulă în stare să-i aducă tihna și-un leac împotriva neliniștii. Epicur a fost pentru epoca sa ceea ce psihanalistul e pentru a noastră: nu denunța și el, în felul lui, „angoasa în civilizație"? (În toate epocile tulburi și rafinate, cîte un Freud încearcă să ne ușureze sufletele.) Cu Epicur, mai mult decît cu Socrate, filozofia s-a angajat pe calea terapeuticii. Să vindece, dar mai ales să se vindece pe sine — iată ambiția lui; deși a vrut să-i elibereze pe oameni de spaima morții și de-a zeilor, el însuși le resimțea pe amîndouă. Ataraxia din care-și făcea un titlu de glorie nu era defel starea lui obișnuită: „sensibilitatea" sa era notorie. Cît despre disprețul față de științe, care i-a fost reproșat mai tîrziu, știm că adesea e o reacție a „sufletelor rănite". Acest teoretician al fericirii era un bolnav: vomita, se pare, de două ori pe zi. Ce mizerii trebuie să fi îndurat, ca să urască într-atîta „tulburările sufletești"! Puțina seninătate pe care-a izbutit s-o afle, o rezerva, desigur, discipolilor săi; recunoscători și naivi, aceștia i-au creat renumele de înțelept. Cum iluziile noastre sînt mult mai puțin eficiente decît ale contemporanilor lui, întrezărim cu ușurință fața ascunsă a Grădinii sale...

Sfîntul Pavel

Nicicînd nu vom putea să-i reproșăm îndeajuns că a făcut din creștinism o religie lipsită de eleganță,

împănînd-o cu cele mai detestabile tradiții ale Vechiului Testament: intoleranța, brutalitatea, provincialismul. Cu cîtă indiscreție se bagă-n treburi care nu-l privesc, la care nu se pricepe deloc! Considerațiile lui asupra virginității, abstinenței și căsătoriei sînt pur și simplu dezgustătoare! Vinovat de prejudecățile noastre în religie și morală, el a fixat canoanele stupidității și a înmulțit restricțiile ce încă ne paralizează instinctele.

Nu are nici lirismul, nici accentul elegiac și cosmic al vechilor profeți, ci numai spiritul sectar și tot ce era la ei prost gust, vorbărie, trăncăneală pentru uzul vulgului. Moravurile îl interesează în cel mai înalt grad. De cum începe să vorbească despre ele, îl vezi fremătînd de răutate. Obsedat de cetate, de cea pe care vrea s-o distrugă, ca și de cea pe care vrea s-o zidească, mai puțin îl interesează raporturile dintre om și Dumnezeu și mai mult acelea dintre oameni. Cercetați cu atenție faimoasele Epistole: nu veți găsi în ele nici un moment de oboseală și delicatețe, de reculegere și noblețe; totul e furie, pripeală, isterie de joasă speță, lipsă de înțelegere pentru cunoaștere, pentru singurătatea cunoașterii. Intermediari peste tot, legături de rudenie, un spirit de familie: Tatăl, Mama, Fiul, îngerii, sfinții; nici urmă de intelectualitate, nici un concept definit, nimeni care să vrea *să-nțeleagă*. Păcate, recompense, contabilitate a viciilor și a virtuților. O religie fără întrebări: desfrîu de antropomorfism. Dumnezeul pe care ni-l propune mă face să roșesc; a-l discredita constituie o datorie: oricum, acolo unde-a ajuns, e pierdut.

Nici Lao-zi, nici Buddha nu invocă o Ființă identificabilă; disprețuind manevrele credinței, ei ne invită să meditām, iar pentru ca această meditație să nu se învîrtă-n gol, îi fixează un capăt: Tao sau Nirvana. Aveau o altă idee despre om.

Dar cum să medităm cînd sîntem siliți să raportăm totul la un individ... suprem? Cu psalmi, cu rugăciuni, nu căutăm și nu descoperim nimic. Personificăm divinitatea și o implorăm numai din lene. Grecii s-au ridicat la filozofie cînd zeii li s-au părut insuficienți; conceptul începe acolo unde sfîrșește Olimpul. A gîndi înseamnă a înceta să venerezi, înseamnă să te răzvrătești împotriva misterului și să-i proclami falimentul.

*

Adoptînd o doctrină ce-i este străină, convertitul își închipuie că a făcut un pas spre el însuși, cînd de fapt nu face decît să-și escamoteze problemele. Pentru a scăpa de nesiguranță — sentimentul său dominant —, el se oferă primei cauze pe care întîmplarea i-o scoate în cale. De cum a intrat în posesia „adevărului", se va răzbuna pe ceilalți pentru fostele lui îndoieli, pentru fostele-i spaime. Așa s-a întîmplat și în cazul convertitului–tip, al Sfîntului Pavel. Aerele lui grandilocvente ascundeau cu greu o anxietate pe care nu a biruit-o oricît s-a străduit.

Ca orice neofit, și el credea că prin credința cea nouă avea să-și schimbe firea și să-și învingă șovăielile, despre care se ferea să-și informeze corespondenții și auditoriul. Jocul lui nu ne mai înșală. Dar multe minți s-au lăsat amăgite, într-o epocă în care, ce-i drept, se căuta „adevărul", iar *cazurile* nu interesau pe nimeni. Dacă Atena l-a primit cu răceală pe apostolul nostru, respingîndu-i elucubrațiile, e pentru că acolo încă se *discuta,* iar scepticismul, departe de a depune armele, nu încetase să-și apere pozițiile. Balivernele creștine nu puteau prinde acolo; în schimb, aveau să farmece Corintul, oraș al drojdiei umane, refractar la dialectică.

Gloatei îi place să fie copleșită cu ocări și amenințări, cu revelații, cu discursuri zgomotoase: îi

plac zurbagiii. Unul dintre ei a fost Sfîntul Pavel, cel mai inspirat, cel mai înzestrat, cel mai viclean din toată Antichitatea. A făcut o hărmălaie ale cărei ecouri se mai aud și astăzi. Știa să se cocoațe pe scenele de bîlci și să-și verse de-acolo veninul. Nu el a introdus un ton de iarmaroc în lumea greco-romană? Înțelepții vremii recomandau tăcerea, resemnarea, renunțarea — toate irealizabile; mai dibaci, el a momit cu rețetele lui, izbăvitoare pentru canalii și demoralizante pentru cei *delicați*. Revanșa lui asupra Atenei a fost absolută. De-ar fi cunoscut succesul acolo, poate că ura lui s-ar mai fi îmblînzit. N-a existat eșec cu urmări mai cumplite. Iar dacă sîntem niște păgîni mutilați, cu privirile goale, crucificați, păgîni trecuți printr-o vulgaritate deplină, de neșters, veche de două mii de ani, o datorăm acestui eșec.

*

Un evreu neevreu, un evreu pervertit, o iudă. De aici impresia de nesinceritate din chemările, îndemnurile, dezlănțuirile lui. E un tip dubios: se-arată prea *convins*. Nu știi de unde să-l apuci, cum să-l definești; așezat la o răscruce a istoriei, a trebuit să suporte tot felul de influențe. După ce-a șovăit neștiind pe ce cale s-o apuce, a sfîrșit prin a alege una, cea *bună*. Cei din soiul lui merg la sigur: obsedați de gloria postumă, de ecoul pe care-l vor naște faptele lor, dacă se jertfesc pentru-o cauză, o fac în chip de victime *eficace*.

Cînd nu mai știu cui să-i caut pricină, deschid Epistolele și am răspunsul pe dată. Iacătă-l, omul meu. Mă fascinează, mă face să mă cutremur. Ca să-l pot urî *de aproape*, ca pe un contemporan, dau la o parte douăzeci de veacuri și-l urmez în turneele sale; succesele lui mă deprimă, caznele la care e pus

îmi bucură inima. Frenezia pe care mi-o transmite o întorc contra lui; Imperiul, vai, n-a procedat la fel.

O civilizație putredă pactizează cu boala sa, iubește virusul care o roade, nu se mai respectă, îl lasă pe un Sfînt Pavel să umble în voie... Și chiar prin asta se recunoaște învinsă, măcinată dinăuntru, terminată. Duhoarea de hoit îi atrage și-i întărîtă pe apostoli, gropari hrăpăreți și limbuți.

O lume de splendoare și lumină a cedat în fața agresivității acestor „dușmani ai Muzelor", a acestor turbați care, și astăzi, ne inspiră o panică amestecată cu silă. Lumea păgînă i-a tratat cu ironie, armă inofensivă, prea nobilă ca să supună o hoardă refractară la nuanțe. Rafinatul care raționează nu se poate măsura cu necioplitul care se roagă. Încremenit în înălțimea disprețului și a surîsului, el se va prăbuși la primul asalt, căci dinamismul, privilegiu al drojdiei, vine întotdeauna de jos.

Grozăviile antice erau de o mie de ori preferabile grozăviilor creștine. Acele creiere înfierbîntate, acele suflete muncite de remușcări absurde, acei barbari ridicați împotriva visului de blîndețe al unei societăți tîrzii aveau să tortureze conștiințele pentru a le preface în „suflete". Cel mai competent dintre ei a făcut-o cu o perversitate care la început a scîrbit spiritele, dar care, mai apoi, avea să le marcheze, să le zdruncine, să și le asocieze la o lucrare monstruoasă.

Crepusculul greco-roman merita totuși un alt adversar, o altă speranță, o altă religie. Cum să mai crezi fie și-n cel mai neînsemnat pas înainte, cînd te gîndești că istorioarele creștine au putut sufoca atît de lesne stoicismul! Dacă acesta reușea să se răspîndească, să cucerească lumea, omul ar fi *izbîndit* — sau aproape. Resemnarea, devenită obligatorie, ne-ar fi învățat să ne suportăm nenorocirile cu demnitate,

să ne înăbușim glasurile, să ne privim, impasibili, neantul. Ar fi dispărut cumva poezia din obiceiurile noastre? La naiba cu poezia! Am fi dobîndit, în schimb, puterea de a primi fără murmur loviturile soartei. Să nu acuzi pe nimeni, să nu plătești tribut nici tristeții, nici bucuriei și nici regretului, să-ți reduci raporturile cu universul la un joc armonios de înfrîngeri, să trăiești ca un osîndit împăcat, să nu implori divinitatea, ci să-i dai mai curînd un avertisment... N-a fost să fie. Împresurat din toate părțile, stoicismul, fidel principiilor sale, a avut eleganța să moară fără zvîrcoliri. O religie se instalează pe ruinele unei înțelepciuni: tertipurile primeia nu se potrivesc defel celeilalte. Întotdeauna omul va prefera să deznădăjduiască în genunchi decît în picioare. Mîntuirea? Tînjim la ea din lașitate și oboseală, din neputința de-a ne înălța la disperare și de-a ne face din ea o mîndrie. Se dezonorează oricine moare privegheat de speranțele ce l-au ținut în viață. N-au decît să se tîrască spre „ideal" și să se-mpotmolească acolo mulțimile și cei ce le-mbată cu vorbe! Singurătatea, mai mult decît un dat, e o misiune: să te înalți la ea și s-o asumi înseamnă să renunți la sprijinul josniciei care asigură izbînda oricărei făptuiri, religioasă sau de altă natură. Recapitulați istoria ideilor, faptelor, atitudinilor: veți vedea că *viitorul* a fost mereu complicele gloatei. Nu poți să predici în numele lui Marc Aureliu: cum nu se adresa decît sieși, n-a avut nici discipoli, nici sectanți; în schimb, nu contenește zidirea de temple în care se citează pînă la saturație anumite Epistole. Cîtă vreme va fi astfel, n-am să încetez să-l hărțuiesc pe cel care-a știut cu-atîta viclenie să ne trezească interesul pentru frămîntările lui.

Să ai credință nu înseamnă totul; la fel de important e s-o înduri ca pe-un blestem, să vezi în Dumnezeu un dușman, un călău, un monstru, și totuși să-l iubești cu o dragoste în care să pui întreaga cruzime de care ești în stare, la care visezi... Biserica a făcut din El o ființă insignifiantă, degenerată, binevoitoare; Luther protestează: Dumnezeu, susține el, nu e nici „nătărăul", nici „Spiritul blajin" și nici „consortul înșelat" ce ni se propune spre venerare, ci un „foc mistuitor", un pătimaș „mai înspăimîntător decît diavolul" și care se desfată chinuindu-ne. Nu c-ar nutri pentru El un respect sfiicios. La nevoie, îl ia la rost și-l tratează de la egal la egal: „Dacă Dumnezeu nu mă ocrotește și nu-mi salvează onoarea, a lui va fi rușinea." Știe să îngenuncheze, să se smerească, la fel cum știe să fie și semeț, să implore pe un ton de provocare, să treacă de la suspin la mustrare, să se roage *polemizînd*. În ochii lui, ca să adori sau să blestemi e bun orice cuvînt, chiar și cel mai vulgar. Chemîndu-l la ordine pe Dumnezeu, a dat un nou sens umilinței, din care a făcut monedă de schimb între mizeriile creatorului și ale creaturii. Gata cu evlavia, gata cu neliniștile lipsite de bărbăție! Un minimum de agresivitate întărește credința: Dumnezeu nu-și apleacă urechea la rugile duioase; vrea să fie somat, hărțuit, îi plac — între el și ai lui — acele gîlcevi pe care Biserica se străduiește să le aplaneze. Atentă la *ținuta* credincioșilor, ea îi rupe de Cer, care reacționează doar la blesteme, la înjurături, la strigătele pornite din rărunchi, la expresiile ce sfidează cenzura teologiei și a bunului-simț, ba chiar pe aceea a... rațiunii.

Cît prețuiește această rațiune — nu-i întrebați pe filozofi, a căror meserie este s-o cruțe, s-o apere. Ca

să-i pătrundeți taina, adresați-vă acelora care au cunoscut-o pe socoteala și în carnea lor. Luther nu a numit-o tîrfă din simplă întîmplare. Rațiunea e tîrfă atît prin natura, cît și prin purtările ei. Din ce trăiește, dacă nu din înșelăciune, nestatornicie și nerușinare? Cum nu se leagă de nimic, cum *nu este* nimic, ea se dă tuturor și toți pot s-o invoce în sprijinul lor: cei drepți și cei nedrepți, martirii și tiranii. Nu e cauză pe care s-o refuze: pune totul pe același plan, fără rețineri, fără slăbiciuni și fără nici o preferință; primul venit îi obține favorurile. Numai naivii o proclamă bunul nostru cel mai de preț. Luther a demascat-o. E drept că nu oricui îi este dat să fie vizitat de Diavol.

*

Există spirite ce se aruncă în ispită, care trăiesc la sînul Celui Viclean și fug de el doar ca să-l regăsească mai aproape... „Îl purtam, spune Luther, atîrnat de gît", „s-a culcat în patul meu, alături de mine, mai des decît femeia mea". Și a sfîrșit prin a se întreba „dacă diavolul nu e cumva Dumnezeu".

Departe de-a fi un liman liniștit, credința lui era un naufragiu voit, căutat, o primejdie ce-l măgulea și-l ridica în propriii săi ochi. Neprihănită, o religie ar rămîne sterilă: profund și puternic în ea nu e divinul, ci demonicul. S-o lipsești de societatea Diavolului înseamnă s-o faci anemică și searbădă, s-o degradezi. Ca să crezi în realitatea mîntuirii, trebuie să crezi mai întîi în aceea a căderii în păcat: la temelia oricărei religii stă perceperea iadului — materie primă a credinței; cerul vine doar *pe urmă*, ca antidot și consolare: un lux, un prisos, un accident impus de gustul nostru pentru echilibru și simetrie. Doar Diavolul e *necesar*. Religia ce se lipsește de el își pierde vigoarea, se șubrezește, devine cucernicie prolixă, în care toți își dau cu părerea. Cine caută cu

orice preț mîntuirea nu va face nicicînd o mare carieră religioasă.

E meritul Reformei de a fi tulburat somnul conștiințelor, de a fi refuzat narcoticele Romei și de a fi opus imaginii unui Dumnezeu cumsecade și a unui Satan oarecare pe aceea a unei divinități echivoce și-a unui diavol atotputernic. Ideea Predestinării — Luther o știa — e o idee imorală. Motiv în plus, pentru el, ca s-o susțină și s-o promoveze. Misiunea lui era să rănească și să scandalizeze conștiințele, să le adîncească suferințele, să le pună în fața unor speranțe irealizabile; într-un cuvînt, *să micșoreze numărul celor aleși*. A fost cinstit și a recunoscut că, pe alocuri, a cedat sugestiilor Vrăjmașului. Așa se explică curajul lui de a osîndi majoritatea credincioșilor. Voia să deruteze? Cu siguranță. Cinismul profeților ne reconciliază cu doctrinele și chiar cu victimele lor...

*

N-a prea avut darul speranței; cu toate astea, Luther apare ca un eliberator: e strămoșul direct a numeroase mișcări de emancipare. Proclamînd suveranitatea absolută a lui Dumnezeu, n-a urmărit decît să umilească mai eficient oricare altă formă de autoritate. „Să fii cîrmuitor — spune el — fără să fii tîlhar, e un lucru aproape imposibil." Preceptele răzvrătirii sînt frumoase; și mai frumoase sînt cele ale ereziei. Lui Luther i se datorează faptul că Europa se definește printr-o succesiune de schisme, că gloria ei se reduce la o înșiruire de heterodoxii. Străbun al multor înnoitori, a avut totuși față de ei avantajul de a nu cădea în optimism, viciu care dezonorează revoluțiile. Mai apropiat decît noi de izvoarele Păcatului, el nu putea să nu știe că a-l elibera pe om nu înseamnă numaidecît a-l mîntui.

Indecis între Evul Mediu și Renaștere, sfîșiat între convingeri și porniri contradictorii, acest Rabelais al angoasei era mai nimerit decît oricine să învioreze un creștinism pe cale să se veștejească, să se decoloreze. Doar el știa ce trebuie făcut ca să-l întunece. Evlavia lui era *neagră*. Chiar și aceea a lui Pascal ori Kierkegaard pălește pe lîngă a lui: primul este prea scriitor, al doilea, prea filozof. El însă, întărit de nevroza lui țărănească, posedă instinctul necesar ca să se-nfrunte cu forțele Binelui și ale Răului deopotrivă. Familiară, savuroasă, grosolănia lui nu ne șochează niciodată. Nimica fals la el, nimic din apostolul clasic: nici ură erudită, nici vehemență studiată. Naturalețea spaimelor sale e străbătută de-o notă de umor: e ceea ce le lipsea cu deosebire promotorilor Crucii. Luther? — Un Sfînt Pavel umanizat.

Origini

După ce ne-am asumat nesomnul sevei și al sîngelui, spaima ce străbate însuflețitul, oare n-ar trebui să revenim la toropeala și la ne-cunoașterea celei mai vechi dintre singurătățile noastre? Și în timp ce ne cheamă o lume anterioară vegherilor, să pizmuim nepăsarea, apoplexia perfectă a mineralului, ferit de încercările care-i pîndesc pe cei vii, cu toții osîndiți să aibă un suflet. Sigură de ea, piatra nu cere nimic, pe cînd arborele, implorare mută, și animalul, chemare sfîșietoare, se chinuie dincoace de cuvînt. Ere de tăcere și strigăt așteaptă zadarnic să le eliberăm, să le fim interpreți; dezertori ai verbului, noi nu mai aspirăm decît la domnia nediferențiatului, la întunericul și la beția de dinaintea dezlănțuirii luminii, la extazul neîntrerupt în sînul tenebrelor originare,

ale căror urme ni-e dat să le regăsim, din cînd în cînd, în străfundul ascuns al ființei noastre ori la periferia lui Dumnezeu.

Dincolo de self-pity

Să nu-l luați drept un învins pe cel ce se înduioșează de sine: mai are-n el destulă energie ca să se apere de primejdiile ce-l pasc. Văicărească-se, dar! E felul lui de a-și masca vitalitatea. Se manifestă cum poate: sub lacrimi, clocește adesea intenții agresive.

Și, tot așa, să nu-i luați cinismul sau lirismul drept semne ale slăbiciunii; sînt amîndouă emanația unei forțe latente, a unei capacități de expansiune sau de refuz. După împrejurări, se folosește de cea care-i convine: e bine înarmat. La urma urmelor, nu-i sînt străine mîngîierile unei existențe fără orizont, satisfăcută de eșecurile ei, mîndră să le încununeze cu o înfrîngere. Lăsați-l deci cu fericirea lui. Aplecați-vă-n schimb asupra celui ce nu mai poate să se înduioșeze de sine, care-și refuză mizeriile, le exilează departe de natura sa, își interzice să vorbească de ele. Renunțînd la avantajele tînguirii și grimasei, el încetează să mai comunice cu propria-i viață, pe care o transformă în obiect. Chiar și durerile survin departe de eul său, iar dacă totuși le înregistrează e pentru a le declasa, pentru a le transforma în obiecte, pentru a le abandona materiei. Nimeni, nici chiar el însuși, nu știe ce i-ar mai putea trezi o reacție. Înțelepții, descumpăniți, își întorc fața de la el; poate doar nebunii l-ar compătimi sau pizmui, dacă-ar putea pricepe că, fără să-și piardă mințile, a mers cu mult mai departe decît ei.

Refuzînd orice soluție, orice încercare de a închide cercul cunoașterii, înverșunîndu-se împotriva definitivului, credinciosul nu vrea, de fapt, decît să se pedepsească pentru a fi cedat ispitei mîntuirii. Și atunci inventează păcatul ori se apleacă asupra „tenebrelor" sale, care, prea eficiente ca să fie doar o născocire, pun stăpînire pe credința lui, o zdruncină și fac din ea un eșec întru Lumină.

Nu rezist tentației de a citi gînditori religioși: mă tăvălesc în spaimele lor, mă hrănesc cu ele. Ale lui Pascal mă desfată — și mă minunez să constat cît de contemporan ne este. Romantismul n-a făcut decît să-i dilueze temele: Senancourt e un Pascal dezlînat, Chateaubriand — un Pascal sforăitor. Printre motivele psihologiei recente, puține sînt pe care să nu le fi atins, măcar în treacăt, sau presimțit. Dar a făcut mai mult decît atît: înțesînd religia cu îndoieli, făcînd din ea o formă de stupoare deliberată, a reabilitat-o în ochii necredinciosului. Ambițios, cu porniri contradictorii, indiscret în felul lui, acest bîrfitor al cerului și iadului îi pizmuia desigur pe sfinți, umilit să se știe mai prejos decît ei și să nu poată pune în balanță, de partea sa, decît o credință sfîșiată: sfîșiere fertilă, în lipsa căreia n-ar fi lăsat decît cîteva serbede *Fioretti* sau o adormitoare *Introduction à la vie dévote.*

Plictisul, care-l interesa ceva mai mult decît harul, îl obsedează; din el va face însăși substanța noastră, „veninul" spiritului nostru, principiul ce sălășluiește „în adîncul sufletului". Se va pretinde că doar simula plictiseala? Nimic mai fals; putem să simulăm milostenia sau credința, să practicăm rugăciunea dintr-o convingere intelectuală (e cazul lui Pascal), să

ne împreunăm mîinile și să luăm o atitudine de circumstanță (cum recomandă și el); dar nici o practică, nici o tradiție, nici un procedeu nu ne pregătește pentru plictis; nici o doctrină nu-l recomandă, nici o credință nu-l iartă. E un sentiment osîndit. Pascal răspundea la chemările lui pentru că îl găsea în sine, și poate că-i iubea „veninul". Plictisul îl obsedează, la fel ca și „gloria", despre care ne vorbește cu atîta pătrundere, încît e greu să crezi că era pentru el doar un pretext ca să ne înfiereze vanitatea. Descrie nevoia noastră de glorie și o analizează în amănunțime; minuție suspectă și grăitoare: obsesia gloriei ascunde adesea lucrarea plictisului...

Impur ca orice moralist, preocupat să ne țintuiască de caznele și, parcă, de plăgile noastre, Pascal ne-a învățat să ne urîm, să savurăm chinul repulsiei față de propria persoană; dacă puroiul ne otrăvește conștiințele, dacă nu sîntem decît niște ciumați în extaz, zeloși ai propriei putreziciuni, de vină este el.

Eliberat de tirania cărnii și senzual totodată, cînd se interesează de nimicnicia noastră îl simțim fremătînd de plăcere; neantul nostru îl îmbată; vibrînd la tot ce ne nimicește, jubilînd la contrastul dintre infinit și infim, participă ca expert la spectacolul corupției omenești: oare nu el a deschis cale artei de a ne decanta, din nenorocirile noastre, substanța bucuriilor?

Voluptate a urii de sine: voluptate a abisului! Să nu-l mai plîngem pe cel ce deslușea în preajmă-i un abis: era pentru el un izvor de desfătare, măcar că, de ochii lumii, făcea pe înspăimîntatul. Chiar și marile spirite mint cînd e vorba să-și mărturisească plăcerile: iscodirea genunii e una din ele. Ca s-o recunoaștem fără a roși, a trebuit să așteptăm nerușinarea timpurilor din urmă și curiozitatea pe care-o

încercăm cu toții față de propriile noastre secrete. Astfel, sondajele în „străfundul sufletului" aveau să ne conducă la descoperirea Inconștientului, ultimă versiune a „tenebrelor" pascaliene.

Întîiul pas spre izbăvire

Ca să trăiești o experiență fundamentală, ca să te eliberezi de aparențe, nu trebuie să-ți bați capul prea mult; oricine poate să vorbească despre Dumnezeu, oricine poate căpăta un lustru metafizic. Lecturile, discuțiile, trîndăvia — la asta te duc. Pe toate drumurile — falși neliniștiți, căci totul se învață, chiar și neliniștea.

Există însă și neliniștiți adevărați, neliniștiți din fire. Pe cel din această categorie îl veți recunoaște după reacția pe care-o are în fața cuvintelor. Le simte neputința? Falimentul cuvintelor îl face să sufere mai întîi, apoi să jubileze? Vă găsiți, fără nici o îndoială, în prezența unui spirit izbăvit sau pe cale să fie. Sîntem legați de lucruri prin cuvinte, deci nu ne putem rupe de lucruri fără să ne rupem mai întîi de cuvinte. Cel care se bizuie pe ele, chiar de-ar stăpîni înțelepciunea lumii, tot rob rămîne și neștiutor. Face, în schimb, un pas spre izbăvire cel care le înfruntă sau le întoarce spatele cu silă. Această aversiune nu se învață și nici nu se transmite: se plămădește în străfundul nostru. Mai aproape de adevărata cunoaștere, mai „izbăvit" va fi un biet nebun care, prin jocul dereglărilor lui, ajunge s-o simtă, decît un filozof inapt s-o intuiască. Asta pentru că filozofia, departe de a elimina esențialul, îl asumă și se complace în el: nu încearcă oare, prin toate eforturile

ei, să ne împiedice să observăm dubla nulitate a cuvîntului și-a lumii?

Limbajul ironiei

Chiar dac-am fi la un pas de paradis, ironia izbutește să ne îndepărteze de el. „Ce prostii, ideile voastre despre o fericire imemorială sau viitoare, ne spune ea. Lecuiți-vă de dorurile voastre, de obsesia puerilă a începutului și sfîrșitului veacurilor. Veșnicia, durată moartă, îi preocupă doar pe nevolnici. Lăsați-vă în seama clipei, lăsați-o să vă soarbă visurile."

Ne îndreptăm privirile înspre cunoaștere? Ironia îi dezvăluie zădărnicia și ridicolul: „La ce bun să degradezi lucrurile transformîndu-le în probleme? Cunoștințele voastre se anulează între ele, așa încît ultima dobîndită nu valorează mai mult decît prima. Prinși în iluzia lui *déjà su*, singura voastră materie este aceea a vorbelor: gîndirea este incompatibilă cu ființa."

Iar cînd, fascinați, ne gîndim la călugărul hindus, vreme de nouă ani împietrit în meditație cu fața la zid, ea intervine iarăși, ca să ne spună că, după atîta chin, acela a descoperit neantul de la care pornise! „Vedeți, ne zice ea, cît sînt de comice pățaniile spiritului. Mai curînd întoarceți-i spatele și ocupați-vă de aparențe. Numai feriți-vă să căutați în spatele lor nu știu ce miez, nu știu ce taină: nimic nu are nici miez și nici taină. Feriți-vă să scormoniți iluzia, să atentați la unica realitate ce există."

Vorbindu-ne astfel, ironia ne deprinde cu acest limbaj, nu fără a compromite și experiențele noastre

metafizice, și modelele ce ne îndemnau să le-ncercăm. Iar dacă vine s-o susțină și umorul, ea ne exclude pe veci din acel viitor *în afara timpului* care e absolutul.

Cruzimea — un lux

În doze normale, frica, indispensabilă acțiunii și gîndirii, ne stimulează simțurile și spiritul; în lipsa ei, nu există act de curaj și nici măcar de lașitate..., în lipsa ei, pur și simplu, nu există act. Cînd însă, nemăsurată, ne împresoară și ne cotropește, ea se metamorfozează în principiu nociv, în cruzime. Cel care tremură visează să-i facă și pe ceilalți să tremure, cine trăiește în spaimă sfîrșește în ferocitate. Așa s-a întîmplat cu împărații romani. Cum presimțeau, cum simțeau că vor muri asasinați, se consolau măcelărind... Descoperirea unui prim complot trezea și dezlănțuia monstrul din ei. Iar ca să-și uite frica se închideau în reduta cruzimii.

Noi însă, muritorii de rînd, nu ne permitem luxul să fim cruzi cu alții, astfel încît ne exercităm și ne alinăm spaimele pe noi înșine, pe carnea și pe spiritul nostru. Tiranul din noi freamătă; simte nevoia să facă ceva, să se descarce de furia lui, să se răzbune; și se răzbună pe noi. Așa o cere modestia condiției noastre. Asaltați de spaime, nu puțini dintre noi amintesc de un Nero care, în lipsa unui imperiu, dispune doar de propria-i conștiință — ca s-o hărțuiască și s-o tortureze.

Analiza surîsului

Ca să știi dacă pe cineva îl paște sau nu nebunia, ajunge să-i observi *surîsul*. Îți lasă o impresie ne-

plăcută, te neliniștește? Poți atunci, fără teamă, să faci pe psihiatrul.

Este suspect surîsul ce pare să nu aparțină celui care surîde, ce parcă ar veni de-aiurea, de la *altcineva*; și chiar vine de la altcineva, de la dementul care așteaptă, se pregătește și se organizează înainte de-a se manifesta.

Lumină fugară izvorîtă dinlăuntrul nostru, surîsul firesc durează cît e firesc să dureze, fără să se prelungească dincolo de prilejul sau pretextul ce l-au iscat. Nu întîrzie pe chipurile noastre, de-abia îl observăm: e strict legat de o situație dată, se topește instantaneu. Celălalt, surîsul suspect, supraviețuiește evenimentului ce i-a dat naștere, întîrzie, se perpetuează, nu știe să se risipească. La început ne atrage atenția, ne face curioși, apoi ne stingherește, ne tulbură și ne obsedează. Zadarnic încercăm să nu-l luăm în seamă ori să-l respingem: ne privește și îl privim. Să-l ocolești, să te aperi de forța lui de insinuare? Nu-i chip. Senzația de rău nedefinit ia proporții, se adîncește, se preschimbă în teamă. Iar el, neputînd să se isprăvească, se revarsă parcă desprins și independent de interlocutorul nostru: surîs în sine, surîs înfricoșător, mască ce ar putea ascunde oricare chip: al nostru, de pildă.

Gogol

Anumite mărturii, rare, ce-i drept, ni-l înfățișează ca pe un sfînt; altele, mai frecvente, ca pe-o fantomă. „Îmi dădea atît de puțin impresia unei ființe vii, scria Aksakov la o zi după moartea lui Gogol, încît eu, care mă tem de cadavre și nu le pot privi, în fața trupului său n-am avut nicidecum acest simțămînt."

Chinuit de un frig de care nu poate scăpa, Gogol repetă întruna: „Tremur, tremur, tremur." Aleargă

dintr-o țară într-alta, consultă doctori, trece din clinică-n clinică: de frigul lăuntric nu te lecuiește nici un climat. Nu i se cunoaște nici o relație amoroasă. Biografii săi vorbesc deschis de impotență. Nu e cusur care să izoleze mai mult. Impotentul dispune de o forță lăuntrică ce-l singularizează, îl face inaccesibil și, în chip paradoxal, primejdios: provoacă frică. Animal desprins de animalitate, bărbat fără neam, viață abandonată de instinct, el se înalță prin tot ce a pierdut: e victima preferată a spiritului. Ne-am putea imagina un șobolan impotent? Rozătoarele realizează de minune actul cu pricina. Nu același lucru se poate afirma despre oameni: cu cît sînt mai excepționali, cu atît se agravează la ei această slăbiciune majoră ce-i smulge din lanțul ființelor. Orice activitate le este îngăduită, mai puțin aceea ce ne înrudește cu ansamblul zoologiei. Sexualitatea ne egalizează; mai mult: ne răpește misterul... Ea este aceea care, în mai mare măsură decît orice altă nevoie și activitate, ne pune pe picior de egalitate cu semenii noștri: cu cît o practicăm mai asiduu, cu atît devenim mai asemănători: în cursul unui act recunoscut ca bestial ne arătăm, de fapt, calitatea de cetățeni: nimic mai *obștesc* decît actul sexual.

Abstinența voluntară sau forțată, proiectînd individul — în același timp — mai sus și mai jos de Specie, face din el un amestec de sfînt și imbecil care ne pune pe gînduri și ne consternează. De aici — ura echivocă pe care o simțim față de călugări, ca de altfel față de orice bărbat care a renunțat la femeie, care a renunțat să fie *ca noi*. Nu-i vom ierta niciodată singurătatea: ea ne umilește și ne dezgustă, ne sfidează. Ciudată superioritate a beteșugurilor! Gogol a mărturisit cîndva că dacă ar fi cedat iubirii, aceasta l-ar fi „făcut praf și pulbere pe dată". O asemenea mărturisire, care ne răscolește și ne

fascinează, ne duce cu gîndul la „taina" lui Kierkegaard, la „ghimpele din carnea sa". Totuși, filozoful danez era o natură erotică: ruperea logodnei, eșecul în iubire l-au chinuit întreaga viață și i-au marcat pînă și scrierile teologice. Ar trebui atunci să-l comparăm pe Gogol cu Swift, celălalt „osîndit"? Ar însemna să uităm că acesta a avut șansa, dacă nu să iubească, cel puțin să facă victime. Pentru a fixa locul lui Gogol, trebuie să ne imaginăm un Swift fără Stella și fără Vanessa.

*

Ființele care trăiesc sub ochii noștri în *Revizorul* sau în *Suflete moarte*, observă un biograf, nu sînt „nimic". Și fiind „nimic", sînt „totul".

Într-adevăr, „substanța" le lipsește; de unde, universalitatea lor. Ce sînt Cicikov, Pliușkin, Sobakevici, Nozdrev, Malinov, eroul din *Mantaua* ori acela din *Nasul*, dacă nu noi înșine reduși la adevărata noastră esență? „Suflete goale", spune Gogol; și totuși, ele au o anume măreție: aceea a platitudinii. Un Shakespeare al *meschinului*, s-ar spune, un Shakespeare preocupat să ne observe ideile fixe, micile obsesii, foiala noastră zilnică. Nimeni n-a mers mai departe decît Gogol în perceperea cotidianului. De prea multă realitate, personajele sale devin inexistente și se preschimbă în simboluri în care ne recunoaștem pe deplin. Ele nu decad: sînt decăzute dintru început. Fără să vrem, ne vin în minte *Demonii*; dar, în vreme ce eroii lui Dostoievski se avîntă spre limitele lor, eroii lui Gogol dau îndărăt spre acelea ce le sînt proprii; unii par să răspundă unei chemări ce-i depășește, ceilalți nu dau ascultare decît nesfîrșitei lor vulgarități.

În ultima perioadă a vieții, Gogol a fost cuprins de remușcări: personajele sale, credea el, nu erau decît viciu, vulgaritate, gunoi. Trebuia să aibă grijă să

le dăruiască și virtuți, să le smulgă din noroiul lor. Și astfel scrise partea a doua a *Sufletelor moarte*; din fericire, a pus-o pe foc. Nu exista „salvare" pentru eroii săi. Unii au pus gestul pe seama nebuniei, cînd, de fapt, își avea obîrșia în scrupulele conștiinței sale de artist: scriitorul l-a învins pe profet. Ne plac la el cruzimea, disprețul față de oameni, viziunea unei lumi osîndite; cum să fi suportat o caricatură moralizatoare? Pierdere ireparabilă, spun unii; pierdere salutară, mai curînd.

*

În ultima sa perioadă, Gogol mai păstrează o forță obscură pe care însă nu știe s-o folosească; se prăbușește într-o letargie străbătută cînd și cînd de tresăriri; tresăririle unei fantome. Umorul ce-i îngăduia să-și stăpînească „accesele de spaimă" dispare. O jalnică perioadă începe. Prietenii îl părăsesc. Face un gest necugetat: publică *Fragmente de corespondență*, care au fost, o recunoaște chiar el, o „palmă pentru public, o palmă pentru prieteni, o palmă pentru mine". Slavofili și prooccidentali îl reneagă deopotrivă. Cartea era o apologie a puterii, a șerbiei, un delir reacționar. Spre nenorocirea lui, Gogol s-a legat de un anume părinte Matvei, nesimțitor la artă, mărginit, agresiv, și care a avut asupra lui o autoritate de duhovnic, de călău. Scrisorile primite de la acesta le purta asupra sa în permanență, le citea și le răscitea; cură de stupiditate, de idioție, pe lîngă care pascalianul *îndobitociți-vă* ne pare o simplă butadă. Cînd talentul unui scriitor se epuizează, inepțiile unui duhovnic umplu golul inspirației. Influența părintelui Matvei asupra lui Gogol a fost mai mare decît a lui Pușkin; acesta îi încuraja geniul; al doilea se străduia să-i înăbușe orice rămășiță de geniu... Neajungîndu-i predicile, Gogol a simțit nevoia să se pedepsească și mai mult; opera lui conferea farsei,

grimasei un sens universal; frămîntările sale religioase nu puteau rămîne străine de asta.

Unii ar putea susține că Gogol își merita încercările, că prin ele își ispășea cutezanța de-a fi schimonosit chipul omului. Adevărat îmi pare mai curînd contrariul; trebuia să plătească pentru că avusese dreptate: în materie de artă, ne ispășim nu greșelile, ci „adevărurile", realitatea pe care am surprins-o. Personajele sale îl urmăreau. După propria-i mărturisire, îi purta neîncetat în el pe Klestakovi și Cicikovi: subumanitatea lor îl strivea. Nu-l salvase pe nici unul; ca artist, nici nu ar fi putut s-o facă. Apoi, pierzîndu-și geniul, a vrut să se mîntuiască, măcar. Eroii săi l-au împiedicat. De aceea, contrar voinței sale, a trebuit să rămînă credincios neantului din ei.

Ajunși aici, nu ne gîndim la Regent (despre care Saint-Simon scria că „se născuse plictisit"), nici la Baudelaire ori la Ecclesiast și nici măcar la inactivitatea lăuntrică a Diavolului într-o lume ce n-ar cunoaște răul, ci la o ființă ce și-ar întoarce rugăciunile împotriva ei înseși. În această fază, plictisul dobîndește un soi de demnitate mistică. „Orice senzație absolută, spune Novalis, este religioasă." La Gogol, plictisul s-a substituit, cu timpul, credinței, devenind pentru el senzație absolută, religie.

Demiurgie verbală

Dac-aș fi întrebat pe care ființă o pizmuiesc mai mult, aș răspunde fără să șovăi: pe aceea care, găsindu-și odihna în mijlocul cuvintelor, trăiește acolo cu naivitate, printr-un acord reflex, fără să le pună în discuție și fără să le asimileze unor semne, ca și cum ar fi realitatea însăși, absolutul răspîndit în

cotidian. Nu l-aș invidia deloc, în schimb, pe cel ce le descifrează esența, le deslușește temeiul, nimicul. Pentru acela nu mai există comunicare spontană cu realul; izolat de uneltele sale, constrîns la o autonomie primejdioasă, ajunge la un sine ce-l înfricoșează. Cuvintele fug de el: neputîndu-le ajunge din urmă, le urmărește cu ură nostalgică și, pronunțîndu-le, le însoțește totdeauna cu un suspin sau un rînjet. Nu mai este în comuniune cu ele, dar nici să renunțe la cuvinte nu poate, și cu cît îi sînt mai străine, cu atît se agață mai disperat de ele.

*

Neliniștea pe care ne-o provoacă limbajul nu se deosebește deloc de cea pe care ne-o inspiră realul; vidul întrezărit în străfundul cuvintelor trimite la cel surprins în esența lucrurilor: două percepții, două experiențe în care se produce disjuncția dintre obiecte și simboluri, dintre realitate și semne. În actul poetic, această disjuncție capătă chip de ruptură. Îndepărtîndu-se instinctiv de înțelesurile prestabilite, de universul moștenit și de cuvintele transmise, poetul, în căutarea altei ordini, lansează o provocare neantului evidenței, perspectivei știute a lucrurilor. El se angajează în demiurgia verbală.

*

Să ne închipuim o lume în care Adevărul, în sfîrșit descoperit, s-ar impune tuturor, o lume în care, biruitor, el ar distruge farmecul aproximării și al posibilului. Acolo, poezia ar fi de neconceput. Dar cum, spre norocul ei, adevărurile noastre abia dacă diferă de ficțiuni, poezia nu va fi obligată să le accepte; așa încît își va crea un univers al ei, la fel de adevărat, la fel de fals ca al nostru. Nu însă la fel

de întins, nici la fel de puternic. Numărul e de partea noastră: sîntem puzderie, iar convențiile noastre au acea forță pe care numai statistica o asigură. La aceste avantaje se mai adaugă unul, și nu din cele mai neînsemnate: acela de a deține monopolul cuvintelor uzate. Superioritatea numerică a minciunilor noastre ne va asigura întotdeauna victoria asupra poeților, iar disputa dintre ortodoxia vorbirii curente și erezia versului nu se va încheia niciodată.

*

Dacă ne încearcă — oricît de puțin — ispita scepticismului, iritarea pe care ne-o provoacă limbajul utilitar se domolește, convertindu-se cu vremea în acceptare: ne resemnăm cu el și-l acceptăm. Cum nu există mai multă substanță în lucruri decît în cuvinte, ne împăcăm cu echivocul lor și, din înțelepciune sau din oboseală, renunțăm să mai intervenim în viața Verbului: la ce bun să-i atribuim un supliment de sens, să-l silnicim ori să-l primenim, de vreme ce i-am deslușit neantul? Scepticismul: surîs plutind deasupra cuvintelor... După ce l-am cîntărit pe fiecare în parte, nu ne mai gîndim la ele. Cît despre „stil", dacă-i mai dăm atenție, de vină sînt doar inerția și impostura.

Poetul însă judecă altfel: el ia limbajul în serios, își creează unul numai al lui. Toate excentricitățile sale își au obîrșia în intoleranța față de cuvintele ca atare. Incapabil să le suporte banalitatea și uzura, e predestinat să sufere din cauza lor și pentru ele; dar tot prin ele încearcă să se mîntuiască, de la renașterea lor își așteaptă izbăvirea. Oricît l-ar dezgusta realitatea, poetul nu e niciodată un adevărat negator. A vrea să reînviorezi cuvintele, să le inoculezi o viață nouă presupune un fanatism, o orbire ieșită din

comun; a inventa — la modul poetic — înseamnă să fii complice și împătimit al Verbului, un fals nihilist; orice demiurgie verbală se desfășoară în dauna lucidității...

Nu trebuie să cerem poeziei răspuns la marile întrebări sau cine știe ce revelație esențială. „Misterul" ei nu prețuiește mai mult decît oricare altul. De ce, atunci, o invocăm? De ce — în anumite momente — sîntem siliți să recurgem la ea?

Cînd, singuri în noianul de cuvinte, nu sîntem în stare să le transmitem nici cea mai mică vibrație și ni se par la fel de găunoase, la fel de degradate ca și noi, cînd tăcerea spiritului e mai apăsătoare decît a obiectelor, coborîm pînă la punctul în care neomenescul din noi ne înfricoșează. Plutind în derivă, departe de certitudini și repere, ne încearcă subit acea groază în fața limbajului care ne aruncă în mutism — moment de năucire, cînd numai poezia ne poate mîngîia de pierderea temporară a certitudinilor și-a îndoielilor. Astfel, ea este absolutul *ceasurilor noastre negative*, nu al tuturor, ci doar al celor izvorîte din sentimentul de sufocare în universul verbal. De vreme ce poetul e un monstru care încearcă să se mîntuiască prin cuvînt, care înlocuiește vidul universului cu simbolul însuși al vidului (căci ce altceva e cuvîntul?), de ce nu i-am împărtăși fantastica iluzie? El ne este salvarea, de fiecare dată cînd abandonăm ficțiunile limbajului curent ca să căutăm altele, insolite, poate chiar riguroase. Nu vi se pare atunci că orice altă irealitate e preferabilă alei noastre și că există mai multă substanță într-un vers decît în toate cuvintele trivializate de sporovăiala ori de rugile noastre? Cum trebuie să fie poezia: accesibilă sau ermetică, cu „mesaj" sau gratuită — asta-i o chestiune secundară. Exercițiu sau revelație,

totuna. Ceea ce-i cerem este să ne izbăvească de sufocarea, de chinurile vorbirii. Cînd reușește, ea ne aduce *pentru o clipă* mîntuirea.

*

Din motive contrarii, limbajul nu folosește decît insului comun și poetului; avem numai de cîștigat dormitînd pe cuvinte — ori înfruntîndu-le: e riscant să ne încumetăm, în schimb, să le scrutăm spre a le dovedi găunoșenia. Cine încearcă s-o facă, cine se apleacă asupra lor și le analizează, ajunge să le istovească, să le transforme-n umbre. Pedeapsa lui va fi să le împărtășească soarta. Ia orice cuvînt, repetă-l iarăși și iarăși, apoi examinează-l: se va risipi ca un fum și, drept urmare, ceva se va stinge și *în tine.* Ia altele apoi, continuînd să faci același lucru. Din aproape în aproape, vei ajunge la apogeul sterilității tale, la antipodul demiurgiei verbale.

*

Nu ne retragem încrederea în cuvinte și nici nu atentăm la tihna lor decît cînd sîntem cu un picior în prăpastie. Neantul lor se naște dintr-al nostru. Nemaifiind una cu spiritul nostru, s-ar spune că nu ne-au slujit niciodată. Există ele cu adevărat? Le concepem existența fără s-o resimțim. Cîtă singurătate, cînd ne părăsesc și le părăsim! Sîntem liberi, e drept; dar le regretăm tirania. Erau aici, împreună cu lucrurile; acuma, că dispar, pornesc și lucrurile pe același drum, topindu-se sub privirile noastre. Totul se împuținează, totul descrește. Unde să fugi, ca să scapi de infim? Materia se chircește, își abandonează dimensiunile, evacuează scena... În vremea asta, frica noastră crește; ocupînd necuprinsul, ea ține loc de univers.

În căutarea unui ne-om

Din lașitate, înlocuim sentimentul neantului propriu cu sentimentul neantului. Căci neantul general abia dacă neliniștește pe cineva; prea adesea vedem în el o promisiune, o absență parțială, o fundătură care se deschide.

Mult timp m-am încăpățînat să caut un om care să știe totul despre sine și despre ceilalți, un înțelept-demon, dumnezeiesc de lucid. De fiecare dată cînd am crezut că-l găsisem, eram nevoit, după o cercetare atentă, să reduc din pretenții: noul ales avea și el cîte-o pată, cîte-un cusur, resturi ascunse de inconștiență sau slăbiciune ce-l coborau la nivelul comun. Ghiceam la el urme ale dorinței, ale speranței — sau umbra cîte unui regret. Indiscutabil, în materie de cinism avea lipsuri. Ce deziluzie! Și nu-mi conteneam căutarea, și totdeauna idolul momentului păcătuia pe undeva: *omul* era acolo, ascuns, deghizat sau disimulat. Am sfîrșit prin a înțelege tirania Speciei și am încetat să visez la ne-om, la un monstru pătruns pe de-a-ntregul de nimicnicia lui. Era o nebunie să-l concepi: nu putea să existe, luciditatea absolută fiind incompatibilă cu realitatea organelor.

Ura de sine

Amorul-propriu e lucru lesnicios: derivat din instinctul de conservare, pînă și animalele l-ar cunoaște dacă ar fi un pic mai pervertite. Un lucru mult mai dificil, și-n care doar omul excelează, este ura de sine. După ce l-a izgonit din paradis, această ură s-a pus să adîncească prăpastia ce-l desparte de lume, străduindu-se să-l țină treaz între clipe, în golul căscat între ele. În ea își are obîrșia conștiința, în ea

ar fi deci de căutat punctul de plecare al fenomenului uman. Mă urăsc, deci sînt om; mă urăsc în mod absolut, deci sînt om în mod absolut. Să fii conștient înseamnă să fii dezbinat cu tine însuți, înseamnă să te urăști. Această ură ne roade la rădăcină și tot din ea își trage seva Pomul Cunoștinței binelui și răului. Iată-l așadar pe om departe de lume, departe de sine. Ne-ar fi greu să-l rînduim printre cei vii, într-atît îi sînt de slabe legăturile cu viața; și nici cu moartea n-are legături mai strînse. Negăsindu-și — între cele două — locul exact, omul a trișat de la primii săi pași: a fost un intrus, nici trăitor, nici muritor cu-adevărat, un impostor. Conștiința, această neparticipare la ceea ce ești, această capacitate de a nu coincide cu nimic, nu era prevăzută în planurile creațiunii. Omul o știe, dar n-are curajul nici să și-o asume pînă la capăt și să piară prin ea, nici s-o repudieze spre a se salva. Străin de propria-i natură, singur în el însuși, rupt și de lumea aceasta, și de cea de dincolo, el nu aderă pe deplin la nici o realitate: cum ar putea s-o facă, de vreme ce nu-i decît pe jumătate real? O ființă *fără existență*.

Fiecare pas întru spirit înseamnă un păcat față de viață. Ca să-și refacă legătura cu lucrurile, ar trebui să pună capăt aventurii conștiinței! Dar tihna suspendării reflexivității (în care sentimentul vinovăției ar înceta) îi este interzisă de ura aceasta de sine — la care nu vrea și nici nu poate să renunțe. Îndepărtîndu-se de șirul ființelor, de căile bătute ale mîntuirii, inovează fără încetare ca să-și poată menține renumele de animal *interesant*.

E datoria lui să-și împingă conștiința — fenomen atît de vremelnic — pînă în punctul în care explodează, și să se risipească în mii de bucăți împreună cu ea. Nimicindu-se, se va înălța la propria-i esență și își va împlini misiunea: aceea de a-și fi sieși dușman. Dacă viața a falsificat materia, omul, la rîndul

lui, a falsificat viața. Experiența lui va fi repetată? Nu pare să se întrevadă vreo urmare: totul confirmă presimțirea că omul e ultima fantezie pe care și-a permis-o natura.

Semnificația măștii

Oricît de departe ni se avîntă gîndirea și oricît de mult s-ar detașa de interesele noastre, ea șovăie totuși să spună pe nume anumitor lucruri. Cînd vine vorba, iată, de spaima noastră finală, gîndirea o evită, ne cruță și ne minte. La fel, cînd după multe încercări „destinul" ni se dezvăluie, ea ne îndeamnă să vedem în el o limită, o realitate dincolo de care orice căutare ar fi lipsită de obiect. Dar e destinul cu adevărat această limită, această realitate, așa cum pretinde gîndirea? Ea ne pare atît de suspectă atunci cînd vrea să ne lege de el și să ni-l impună, încît ne îndoim. Simțim că destinul nu poate fi un capăt și că prin el se manifestă altă forță, de-abia aceea supremă. Prin orice artificii și strădanii ar încerca gîndirea să ne-o ascundă, pînă la urmă tot o identificăm, ba chiar îi spunem pe nume. Iar destinul, care părea înzestrat cu toate atributele realului, nu mai e acum decît un chip. Un chip? Nici măcar, ci doar o fațadă, o simplă aparență de care acea forță se slujește ca să ne distrugă *fără să ne rănească.*

„Destinul" nu era decît o mască, cum mască este tot ce nu e moartea.

Contagiunea tragediei

Nu milă, ci invidie ne inspiră eroul tragic: e norocosul ale cărui suferințe le devorăm ca și cum ar fi ale noastre de drept, iar el ni le-ar fi sustras. De ce

n-am încerca să i le luăm înapoi? Oricum ne erau hărăzite... Ca să fim mai siguri de ele, declarăm că sînt ale noastre, le înmulțim și le-ngroșăm peste măsură; degeaba se agită și geme-n fața noastră, nu va putea să ne înduioșeze: nu-i sîntem spectatori, ci concurenți, rivalii săi din sală, capabili să-ndurăm nenorocirea *lui* mai bine decît el; preluînd-o pe umerii noștri, o amplificăm pînă dincolo de posibilitățile lui *de pe scenă*. Uzurpîndu-i destinul și grăbindu-ne către înfrîngerea lui mai mult decît el însuși, îi adresăm cel mult un surîs condescendent, rezervîndu-ne în exclusivitate meritele păcatului, ale crimei, ale remușcării sau ispășirii. Cît de neînsemnat e față de noi, cît de banală ni se pare că-i este agonia! Nu ne-am împovărat cu toate durerile lui, nu sîntem victima pe care nu a izbutit s-o întrupeze? Dar, ce ironie, pînă la urmă moare tot *el*!

În afara cuvîntului

Cît timp sîntem prizonierii literaturii, îi respectăm adevărurile și ne silim să le-ntrupăm, să le consolidăm neantul. Condiție jalnică, nici vorbă. Dar poate fi și mai rău: să depășim aceste adevăruri fără ca-n schimb să le îmbrățișăm pe ale înțelepciunii. Încotro s-o luăm? Ce domeniu al spiritului să alegem? Nu mai sîntem oameni de litere; și totuși scriem, deși ceea ce facem ne pare demn de dispreț. Să păstrezi rămășițele unei vocații și să nu îndrăznești să le abandonezi — iată o poziție ambiguă, chiar tragică, lipsită de înțelepciune, care constă tocmai în curajul de-a stîrpi orice vocație, literară sau de alt gen. Cel care a avut nenorocul să treacă prin Litere nu va scăpa nicicînd de fetișismul stilului sau de alte superstiții din care au de cîștigat numai

cuvintele. Dispunînd de un talent pe care-l neglijează sau de care se teme, el se va avînta fără convingere în activități sau lucrări fatalmente ratate, scriitoraș șovăind între cuvînt și tăcere, biet pretendent la gloria Vidului, refuzată oricui se exprimă ori se leagă de numele său. „Adevărata viață" e în afara cuvîntului.

Și totuși, cuvîntul ne obnubilează și ne stăpînește: n-am mers pînă la a-i atribui geneza universului? Iar originile noastre nu le-am asimilat limbuției, fanteziilor unui zeu atins de logoree? Să reduci cosmogonia la discurs, să ridici limbajul la rang de instrument al Creației, să-ți pui începuturile pe seama unei iluzorii vechimi a Verbului! Pricepem că literatura își pierde rădăcinile în timpuri imemoriale, de vreme ce, deși aveam la îndemînă destule aberații, n-am șovăit s-o facem vinovată de primele tresăriri ale materiei.

[*Necesitatea minciunii*]

Cel care-a înțeles, în zorii vieții, cîteva adevăruri fatale ajunge să nu mai poată conviețui cu ele. Le rămîne credincios? E pierdut. Să le dezvețe, să le renege — iată tot ce-i rămîne, dacă vrea să se-mpace cu viața, să părăsească drumul Cunoașterii, al Insuportabilului. În căutarea minciunii, a oricărei minciuni născătoare a faptei, el și-o face icoană și de la ea așteaptă salvarea. Orice obsesie îl cucerește, cu condiția să-năbușe-n el demonul curiozității și să-i paralizeze spiritul. Iată de ce îi pizmuiește pe toți cei care, prin rugăciune sau orice altă manie, și-au suspendat gîndirea, au abdicat de la răspunderile intelectului, aflînd, între zidurile unui templu ori ale casei de nebuni, fericirea de-a fi terminați. Ce n-ar

da să poată jubila și ei sub aripa ocrotitoare a unei erori, la adăpostul unei nerozii! Ceea ce și încearcă. „Ca să-mi evit ruina, am să respect regula jocului, am să perseverez din încăpățînare, din capriciu, din obrăznicie. Să respir — o nebunie ce mă fascinează. Aerul îmi lipsește, pămîntul se cutremură sub picioarele mele. Am chemat cuvintele toate și le-am poruncit să se înșiruie în rugăciune; dar cuvintele au rămas inerte și mute. De aceea strig și n-am să contenesc să strig: «Orice, dar nu și adevărurile mele!»"

Iată-l gata să le abandoneze, să le dea la o parte. Și, în timp ce sărbătorește orbirea atît de mult așteptată, îl cuprinde neliniștea, curajul îl părăsește; se teme de răzbunarea cunoașterii sale, de reîntoarcerea lucidității, se teme că-l vor năpădi certitudinile ce-l chinuiseră atîta. E suficient pentru ca, pierzîndu-și orice siguranță, drumul mîntuirii să-i apară ca un nou calvar.

Viitorul scepticismului

Naivitatea, optimismul, generozitatea le întîlnim la botaniști, la specialiștii în științele fundamentale, la exploratori, dar niciodată la oamenii politici, la istorici sau preoți. Primii fac abstracție de semeni, ceilalți își fac din om obiectul activității sau al cercetării. Doar vecinătatea omului te înăsprește. Cei care îi consacră gîndurile, îl studiază sau vor să-i vină-n ajutor ajung să-l privească, mai devreme sau mai tîrziu, cu dispreț și cu silă. Psiholog neîntrecut, preotul este exemplarul uman cu cele mai puține iluzii, incapabil — prin meserie — să acorde semenilor săi un credit cît de mic; de aici aerul lui complice, șiretenia, blîndețea prefăcută și cinismul

profund. Aceia dintre ei — un număr cu adevărat neînsemnat — care-au pășit pe drumul sfințeniei, n-ar fi făcut-o dacă-și priveau mai atent enoriașii: au fost niște rătăciți, niște *răi* preoți, incapabili să trăiască în chip de spectatori — și profitori — ai păcatului originar.

Ca să ne lecuim de orice iluzii în privința omului, ar trebui să posedăm știința, experiența seculară a spovedaniei. Biserica e atît de bătrînă și de scîrbită, că nu mai poate crede în mîntuirea nimănui, nici nu se mai poate complăcea în intoleranță. După ce s-a războit cu o mulțime nesfîrșită de zeloși și de suspecți, trebuia, în cele din urmă, să-i cunoască și să se sature de ei, de scrupulele, zbuciumul și mărturisirile lor. Două mii de ani în intimitatea sufletelor! Era prea mult, chiar și pentru ea. Crutată pînă acum, ca prin minune, de ispita dezgustului, Biserica-i cedează astăzi: conștiințele pe care le avea în grijă o sîcîie și-o istovesc. Nici una din nenorocirile, din mișeliile noastre nu-i mai trezește interesul: i-am tocit și mila, și curiozitatea. Știe atîtea despre noi, că ne disprețuiește, ne lasă să ne zbatem, să căutăm aiurea... Fanaticii au început s-o părăsească. Va deveni, în curînd, ultimul refugiu al scepticismului.

Vicisitudinile fricii

De la Renaștere încoace, știința s-a silit să ne convingă că trăim în mijlocul unei naturi indiferente, nici dușmănoasă, nici prielnică. De aici avea să rezulte o scădere a disponibilităților noastre de frică. Pericol uriaș, căci frica era una din dimensiunile, una din condițiile existenței și echilibrului nostru.

Conferind intensitate și vigoare stărilor noastre, frica ne stimula mila și ironia, iubirea și ura, ne înnobila senzațiile și le dădea savoare. Cu cît ne

hărțuia mai strașnic, cu atît eram mai mulțumiți să fim hăituiți, setoși de incertitudine și de primejdii, de orice prilej de triumf ori cădere. Insolentă, ea își etala talentele și verva — de care ne temeam, pe care le-ndrăgeam — fără rușine, de-a dreptul. Zelul cu care-o căutam sporea o dată cu fiorii pe care îi trezea în noi. Nimeni nu se gîndea să se sustragă autorității sale. Frica ne călăuzea, ne subjuga, iar noi eram fericiți s-o vedem cu cîtă siguranță ne poartă spre victorii și înfrîngeri. Și totuși, chiar ea, care părea la adăpost de orice vicisitudini, avea să le cunoască, și încă pe cele mai cumplite. Sub loviturile „progresului" nerăbdător s-o proscrie, ea începu, mai ales din veacul trecut, să se ascundă, să devină sfioasă și parcă rușinată, să se retragă, aproape să dispară. Secolul nostru, mai lucid, a tras pînă la urmă semnalul de alarmă: cum să-i venim în ajutor, se întreba el, cum să-i redăm fricii vechiul statut, cum s-o repunem în drepturi? Știința însăși și-a asumat această misiune: a devenit amenințătoare, a devenit izvor de spaime. Sîntem încredințați, acum, că deținem cantitatea de frică indispensabilă prosperității noastre.

Un om ajuns

Pe cel obișnuit, pe cel familiar cu adîncurile, „misterul" nu-l impresionează; nu are nimic de spus despre el, nici nu știe ce este: misterul îi e cămin...Realitatea în care se mișcă nu trimite la o alta: nu există un mai adînc și un dincolo; el e mai adînc ca orice și dincolo de toate. Saturat de transcendență, mai presus de lucrările spiritului și de servituțile ce li se asociază, înțelepciunea lui e o nemărginită indiferență... Nici religia și nici metafizica nu-i stîrnesc

interesul: ce să sondeze, cînd se află deja în insondabil? Împlinit — e fără doar și poate; dacă mai există — nu știe însă.

Ne afirmăm în măsura-n care, în spatele unei realități date, vînăm o altă realitate, în care, depășind pînă și absolutul, nu încetăm să căutăm. Teologia se oprește la Dumnezeu? Nicidecum. Vrea să urce mai sus, asemeni metafizicii care, deși nu încetează să iscodească esența, nu găsește de cuviință să se oprească la ea. Și una, și cealaltă refuză să se fixeze într-un ultim principiu, trec din taină în taină, preaslăvesc inexplicabilul și abuzează de el fără rușine. Misterul, ce șansă nesperată! Dar ce blestem să crezi că l-ai pătruns, să-ți închipui că-l cunoști, că locuiești în el! S-a terminat cu căutarea: misterul e aici, cît să-l atingi cu mîna. Cu mîna unui mort.

Deșeuri de tristețe

I — Deodată, desprins de tot, alunec spre punctul de inexistență al fiecărui obiect. Eul: o etichetă. Paralel cu propriu-mi chip, mă oglindesc în privirile mele. Fiecare lucru e altul, totul e altceva. Undeva, un ochi. Cine mă observă? Mi-e frică, apoi sînt în afara propriei frici.

Dincolo de clipe și dincolo de subiectul care am fost, cum să ader la timp? Durata se mumifică, devenirea a devenit. Nici un strop de aer în care să respir, în care să strig. Suflul este negat, ideea tace, spiritul a fost. Am tîrît în noroi toate da-urile și nu sînt mai legat de lume decît este inelul de degetul scheletului.

II — „Celorlalți, îmi spunea un vagabond, le place să înainteze; mie, să dau înapoi." Fericit vagabond! Eu nici măcar nu dau înapoi; rămîn pe

loc... Și însăși realitatea rămîne, țintuită în loc de îndoielile mele. Cu cît mă îndoiesc mai mult de mine, cu atît aș vrea să mă răzbun pe lucruri, asmuțindu-mi pe ele incertitudinile. Să se oprească totul, de vreme ce nu pot concepe, nici face un pas înainte spre nici un orizont. O lene mai veche decît lumea mă țintuiește de *această* clipă... Iar cînd, vrînd să mă scutur de ea, îmi alertez instinctele, o altă lene mă doboară, tragica lene numită melancolie.

III — Dezgust în fața cărnii, a organelor, a fiecărei celule, dezgust primordial, chimic. Totul în mine se dezagregă, chiar și acest dezgust. În ce osînze, în ce miasme și-a găsit spiritul sălaș! Trupul acesta, care prin fiece por emană duhori în stare să împută întregul univers, e doar un maldăr de gunoaie scăldat de un sînge aproape la fel de imund, un buboi ce schimonosește geometria globului. O, greață mîraculoasă! Oricine se apropie de mine mi-arată fără voie faza exactă a descompunerii sale, destinul livid ce-l pîndește. Orice senzație este funebră, orice voluptate — sepulcrală. Ce meditație, oricît de neagră, ne-ar putea învăța mai mult decît lecția — decît coșmarul — plăcerilor noastre? Căutați-i pe adevărații metafizicieni printre desfrînați, în altă parte nu-i veți găsi. Doar istovindu-ne simțurile, torturîndu-le, ne cunoaștem neantul, abisul pe care viermuiala noastră ni-l ascunde pentru-o clipă. Prea pur și prea recent, spiritul nu mai poate salva această carne bătrînă, a cărei degradare ia proporții chiar sub ochii noștri. Contemplînd-o, pînă și cinismul nostru dă înapoi și dispare într-un hohot de plîns. Meritam alte pedepse, un spectacol mai suportabil. În adevăr, nu trupul ne va aduce mîntuirea; nici sufletul, de altfel. Dacă mi-aș face inventarul zilelor, probabil

n-aș găsi nici una care să nu facă, singură, cît mai multe iaduri la un loc.

Se spune în Apocalipsă că înfricoșătoare chinuri îi așteaptă pe cei a căror frunte nu poartă „pecetea Domnului". Toată lumea va afla cruțare, în afara lor. Ei se vor chinui ca omul înțepat de scorpion și își vor căuta zadarnic moartea, moartea care se află totuși în ei...

Să nu porți pe frunte „pecetea Domnului". Ce bine înțeleg aceste vorbe, ce bine le-nțeleg!

IV — Mă gîndesc la Tiberiu, împărat pe gustul inimii mele, morocănos și crud, obsedat de insule, mă gîndesc la tinerețea lui în Rhodos, la bătrînețea lui la Capri. Îl iubesc pentru că omul i se părea de neînțeles, îl iubesc pentru că nu iubea pe nimeni. Descărnat, plin de bube, monstru înghețat pe care doar spaima îl mai încălzea, avea patima exilului: s-ar spune că era în capul listei de surghiuniți pe care singur o întocmea... Ca să simtă că-i viu, avea nevoie de frică: s-o simtă și s-o provoace; dacă se teme de toți, măcar să se teamă de el, la rîndu-le, toți. Acel du-te-vino între Capri și suburbiile Romei în care nu cutează să intre, acea repulsie pe care i-o stîrnește orice chip... Singur ca Swift, pamfletar al unei alte ere, pamfletar anterior omenirii. Cînd totul mă părăsește, cînd *mă părăsesc*, visez la ei doi, mă agăț de dezgustul și de cruzimea lor, mă reazem pe delirul lor. Părăsindu-mă deci, mă întorc înspre ei: nimic nu ar putea atunci să mă despartă de singurătatea lor.

V — Pentru unii, fericirea e o senzație atît de neobișnuită, încît, în clipa cînd ajung s-o cunoască se neliniștesc; noua lor stare îi pune pe gînduri; nimic asemănător în trecutul lor: e prima oară cînd pă-

răsesc confortul nenorocirii. O lumină neașteptată îi face să tremure, ca și cum sori le-ar străluci pe degete — să lumineze raiuri fărîmițate. De ce această fericire, de la care-și așteaptă izbăvirea, ia o asemenea înfățișare? Ce-i de făcut? Poate nici nu le aparține, poate a dat peste ei din greșeală. Descumpăniți și fascinați deopotrivă, încearcă s-o asimileze, s-o posede, dacă se poate pe veci. Dar sînt atît de puțin pregătiți pentru fericire, încît, ca să se bucure de ea, sînt siliți s-o grefeze pe vechile lor spaime.

VI — Credința singură nu rezolvă nimic; îi adaugi înclinațiile și defectele tale; dacă ești fericit, va veni să sporească zestrea de fericire primită la naștere; iar dacă ești, prin fire, un nefericit, nu-ți va aduce decît un plus de suferință, îți va amărî și mai mult existența: va fi o credință *infernală*. Izgonit pe vecie din paradis, îi vei simți nostalgia ca pe un zbucium în plus și ca pe o caznă. Te rogi; dar rugăciunile, în loc să-ți aline regretele, remușcările și suferințele, mai mult ți le vor otrăvi. Într-adevăr, regăsești în credință ceea ce singur i-ai adus: prin ea, cel ales își savurează și mai mult mîntuirea, cel osîndit se afundă și mai adînc în nenorocire. Cum poți gîndi că e destul să crezi ca să învingi insolubilul? Nu există credință, există doar forme — multiple și ireconciliabile — de credință. De la a ta, oricare ar fi, să nu te-aștepți la vreun sprijin: îți va îngădui doar să fii — un pic mai mult — aceea ce ai fost dintotdeauna...

VII — Plăcerile noastre nu se pierd și nici nu dispar; deși în alt chip, ele ne marchează cît și durerile. O plăcere pe care-o credeam pierdută pe vecie ne va salva dintr-o criză și ne va ajuta, fără s-o știm, să trecem peste vreo decepție, peste vreo ispită a renunțării sau dezertării; creînd înlăuntrul nostru noi dependențe, de care nu sîntem conștienți, și între-

ținînd o sumedenie de mici speranțe, se va împotrivi acelei tendințe a memoriei de a păstra doar urmele urgiei și ale dezastrului. Căci memoria noastră este venală: susține cauza durerilor noastre, *s-a vîndut* durerilor noastre.

VIII — După Cassian, Evagrius și Sf. Nil, nu există demon mai de temut decît acela al acediei. Monahul care-i cade victimă nu va avea scăpare pînă la sfîrșitul zilelor sale. Lipit de fereastră, el va privi afară, va aștepta vizitatori, oricare, ca să stea la palavre, ca să uite de sine.

Să te lepezi de toate și să descoperi apoi că nu aceasta îți era chemarea, să te apese urîtul, singurătatea și să nu te poți smulge din ea! La un sihastru care-a izbîndit — o mie care au ratat. Pe ei, pe învinși, pe cei ocoliți de har și pătrunși de zădărnicia rugilor lor, frații de cin sperau să-i readucă la viață prin cînt sau impunîndu-le exultația, disciplina bucuriei. Dar, victime ale demonului, cum să-și înalțe glasul, și către cine? La fel de străini de har ca și de cele lumești, petreceau ore lungi comparîndu-și sterilitatea cu ariditatea deșertului, cu imaginea materială a vidului lor.

Lipit de fereastra mea, cu ce să-mi compar sterilitatea dacă nu cu aceea a Orașului? Mă obsedează însă și *celălalt* deșert, adevăratul. O, de-aș putea să merg în pustie, să uit mirosul de om! Vecin cu Dumnezeu, aș trage-n piept mireasma tristeții și veșniciei lui, la care visez în clipele cînd se trezește-n mine amintirea unei chilii îndepărtate. Ce mînăstire voi fi părăsit, voi fi trădat într-o viață anterioară? Rugăciunile neterminate, lăsate atunci nerostite, mă urmăresc acum, în vreme ce un cer incert se face și se desface în creierul meu.

IX — Ali! Ali! Un derviș, renunțînd să mai facă vreo concesie cuvintelor, cu excepția acestuia, nu pronunța niciodată altul, în nici o împrejurare. Era unica încălcare a regimului său de tăcere pe care și-o îngăduia.

Rugăciunea: concesie făcută lui Dumnezeu, *vorbărie* și tot tributul presupus de ea. Dervișul nostru, jertfindu-se esențialului, sacrificase limbajul, simbol al aparențelor: oricine recurge la el se-ndepărtează de absolut, chiar dacă, în rest, e un ascet sau acceptă enormitățile credinței. Oricine, și cu atît mai mult un sfînt. Lui Francisc din Assisi i-a plăcut să vorbească; la fel discipolilor, la fel rivalilor săi. Un singur lucru contează, un singur cuvînt. Vorbim — pentru că lucrul acela nu l-am găsit și nici n-o să-l găsim vreodată.

X — Doar cel care se străduiește să piardă merită încredere: dacă strădania îi reușește, el va ucide monstrul care era atîta timp cît acționa, cît urmărea izbînda. Nu progresăm decît în detrimentul purității — sumă a renunțărilor noastre. Hrănite, animate de o pornire spre murdărie, faptele noastre ne smulg din paradis, ne adîncesc decăderea, ne întăresc legăturile cu lumea: nici un pas înainte care să nu ațîțe și să nu întărească în noi străvechea perversiune de a exista.

Să scoți din scenă ființele, nu-i de ajuns; mai trebuie să izgonești și lucrurile, să le detești și să le nimicești, unul cîte unul. Ca să ne regăsim absența dintru începuturi — să ne derulăm cosmogoniile în sens invers și, deoarece pudoarea de a muri nu ne stă în fire, cel puțin să eliminăm din noi orice urmă a lumii acesteia și orice amintire a ceea ce am fost. De ne-ar da un zeu puterea să ne lepădăm de toate și să trădăm totul, curajul unei lașități monstruoase!

Neputîndu-și părăsi sfera vocației, artistul se mișcă într-un sector îngust al existenței. El poartă ochelari de cal: talentul îi e infirmitate. Geniu să aibă, și tot ar fi robul viziunii sale despre lume, al ghinionului care l-a înzestrat cu un fel *anume* de a vedea lucrurile.

Ce avantaj să nu fii dăruit cu nici un talent, ce libertate! Totul ți se oferă, totul îți aparține; stăpîn peste spații, treci de la un obiect la altul, de la o lume la alta. Avînd universul la picioarele tale, pătrunzi dintr-o dată în esența fericirii: extaz în punctul nul al ființei, viață transpusă, promovată la starea de duh, de veșnicie ce respiră, pe care nici o taină n-o apasă.

Obligat să fie peste tot, sclav al ubicuității sale, Dumnezeu însuși e prizonier. Mai liber, mai puțin îngrădit decît el, te bucuri de absență, a cărei necuprindere o colinzi după plac: materie destituită, suspin imperceptibil, voluptate de-a pierde obișnuința vieții și-a morții.

*

Orice om de talent merită să fie compătimit: dacă e pictor, ce va mai scoate din culorile lui? Poet, cum va însufleți cuvintele istovite, adormite? Ce să mai spui de perspectivele muzicianului, într-o lume în care toate combinațiile sonore au fost deja imaginate? Profund nefericiți, se găsesc cu toții într-o situație fără ieșire. Ar trebui să-i tratăm cu un plus de bunăvoință, să nu le sfidăm descumpănirea, să-i ajutăm să treacă peste eșecul artei lor, să-și uite condiția de dezmoșteniți.

Nu vom merge pînă la a ne trîmbița norocul, dar nu ni-l putem nici trece sub tăcere. Să înălțăm mulțumiri Providenței că ne-a scutit de povara, de bles-

temul unui talent. Luîndu-ne tot, ea ne-a dăruit, în același timp, tot. Să fie desăvîrșita noastră sărăcie efectul milei sau neglijenței sale? Cu slabele noastre puteri nu putem judeca. Oricum, Ea a făcut din noi ființele cele mai dăruite: ne-a îmbogățit cu toate talentele ce ne lipsesc. Să nu fii nimic — bogăție infinită, sărbătoare perpetuă.

*

Mereu în mișcare, artistul trebuie să-și cultive excesele, să-și irosească forțele, să-și născocească fericiri și nefericiri, să producă. Înțeleptul, în schimb, neimplicîndu-se în nici o operă, cultivă sterilitatea, acumulează o energie pe care n-o risipește deloc. El dobîndește adevărul în detrimentul lucrului exprimat, al comunicării, a tot ce hrănește și justifică arta, această piedică în calea adevărului, această purtătoare a minciunii. Înăbușindu-și facultățile inventive, își stăpînește actele și pornirile, respinge sprijinul transei și al pasiunii. (Nu există înțelept *genial*.) Nici tragedia, nesățioasă dorință de durere, nici istoria, spațiu al acestei dorințe, nu-i rețin interesul: depășindu-le pe amîndouă, se reîntoarce printre elemente, refuză să creeze, să-l imite pe Dumnezeu ori pe Diavol, și se consacră unei lungi meditații asupra îngerului și idiotului, asupra desăvîrșitei lor stupori, la care ar vrea să ajungă *prin mijloacele lucidității*.

E datul „creatorului“ ca, după ce și-a stors talentul, să secătuiască: puterile îl părăsesc, intensitatea obsesiilor sale scade. Dacă-și păstrează vitalitatea sau rațiunea, nu la fel se întîmplă cu capacitatea lui de a vibra. Bătrînețea artistului e cu adevărat sfîrșitul său. Înțeleptul, din contră, se împlinește tocmai în amurgul vieții, care îl poartă spre triumf. Nu ni-l putem nicidecum imagina *sfîrșit;* calificativul se potrivește însă, începînd din anume moment, oricărui

artist. O operă se naște dintr-o sete de autodistrugere și se clădește pe ruina unei vieți. Înțeleptul nu cunoaște această sete, ori poate că a biruit-o. Ambiția lui cea mai mare: să dispară fără să lase vreo urmă. Dar e atîta forță în voința lui de dispariție, că ne pune pe gînduri. Cu greu ajungem să-i pătrundem taina: cum să existi fără să te distrugi în fiece clipă? Și totuși, această taină se lasă bănuită atunci cînd ne apropiem de noi înșine, de realitatea noastră cea mai profundă. Cuvintele, pierzîndu-și atunci orice utilitate, orice înțeles, ne par purtătoarele unei vulgarități imemoriale. Totul se schimbă, pînă și felul nostru de a vedea, ca și cum privirilor noastre înfrigurate li s-ar deschide un alt univers decît cel al materiei. De fapt, lumea aceasta, pămîntească, nici nu mai intră în cîmpul percepțiilor noastre — și nici memoria noastră n-o perpetuează. Întorși spre ceea ce nu acceptă cuvîntul și nici nu vrea să se coboare la el, ne lăsăm în voia unei fericiri fără atribute, a unui fior fără adjectiv. Siestă în Dumnezeu...

ISPITA DE A EXISTA

Sînt oameni ale căror clipe sînt tot atîtea afirmații: viața lor — un șir de *da*... Aplaudînd realul sau ceea ce le pare că ar fi realul, ei acceptă orice — și o spun fără nici o reținere. Nu există anomalie pe care să n-o explice ori să n-o rînduiască printre lucrurile „care se întîmplă". Cu cît se lasă contaminați de filozofie, cu atît, la spectacolul vieții și-al morții, aplauzele lor devin mai furtunoase.

Pentru alții, năráviți ai negației, a afirma presupune nu numai o voință de obnubilare, dar și propria siluire, un sacrificiu: ce scump îi costă cel mai mic *da*! Ce renegare! Ei știu că un *da* nu vine niciodată singur, că-l va atrage după el pe-al doilea, un șir întreg: să se expună cu atîta ușurință? Totuși, confortul negării îi calcă pe nervi. Astfel se naște la ei nevoia și curiozitatea de a afirma orișice.

Nimic nu emancipează spiritul mai mult decît negarea. Ea nu-i fertilă însă decît în răstimpul în care ne străduim s-o cucerim și să ne-o însușim; odată dobîndită, ne înrobește: un lanț ca oricare altul. Dacă e să alegem între două sclavii, s-o preferăm pe cea a ființei, chiar dacă nu-i posibilă făr-o anume sfîșiere: e, totuși, prețul ce-l avem de plătit pentru a evita contagiunea neantului, comoditatea delirului...

*

Teologii au știut-o de mult: speranța e fructul răbdării. Ar trebui adăugat: și-al modestiei. Orgoliosul n-are timp să spere... Pentru că nu vrea și nici nu poate să aștepte, forțează evenimentele, la fel cum își forțează și firea: amar și corupt, cînd își consumă revoltele, abdică: nu există, pentru el, formulă intermediară. E lucid, neîndoielnic; însă luciditatea, să nu uităm, este proprie acelora care, incapabili să iubească, se leapădă de semeni ca și de ei înșiși.

*

Marele da — cel pe care-l spunem morții. Îl putem pronunța în mai multe feluri...

Există fantome diurne care, acaparate de propria lor absență, trăiesc retrase, umblă cu pași de pîslă de-a lungul străzilor, fără să privească la nimeni. Nici o neliniște în ochii sau gesturile lor. Lumea exterioară a-ncetat să existe pentru ei: acceptă orice singurătate. Preocupați de distracția, de detașarea lor, aparțin unui univers nemanifest, situat între amintirea extraordinarului și iminența unei certitudini. Surîsul lor te duce cu gîndul la mii de spaime învinse, la harul ce biruie cumplitul; ei trec prin lucruri, străbat materia. Și-au găsit rădăcinile? Ori au descoperit în ei izvoarele luminii? Nici o înfrîngere, nici o victorie nu-i tulbură. Nu mai depind de soare, își sînt lor înșiși suficienți. Îi luminează soarele Morții.

*

Nu ne e dat să cunoaștem momentul în care se produce, în dauna substanței noastre, un proces de eroziune. Știm doar că rezultatul este un vid în care-și face loc, treptat, ideea nimicirii noastre. Idee vagă, de-abia schițată: e ca și cum vidul acela s-ar

gîndi pe sine însuși. Apoi, transfigurare sonoră, în străfundul ființei ni se naște un ton care, stăruind, poate la fel de bine să ne paralizeze ori să ne dea un impuls. Vom fi așadar prizonieri ai fricii ori ai nostalgiei, dedesubtul morții sau la același nivel cu ea. Va fi frică, dacă tonul acela perpetuează vidul în care a apărut; va fi nostalgie, dacă îl va converti în plenitudine. După structura fiecăruia, vom vedea în moarte fie un deficit, fie un excedent de ființă.

*

Înainte de a ne afecta percepția duratei, achiziție tardivă, frica ne atacă sentimentul spațial, imediatul, iluzia *solidului*: spațiul se împuținează, se evaporă, devine aerian, transparent. Frica îi ia locul, se dilată și se substituie realității care-o provocase, morții. Toate experiențele ni se reduc la un schimb între eul nostru și această teamă care, ridicată la rang de realitate autonomă, ne izolează într-un fior fără obiect, într-un tremur gratuit; astfel, ne pîndește pericolul de a uita că vom... muri. Frica nu amenință totuși să ia locul grijii noastre esențiale decît în măsura în care, nedorînd s-o asimilăm și nici s-o epuizăm, o perpetuăm în noi ca pe-o ispită și-o așezăm în centrul singurătății noastre. Un pas în plus și devenim vicioși — nu ai morții, ci ai *fricii* de moarte. La fel se întîmplă cu toate fricile de care n-am reușit să scăpăm: detașîndu-se de motivele care le-au provocat, ele se constituîe în realități independente, tiranice. „Trăim în frică, și de aceea nu trăim." Aceste vorbe ale lui Buddha vor poate să ne spună că, în loc să ne menținem în stadiul în care frica se deschide către lume, noi facem din ea un scop, un univers închis, un substitut al *spațiului*. Dacă ne domină, ne deformează imaginea pe care-o avem despre lucruri. Cel care nu știe să-și stă-

pînească frica și nici s-o valorifice sfîrșește prin a nu mai fi el, prin a-și pierde identitatea; frica este fertilă doar dacă te aperi de ea; cel care-i cedează nu se va mai regăsi niciodată și se va trăda la fiecare pas, iar și iar, pînă cînd va-năbuși moartea sub chiar frica pe care ea i-o inspiră.

*

Puterea de seducție a anumitor probleme provine din lipsa lor de rigoare, ca și din părerile contrare pe care le suscită: sînt dificultăți ce-l pasionează pe amatorul de Insolubil.

Ca să mă „documentez" asupra morții, un tratat de biologie nu mă luminează mai mult decît catehismul: în măsura în care moartea *mă* privește, îmi e totuna dacă îi sînt sortit din cauza păcatului originar ori a deshidratării celulelor. Deloc legată de nivelul nostru intelectual, ea este rezervată, ca orice problemă personală, unei cunoașteri *fără cunoștințe*. Am întîlnit destui analfabeți care vorbeau despre ea cu mai mare competență decît cutare metafizician; deslușind — pe baza experienței — agentul descompunerii lor, îi consacrau totalitatea gîndurilor, astfel încît moartea, în loc să fie pentru ei o problemă impersonală, era realitatea lor, moartea lor.

Printre aceia însă, analfabeți sau nu, care o poartă tot timpul în gînd, cei mai mulți o fac doar copleșiți de perspectiva agoniei, fără să-și dea seama nici un moment că, de-ar fi să trăiască secole sau milenii, motivele spaimei nu li s-ar schimba întru nimic, agonia nefiind decît un accident în procesul dezintegrării, proces coextensiv existenței noastre. Viața, departe de a fi, așa cum credea Bichat, ansamblul funcțiilor ce se opun morții, e mai degrabă ansamblul funcțiilor ce ne poartă spre ea. Substanța noastră scade cu fiece pas; această pierdere însă, prin toate eforturile de care sîntem capabili, ar trebui s-o pre-

facem într-un stimulent, într-un principiu de eficacitate. Cei care nu știu să tragă foloase din posibilitățile lor de ne-ființă își rămîn străini lor înșiși: marionete, obiecte înzestrate cu un eu, adormite într-un timp neutru — nici durată, nici eternitate. A exista înseamnă să ne valorificăm partea de irealitate, să vibrăm în contact cu vidul din noi. Marioneta rămîne însă insensibilă la vidul ei, îl lasă-n părăsire, îl lasă să se veștejească...

*

Regresiune germinativă, coborîre înspre rădăcini, moartea nu ne sfărîmă identitatea decît ca să ne înlesnească efortul de-a o atinge și restabili: ea are sens doar dacă-i conferim toate atributele vieții.

Deși la început, cînd o percepem prima oară, moartea ni se dezvăluie ca dezagregare și diminuare, mai apoi, dezvăluindu-ne deopotrivă nulitatea timpului și prețul infinit al fiecărei clipe, ea își exercită asupra noastră virtuțile tonifiante; deși nu ne oferă decît imaginea deșertăciunii noastre, prin chiar acest fapt o convertește-n absolut și ne îndeamnă să i ne consacrăm. Astfel, reabilitîndu-ne partea „muritoare", ea devine o dimensiune a tuturor clipelor noastre, o agonie triumfală.

La ce bun să zăbovim cu gîndul la un mormînt sau altul și să mizăm pe putreziciunea noastră? Spiritualmente degradant, macabrul ne duce spre uzura glandelor, spre miasmele și murdăria descompunerii. Cel care se pretinde viu nu-i astfel decît în măsura în care și-a eludat ori depășit gîndul asupra propriului cadavru. Nimic bun nu rezultă din meditațiile asupra faptului material de a muri. În cazul că-i las cărnii libertatea să-mi dicteze „filozofia" ei, să-mi impună concluziile, e preferabil să-mi fac seama înainte chiar de-a le cunoaște. Căci

tot ce mă învață carnea mă anulează fără drept de apel: nu este ea dușmana amăgirii? Nu contrazice ea, în fiecare clipă, ca purtătoare de cuvînt a țărînii în care ne întoarcem, toate minciunile, rătăcirile și speranțele noastre? Să nu-i luăm în seamă argumentele și s-o constrîngem să ne fie aliată în lupta contra propriilor *ei* evidențe.

Pentru ca îmbrățișarea morții să ne redea prospețimea, e datoria noastră să-i consacrăm întreaga energie, să resimțim față de ea, asemenea lui Keats, un atașament aproape pasional — ori să facem din ea, împreună cu Novalis, principiul ce „romantizează" viața. Dacă acesta din urmă avea să împingă pînă la senzualitate dorul de moarte, fiind un adevărat *senzual* al morții, altuia, lui Kleist, avea să-i revină privilegiul de a găsi în ea o „fericire" pur lăuntrică. *„Ein Strudel von nie geahnter Seligkeit hat mich ergriffen ..."**, scrie el înainte de a se sinucide. Nici înfrîngere, nici abdicare, sfîrșitul lui a fost o preafericită dezlănțuire, o nebunie exemplară și premeditată, una din rarele reușite ale disperării. Dacă Novalis a fost primul care a simțit moartea „ca artist", această vorbă a lui Schlegel îmi pare și mai exactă în ce-l privește pe Kleist, înzestrat ca nimeni altul pentru moarte. Neîntrecută, desăvîrșită, capodoperă de tact și de gust, sinuciderea lui le face inutile pe toate celelalte.

*

Spulberare primăvăratică, mai curînd împlinire decît abis, moartea nu face decît să ne înalțe mai

---

* „Un vîrtej de inimaginabilă euforie m-a cuprins..." (*N.t.*)

presus de noi înșine, asemeni iubirii, de care o apropie multe: și una, și cealaltă, forțînd cadrele existenței noastre pînă le fac, aproape, să plesnească, ne mistuie și ne întăresc, ne distrug prin subterfugiul plenitudinii. Elementele lor, pe cît de ireductibile, pe atît de inseparabile, alcătuiesc un echivoc fundamental. Dacă, pînă la un punct, iubirea ne pierde, cu ce senzații de exaltare și orgoliu ne răsplătește! Iar dacă moartea ne pierde de tot, prin ce fiori ne e dat s-o cunoaștem! Senzații și fiori prin care transcendem *omul* din noi, accidentele eului.

Cum și una și cealaltă ne definesc doar în măsura în care ne proiectăm în ele dorințele și pornirile sau participăm cu toate puterile la natura lor echivocă, ele rămîn, inevitabil, de nepătruns dacă le privim ca pe niște realități exterioare, oferite jocului minții. În dragoste ca și în moarte ne scufundăm, nu meditămasupra lor; le savurăm, le sîntem complici, și nu judecători. Căci orice experiență neconvertită în voluptate e o experiență ratată. Dacă ar trebui să ne limităm la senzații așa cum ne sînt date, ni s-ar părea intolerabile, fiind prea străine, prea diferite de esența noastră. Moartea n-ar fi pentru oameni marea lor experiență ratată dacă ar ști s-o integreze naturii lor sau să o metamorfozeze în voluptate. Dar ea rămîne în ei *departe* de ei; rămîne cum era, diferită de esența lor.

Și încă o dovadă a dublei sale realități, a caracterului ei echivoc, a paradoxului inerent felului în care o percepem: ni se prezintă deopotrivă ca *situație-limită* și ca *dat nemijlocit*. Alergăm spre ea, deși sîntem deja în miezul ei. O încorporăm vieții noastre, și totuși nu ne putem împiedica s-o situăm în viitor. Printr-o inconsecvență inevitabilă, îi dăm semnificația unui viitor ce macină prezentul, prezentul nostru. Dacă frica ne ajută să ne definim sentimentul

de moarte". Veșnica nevoie de a face din moarte un accident sau un mijloc, de-a o reduce la deces în loc s-o considerăm o prezență, veșnica nevoie de-a o sărăci! Iar dacă religiile n-au făcut din ea decît un pretext sau o sperietoare — un instrument de propagandă —, e datoria necredincioșilor să-i facă dreptate, s-o repună în drepturi.

Fiecare ființă *este* propriul *ei* sentiment al morții. De aceea n-am putea acuza de falsitate experiențele bolnavilor sau ale misticilor, chiar dacă ne putem îndoi de interpretările lor. Ne găsim pe un teren unde nici un criteriu nu funcționează, unde certitudinile abundă, unde totul e certitudine, pentru că adevărurile și senzațiile noastre coincid, la fel problemele și atitudinile. La ce adevăr să tindem de altfel, cînd, de fiecare dată, cunoaștem o altă experiență a morții? Însuși „destinul" nostru nu reprezintă decît desfășurarea, etapele acestei experiențe primordiale și totuși schimbătoare, tălmăcirea în timp aparent a acelui *timp secret* în care se plămădește diversitatea felurilor de a muri. Ca să explice un destin, biografii ar trebui să renunțe la demersul lor obișnuit, încetînd să mai cerceteze timpul aparent, graba cu care o ființă își degradează esența. La fel se întîmplă și cu o epocă: a-i cunoaște instituțiile și momentele însemnate e mai puțin important decît a-i intui experiența intimă (ale cărei semne sînt). Bătălii, ideologii, eroism, sfințenie, barbarie — tot atîtea simulacre ale unei lumi lăuntrice care doar ea ar trebui să ne intereseze. Fiecare popor se stinge în felul lui, fiecare popor pune la punct cîteva reguli ale despărțirii de viață și le impune alor săi: nici cei mai buni nu le-ar putea ocoli, nu li s-ar putea sustrage. Un Pascal, un Baudelaire delimitează moartea: unul o reduce la căutarea mîntuirii, celălalt la spaimele noastre fiziologice. Deși strivește omul, ea

rămîne totuși în interiorul omenescului. Dimpotrivă, elisabetanii sau romanticii germani au făcut din ea un fenomen cosmic, o devenire orgiastică, un neant ce însuflețește, o *forță* din care să sorbim ca dintr-o apă vie și cu care trebuie să întreținem raporturi nemijlocite. Pentru francezi, contează nu moartea în sine — lapsus al materiei ori simplă necuviință —, ci comportamentul nostru în fața semenilor, strategia despărțirilor, ținuta pe care ne-o dictează vanitatea, *atitudinea* pur și simplu; nu confruntarea cu sine, ci cu ceilalți: un spectacol la care esențial e să observi detaliile și mobilurile. Marea artă a francezului este aceea de a ști să moară *în public*. Saint-Simon descrie nu agonia lui Ludovic al XIV-lea, a fratelui regelui ori a Regentului, ci *scenele* agoniei lor. Obiceiurile Curții, simțul ceremoniei și fastului au fost moștenite de un întreg popor, iubitor de pompă și preocupat să dea strălucire clipei din urmă. Catolicismul l-a încurajat: nu susține el că felul de a muri e hotărîtor pentru mîntuirea noastră, că ne putem răscumpăra păcatele printr-o „moarte frumoasă"? Gîndire discutabilă, întru totul adaptată însă instinctului histrionic al acestei națiuni, gîndire care, odinioară mai mult decît azi, era legată de ideea de onoare și respectabilitate, de stilul „omului de lume". Important era pe atunci, lăsîndu-l deoparte pe Dumnezeu, să-ți menții prestigiul în fața asistenței, în fața unor filfizoni și a unor duhovnici mondeni; important era nu să dispari, ci să *oficiezi*, păstrîndu-ți reputația în fața martorilor și așteptînd doar de la ei mirul cel de pe urmă... Pînă și libertinii se săvîrșeau cum se cuvine, într-atît respectul lor față de opinia publică trecea înaintea ireparabilului, într-atît se supuneau uzanțelor unei epoci în care a muri însemna pentru om să renunțe la singurătate, să iasă în public o ultimă oară, o epocă în care france-

zii, mai mult decît oricare alții, au fost marii specialiști ai agoniei.

*

E totuși îndoielnic că, insistînd pe aspectul „istoric" al experienței morții, i-am putea pătrunde mai bine caracterul originar, istoria nefiind decît un mod neesențial de a fi, forma cea mai eficientă a infidelității față de noi înșine, un refuz metafizic, o masă de evenimente pe care le opunem singurului eveniment cu adevărat important. Tot ce-și propune să acționeze asupra omului — inclusiv religiile — e întinat de un sentiment grosolan al morții. Și tocmai pentru a căuta unul adevărat, mai pur, se retrăgeau sihaștrii în deșert, văzînd în el o negare a istoriei și comparîndu-l pe bună dreptate cu îngerul, pentru că, susțineau ei, nici unul, nici celălalt nu cunoaște păcatul, căderea în timp. Deșertul, într-adevăr, duce cu gîndul la o durată manifestată în coexistență: scurgere neclintită, devenire fascinată de spațiu. Solitarul se retrage-n pustiu mai puțin pentru a-și spori singurătatea și a se împlini prin absență, cît pentru a face să urce în el tonul morții.

Ca să-l auzim, acest ton, ar trebui să creăm în noi un deșert… Dacă izbutim, sîngele răsună de acorduri, venele ni se umflă, tainele și energiile noastre răzbat la suprafață, acolo unde dezgustul și dorința, groaza și încîntarea se topesc într-o sărbătoare obscură și luminoasă. Aurora morții crește în noi. Transă cosmică, explozie a sferelor, glasuri fără număr! Sîntem moarte și totul e moarte. Ne ia și ne duce, ne prăvălește în țărînă sau ne azvîrle dincolo de spații. Intactă ca la începuturi, veacurile nu au tocit-o. Complici ai apoteozei sale, îi simțim prospețimea imemorială și acel timp diferit de oricare altul, care-i numai al ei, și care ne zidește și ne

năruie-n fiece clipă. Într-atîta ne leagă și ne înveșnicește-n agonie, că niciodată nu ne vom permite *luxul să murim;* *și deși* posedăm știința destinului și sîntem o enciclopedie de fatalități, nu știm nimic, căci ea este cea care știe totul în noi.

*

Îmi amintesc cum, ieșind din adolescență, cufundat în funebru, vasal al unui singur gînd, am intrat în slujba tuturor forțelor ce mă negau. Celelalte gînduri ale mele nu-mi mai stîrneau interesul: știam prea bine *unde* mă vor duce, către ce țintea u, toate. De vreme ce aveam o singură problemă, de ce să mă opresc la *probleme*? Încetasem să exist în funcție de vreun eu: îi lăsam morții libertatea să mă înrobească; nu-mi mai aparțineam. Spaimele, chiar și numele meu erau acum ale ei și, substituită privirilor mele, mă făcea să observ în orice pecetea suveranității ei. În fiecare trecător deslușeam viitorul cadavru, în fiecare miros putreziciunea, în fiecare bucurie — grimasa ultimă. Peste viitori sinucigași, peste umbrele lor iminente dam în tot locul: viitorul celor din jur nu avea taine pentru Aceea care, prin ochii mei, îi scruta. Eram vrăjit? — Îmi făcea plăcere s-o cred. Și atunci, la ce să mă opun? Nimicul era anafura mea; totul în mine și în afara mea se transsubstanția în strigoi. Iresponsabil, la antipodul conștiinței, am sfîrșit prin a mă adînci în anonimatul elementelor, în beția indiviziunii, ferm hotărît să nu mai revin în propria-mi ființă, nici să devin din nou un civilizat al haosului.

Incapabil să văd în moarte expresia pozitivă a vidului, principiul ce trezește creatura, chemarea ce răsună în ubicuitatea somnului, cunoșteam neantul pe de rost și credeam în această cunoaștere. Cum aș putea tăgădui, chiar și acum, autosugestia din care

se naște universul? Și totuși mă opun lucidității mele. Îmi trebuie cu orice preț realul. Știu că numai din lașitate încerc sentimente; vreau totuși să fiu laș, să-mi impun un „suflet“, să mă las mistuit de foamea de imediat, să-mi ruinez certitudinile, să-mi fac rost de o lume, orice-ar fi. M-aș mulțumi, negăsind-o, cu un strop de ființă, cu iluzia că sub ochii mei sau altundeva există ceva. Voi fi conchistadorul unui continent de minciuni. Să te lași amăgit ori să pieri: n-ai de ales. Asemeni celor care au descoperit viața pe calea ocolită a morții, am să m-arunc asupra primei amăgiri, asupra a tot ce-mi poate aduce aminte de realul pierdut.

*

Pe lîngă neființa cea de toate zilele, ce miracol — ființa! Ea este incredibilul, e *ceea ce nu se poate întîmpla*, e starea de excepție. Asupra ei nimic n-are putere, decît poate dorința noastră de-a ajunge la ea, de a-i forța intrarea, de-a o lua cu asalt.

A exista — o deprindere pe care mai sper, încă, s-o capăt. Am să-i imit pe ceilalți, pe descurcăreții care-au izbutit, pe transfugii lucidității, am să-i jefuiesc de secrete și chiar de speranțe, fericit să mă agăț împreună cu ei de josniciile ce duc înspre viață. M-am săturat de nu, da-ul mă ispitește. După ce mi-am secătuit rezervele de negare, poate însăși negarea, de ce nu aș ieși în stradă să strig în gura mare că mă găsesc în pragul unui adevăr, al singurului adevăr care contează? Dar ce e acest adevăr — încă nu știu; cunosc doar bucuria ce-l precede, bucuria și nebunia și frica.

Doar neștiința aceasta — nu teama de ridicol — e cea care-mi ucide curajul de-a alerta omenirea, de-a o vedea înmărmurind de spaimă la spectacolul

fericirii mele, al da-ului meu definitiv, al da-ului meu disperat...

*

Ne tragem vitalitatea din resursele noastre de nebunie; iată de ce doar certitudinile și terapeutica delirului ne pot ajuta împotriva spaimelor și îndoielilor noastre. Profitînd de sminteală, să ne preschimbăm așadar în sursă, origine, punct de pornire, să înmulțim, prin toate mijloacele, *momentele noastre cosmogonice.* Nu sîntem cu adevărat decît atunci cînd ființa noastră iradiază timp, cînd mii de sori răsar în noi, iar risipa de raze luminează clipele... Sîntem atunci martorii acelei volubilități a lucrurilor surprinse că au răzbătut la existență, nerăbdătoare să-și desfășoare uimirea în metaforele luminii. Totul se umflă și se dilată pentru a se deprinde cu extraordinarul. Geneză de miracole: totul se îndreaptă spre noi, căci totul pornește de la noi. De la noi înșine, cu-adevărat? Și numai din voința noastră? Poate spiritul să conceapă atîta lumină și acest timp, devenit dintr-o dată eternitate? Și cine naște-n noi acest spațiu înfiorat, aceste meridiane urlînde?

*

A crede că ne vom putea elibera de prejudecata agoniei, de certitudinea noastră cea mai veche, ar însemna să ne supraestimăm capacitatea de a delira. În fapt, după harul cîtorva accese, ne cuprinde iarăși panica și scîrba, cădem din nou în ispita tristeții sau a mormîntului, în acel deficit de ființă, rezultat al sentimentului negativ al morții. Oricît de tragică ne-ar fi căderea, ea poate fi totuși utilă dacă facem din ea o disciplină prin care să redobîndim privilegiile delirului. Sihaștrii primelor veacuri ne vor fi pildă încă o dată. Ei ne vor învăța să întreținem —

pentru a ne ridica nivelul psihic — un conflict permanent cu noi înșine. Pe drept cuvînt un Părinte al Bisericii îi numea „atleții deșertului". Au fost cu toții niște luptători; cu greu ne putem imagina starea de încordare, îndîrjirea contra propriei ființe, luptele lor. Unii rosteau pînă la șapte sute de rugăciuni pe zi; după fiecare, spre a le ține socoteala, puneau deoparte o piatră... Aritmetică nebunească; ea mă face să admir la ei un orgoliu fără egal. Numai nevolnici nu erau acești obsedați, în luptă cu bunul lor cel mai de preț: *ispitele.* Trăind în funcție de ele, le-ntărîtau ca să aibă cu cine lupta. Violența tonului cu care își descriu „dorința" ne ațîță simțurile și ne stîrnește fiori pe care nici un autor libertin n-ar fi în stare să ni-i provoace. „Carnea" — ce imnuri de-a-n-doaselea știau să-i înalțe! Iar pentru că îi fascina într-o asemenea măsură — ce merit de a-i fi învins ispitele! Au fost niște titani, mai dezlănțuiți și mai perverși decît cei din mitologie, care pentru a aduna puteri n-ar fi putut, în simplitatea lor, să conceapă binefacerile dezgustului de sine.

*

Suferințele noastre firești, neprovocate, fiind mai mult decît sărace, e datoria noastră să le sporim, să le amplificăm, să ne creăm altele, artificiale. Lăsată-n voia ei, carnea ne închide într-un spațiu meschin. Dacă însă o punem la cazne, ea ne ascute percepțiile și ne lărgește orizontul: spiritul e rezultatul caznelor pe care carnea le îndură, sau pe care și le impune. Sihaștrii știau să-și suplinească puținătatea suferinței... După ce înfruntaseră lumea, trebuiau să pornească împotriva lor înșiși. Ce ușurare pentru ceilalți! Oare nu de aici — de la rîvna cu care instinctele noastre-i veghează pe semeni — ni se trage cruzimea? Dacă ne-am ocupa mai mult de noi în-

șine, dac-am deveni principalul obiect al pornirilor noastre ucigașe, intoleranța ar scădea în lume. Nu vom ști niciodată de cîte grozăvii va fi cruțat omenirea monahismul primitiv. Rămași printre mireni, cîte orori ar fi comis toți sihaștrii aceia! Spre marele noroc al vremii lor, au avut inspirația să-și cultive cruzimea pe propria piele. Dacă vrem să ne-mblînzim moravurile, va trebui să învățăm să ne întoarcem ghearele spre noi, să punem în valoare metodele deșertului...

*

De ce — se va spune — să ridicăm în slăvi această lepră, aceste excepții respingătoare cu care ne-a fericit literatura ascetică? Ne agățăm de orice. Oricît i-aș detesta pe călugări și credințele lor, nu pot să nu le admir extravaganțele, firea voluntară, asprimea. Atîta energie trebuie să aibă o taină: însăși taina religiilor. Deși poate nu merită să te ocupi de ele, e clar că tot ce trăiește, orice rudiment de existență ține de o esență religioasă. S-o spunem fără ocol: este religios tot ce ne împiedică să ne năruim, orice minciună care ne apără de certitudinile noastre otrăvite. Cînd îmi arog o parte de eternitate și îmi imaginez o permanență care mă implică, resping evidența ființei mele fragile și nule, îi mint pe ceilalți și pe mine însumi. Dacă aș face altfel, aș dispărea pe dată. Durăm atîta cît durează ficțiunile noastre. Cînd ajungem să le cunoaștem, capitalul nostru de minciuni, fondul nostru religios se risipește. Să exiști e un act de credință, un protest împotriva adevărului, o rugăciune fără sfîrșit... Consimțind să trăiască, necredinciosul și cucernicul se-aseamănă în profunzime, pentru că amîndoi au luat singura hotărîre ce definește o ființă. Idei, doctrine — simple fațade, capricii și accidente. Dacă nu te-ai hotărît să te

sinucizi, nu-i nici o diferență între tine și ceilalți, faci parte din mulțimea celor ce trăiesc, cu toții fiind — în această calitate — mari credincioși... Consimți să respiri? Ești aproape un sfînt, ai merita canonizarea...

Dacă, în plus, nemulțumit de tine însuți, vrei să-ți schimbi firea, faci un dublu act de credință: vrei două vieți în una singură. Exact la asta năzuiau asceții noștri cînd, făcînd din moarte un mod de a nu muri, se delectau cu veghile, cu gemetele, cu lupta lor de fiecare noapte. Cînd ne vom chinui rațiunea la fel de mult ca ei pe a lor, vom reuși probabil să le egalăm excesele, chiar să le depășim. „Îmi e călăuză oricine-i mai nebun decît mine", așa grăiește nerăbdarea noastră. Doar petele, opacitățile lucidității ne salvează: dac-ar fi perfect transparentă, l-ar goni pe nebunul din noi, pe cel căruia-i datorăm tot ce-i mai bun în iluziile și conflictele noastre.

Cum orice formă de viață trădează și denaturează Viața, cel ce trăiește cu adevărat își asumă un maxim de contradicții, se aruncă-n vîltoarea plăcerilor și durerilor, își însușește nuanțele amîndurora, refuză orice senzație *limpede* și orice stare neamestecată. Uscăciunea lăuntrică își are originea în autoritatea pe care *definitul* o are asupra noastră, în refuzul pe care îl opunem impreciziei, haosului nostru înnăscut, cel care, împrospătîndu-ne delirurile, ne păzește de sterilitate. Și tocmai acestui factor binefăcător, acestui haos i se opun toate școlile, toate filozofiile. Dacă nu ne vom îngriji de el, ne vom irosi și ultimele rezerve: cele care susțin și stimulează moartea în noi, împiedicînd-o să îmbătrînească...

*

Am făcut din moarte o afirmare a vieții, i-am convertit abisul într-o ficțiune salvatoare, ne-am

epuizat argumentele împotriva evidenței și iată-ne, după toate acestea, pîndiți de marasm: e răzbunarea otravei din noi, a firii noastre, a acelui demon al bunului-simț, care, ațipit un răstimp, se trezește ca să ne acuze prostia și ridicolul voinței de orbire. Ani în șir ne-am scrutat fără milă, am fost complicii propriei noastre pierzanii, ne-am imunizat la veninul adevărurilor, alți ani de-a rîndul ne-am contemplat cadavrele — ca să desprindem temeiul cunoașterii noastre! Cu toate acestea, trebuie să învățăm să gîndim împotriva îndoielilor și certitudinilor noastre, împotriva umorilor atotștiutoare, trebuie, mai ales, făurindu-ne o *altă* moarte, o moarte incompatibilă cu hoitul, să acceptăm ceea ce nu poate fi dovedit, ideea că ceva există...

Nimicul era desigur mai comod. Ce greu e să te *mistui* în Ființă!

CUPRINS

La prețul de vînzare se adaugă 2%,
reprezentînd valoarea timbrului
literar ce se virează
Uniunii Scriitorilor din România,
Cont nr. 2511.1–171.1 / ROL,
B.C.R. Filiala sector 1, București

Redactori
OANA BÂRNA și VLAD RUSSO

Apărut 2002
BUCUREȘTI – ROMÂNIA

Trebuie să învățăm să gîndim
împotriva îndoielilor
și certitudinilor noastre,
împotriva umorilor atotștiutoare,
trebuie, mai ales,
făurindu-ne o *altă* moarte,
o moarte incompatibilă cu hoitul,
să acceptăm
ceea ce nu poate fi dovedit,
ideea că ceva există...
Nimicul era desigur mai comod.
Ce greu e
să te *mistui* în Ființă!

ISBN 973-50-0224-8

5 948353 001419